

Ευρωπαίοι Οικονομολόγοι για μια Εναλλακτική
Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη

– EuroMemo Group –

Ποιο μέλλον για την Ευρωπαϊκή Ένωση
Στασιμότητα και πόλωση ή επαναθεμελίωση;
– Υπόμνημα 2015 –

Περίληψη

Εισαγωγή

1. Μακροοικονομικές πολιτικές και οι εναλλακτικές στη στασιμότητα

- 1.1 Η ανάκαμψη είναι ισχνή, εύθραυστη και άνιση'
- 1.2 Οι πολιτικές της ΕΕ μένουν εγκλωβισμένες σε λάθος θεωρίες και θεσμούς
- 1.3 Εναλλακτικές μακροοικονομικές πολιτικές

2. Χρηματοπιστωτικό σύστημα και η κρίση του ευρώ

- 2.1. Πρόσφατες εξελίξεις
- 2.2. Χρηματοπιστωτική ευθραυστότητα και πολιτική αποτελεσματικότητα
- 2.3 Εναλλακτικές προτάσεις

3. Βιομηχανική πολιτική και μετασχηματισμός της οικονομίας

- 3.1 Η άνιση μείωση της παραγωγής
- 3.2 Επαναφορά της βιομηχανικής πολιτικής;
- 3.3 Μια εναλλακτική βιομηχανική πολιτική για την Ευρώπη

4. Κοινωνική πολιτική και καταπολέμηση της ανισότητας

- 4.1 Οι διευρυνόμενες ανισότητες στην Ευρώπη

4.2 Οι έμφυλες ανισότητες στην κρίση

4.3 Η ανάγκη για μια αποτελεσματική απάντηση στη φτώχεια και την ανισότητα

5. Παγκόσμια πολιτική εμπορίου και επενδύσεων – η Διατλαντική Εταιρική Σχέση Εμπορίου και Επενδύσεων (TTIP)

5.1 Πρόσφατες εξελίξεις: η άνοδος των διαμαρτυριών

5.2 Κριτική στις κυριαρχες πολιτικές: ελάχιστα κέρδη, σημαντικοί κίνδυνοι αρνητικών εξελίξεων

5.3 Εναλλακτικές: μία ευρωπαϊκή εμπορική ατζέντα με επίκεντρο τη δημοκρατία και τη διεθνή συνεργασία

6. Ευρωπαϊκές πολιτικές γειτονίας

6.1 Διευρύνοντας τη σφαίρα επιρροής

6.2 Οι Συμφωνίες Σύνδεσης βαθαίνουν τις ασυμμετρίες των σχέσεων

6.3 Οι ανάγκη για διαφορετικές πολιτικές γειτονίας

Στοιχεία επικοινωνίας με τη Συντονιστική Επιτροπή του EuromemoGroup

Δήλωση στήριξης

Το Υπόμνημα Ευρωπαίων Οικονομολόγων βασίζεται σε συζητήσεις και εργασίες που παρουσιάστηκαν στο 20^ο Εργαστήρι για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη, το οποίο διοργανώθηκε από το EuroMemo Group, μεταξύ 25-27 Σεπτεμβρίου 2014 στη Ρώμη. Το κείμενο βασίζεται σε γραπτές τοποθετήσεις των: Marija Bartl, Joachim Becker, Ricardo Bellofiore, Gabriel Siles Brügge, Marcella Corsi, Judith Dellheim, Trevor Evans, Rodrigo Fernandez, Frangakis, Carlo Giannone, John Grah, Giulio Guarini, Peter Herrmann, Jeremy Leaman, Jacques Mazier, Mahmood Messkoub, Pascal Petit, Mario Pianta, Dominique Plihon, Oliver Prausmüller, Werner Raza, Malcolm Sawyer, Catherine Sifakis, Achim Truger και Frieder Otto Wolf.

Περίληψη

1. Μακροοικονομικές πολιτικές και οι εναλλακτικές στη στασιμότητα

Η πρόβλεψη για οικονομική ανάκαμψη στην Ευρώπη εντός του 2014 δεν ενοδώθηκε και η Ευρώπη βρίσκεται αντιμέτωπη με την προοπτική παρατεταμένης χαμηλής ανάπτυξης, υψηλής ανεργίας και στην καλύτερη περίπτωση, μιας οριακής αύξησης επί των πραγματικών εισοδημάτων. Παρά το γεγονός ότι στις περισσότερες χώρες το προϊόν έπαψε να μειώνεται, παραμένει αρκετά χαμηλότερο από το επίπεδο του 2008 το Νότο, αλλά και σε πολλά από τα ανατολικά κράτη-μέλη. Παρά τις εκκλήσεις κάποιων κυβερνήσεων για μεγαλύτερη ευελιξία στον προϋπολογισμό, οι ευρωπαϊκές αρχές επιμένουν στην αυστηρή τήρηση των περιοριστικών πολιτικών. Αντί για την προσκόλληση στην επίτευξη ισοσκελισμένων προϋπολογισμών, μια συντονισμένη δημοσιονομική επέκταση θα πρέπει να επικεντρωθεί στην τόνωση της απασχόλησης, μέσω της προώθησης περιβαλλοντικά επιθυμητών επενδύσεων και τον τερματισμό της επίθεσης στις κοινωνικές δαπάνες.

Το ενιαίο νόμισμα θα πρέπει να συνοδεύεται από μια αποτελεσματική δημοσιονομική πολιτική σε ομοσπονδιακό επίπεδο, η οποία μπορεί να αμβλύνει τις υφέσεις στο ομοσπονδιακό, εθνικό και τοπικό επίπεδο και να συμβάλλει σε αποτελεσματικές μεταβιβάσεις από τις πλουσιότερες στις φτωχότερες περιοχές. Η πολιτική αυτή θα πρέπει να βασιστεί σε ένα προοδευτικό φορολογικό σύστημα συνεπικουρούμενο από την ανάπτυξη ενός εκτεταμένου ευρωπαϊκού συστήματος ασφάλισης των ανέργων. Πρέπει να θεσπιστεί ένας φόρος επί όλων των οικονομικών συναλλαγών και ένας ενιαίος ευρωπαϊκός φορολογικός συντελεστής, έτσι ώστε να τερματιστεί η πτώση των συντελεστών όσο τα κράτη αγωνίζονται για την

προσέλκυση επενδύσεων. Ταυτόχρονα, η ύπαρξη υπεράκτιων χρηματοπιστωτικών κέντρων πρέπει να απαγορευτεί αυστηρά προκειμένου να αποφευχθεί η διεθνής φοροδιαφυγή.

Ενώ τα ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών μειώθηκαν, αυτό οφείλεται στις πολιτικές του αποπληθωρισμού οι οποίες μείωσαν τις εισαγωγές στις ελλειμματικές χώρες. Στο μέλλον, η ευθύνη για την εξάλειψη των ανισορροπιών θα πρέπει να επιμερίζεται μεταξύ των πλεονασματικών χωρών, οι οποίες θα πρέπει να επεκτείνουν τη ζήτησή τους και των ελλειμματικών χωρών, οι οποίες θα πρέπει να επενδύσουν σε εξαγωγικούς κλάδους. Οι περιφερειακές και διαρθρωτικές πολιτικές της ΕΕ πρέπει να ενισχυθούν και να επεκταθούν, ιδιαίτερα μέσα από ένα μεγάλο πρόγραμμα δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων, χρηματοδοτούμενο από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων που θα εστιάζει κυρίως στις ελλειμματικές χώρες και πιο γενικά στα κράτη χαμηλότερου εισοδήματος.

2. Χρηματοπιστωτικό σύστημα και η κρίση του ευρώ

Σύμφωνα με την έκθεση της ΕΚΤ για τις τραπεζικές δομές, τα περιουσιακά στοιχεία του χρηματοπιστωτικού τομέα της ευρωζώνης έχουν σχεδόν διπλασιαστεί κατά την τελευταία δεκαετία, φτάνοντας στα 57 τρισεκατομμύρια το 2013, σχεδόν έξι φορές το ΑΕΠ της ζώνης του ευρώ. Επιπλέον, η επέκταση του σκιώδους τραπεζικού συστήματος - ένα δίκτυο πιστωτικών ενδιάμεσων που αφορά φορείς και δραστηριότητες έξω από το κανονικό τραπεζικό σύστημα με αλληλεπίδραση μεταξύ των διάφορων επικρατειών - έχει υπερβεί εκείνη του υπόλοιπου τομέα. Παρά τη σειρά των τροποποιήσεων της οικονομικής πολιτικής από το 2009, το χρηματοπιστωτικό σύστημα της ΕΕ δεν έχει αλλάξει σημαντικά. Παραμένει ένα σύστημα που αποτελείται από μεγάλες, πολύ-μεγάλες-για-να-καταρρεύσουν μονάδες που βασίζονται στη γενική τραπεζική και συνδυάζουν επενδυτικές και εμπορικές τραπεζικές δραστηριότητες κάτω από την ίδια ομπρέλα. Οι τράπεζές του και άλλες χρηματοπιστωτικές μονάδες παρουσιάζουν υψηλή μόχλευση, ενώ το σκιώδες τραπεζικό σύστημα διαδραματίζει έναν ολοένα και σημαντικότερο ρόλο στη διαδικασία διαμεσολάβησης.

Το τραπεζικό σύστημα πρέπει να αλλάξει ριζικά, δημιουργώντας μονάδες μικρότερου μεγέθους που να εξειδικεύονται σε ένα συγκεκριμένο τομέα των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών στη βάση σαφώς καθορισμένων κανόνων γενικής εφαρμογής. Την ίδια στιγμή, απαιτείται ένα αποτελεσματικό πλαίσιο πολιτικής για την αντιμετώπιση του σκιώδους ευρωπαϊκού τραπεζικού συστήματος και της υπεράκτιας διάστασής του. Εφ' όσον τα υπεράκτια κέντρα συνεχίζουν να προσφέρουν ασφαλές καταφύγιο, στο οποίο οι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί μπορούν να παρακάμπτουν τους κανονισμούς και τους φόρους, η αγορά διπλού περιβάλλοντος θα συνεχιστεί. Προκειμένου να ζεπεραστεί ο φαύλος κύκλος μεταξύ των ζημιών των τραπεζών και της αύξησης του δημοσίου χρέους υπάρχει ανάγκη για την ύπαρξη ενός μηχανισμού επίλυσης του ζητήματος του χρέους στο επίπεδο της ευρωπαϊκής Ένωσης. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί η υπερχρέωση στην ευρωπαϊκή, θα πρέπει να συγκληθεί μία διάσκεψη των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο συνδυασμός του κακής σύλληψης ενιαίου νομίσματος μαζί με τη χρηματοπιστωτική απορρύθμιση και την αναποτελεσματική μεταβολή της χρηματοπιστωτικής πολιτικής, συνέβαλαν στη σημερινή εμπλοκή, το κόστος της οποίας πληρώνουν εκτεταμένα τμήματα του πληθυσμού της ΕΕ.

3. Βιομηχανική πολιτική και ανασχεδιασμός της οικονομίας

Η Ευρώπη μετά την κρίση δεν μπορεί να επιστρέψει στις μορφές παραγωγής του παρελθόντος, πολλές από τις οποίες άλλωστε απωλέσθηκαν κατά τη διάρκεια της μακροχρόνιας στασιμότητας. Κρίνεται απαραίτητη μια νέα τροχιά οικολογικά βιώσιμης ανάπτυξης που θα αφορά την κοινωνία στο σύνολό της, ενώ οι δημόσιες πολιτικές είναι καθοριστικής σημασίας για τη διαμόρφωση της. Η νέα Ευρωπαϊκή βιομηχανική πολιτική πρέπει να επικεντρωθεί σε δραστηριότητες με επίκεντρο το περιβάλλον και την ενέργεια, τις τεχνολογίες γνώσης, πληροφορίας και επικοινωνίας, την υγεία και την πρόνοια.

Αυτά τα πεδία χαρακτηρίζονται από παραγωγικές διαδικασίες έντασης εργασίας και από την ανάγκη για δεξιότητες μεσαίου και χαμηλού επιπέδου που μπορούν να παρέχουν καλές δουλειές. Τέτοιες δραστηριό-

τητες πρέπει να αναπτυχθούν με επέκταση των δραστηριοτήτων στο δημόσιο τομέα - συμπεριλαμβανομένης της έρευνας και αναπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος – και με νέες ιδιωτικές δραστηριότητες που στηρίζει η ζήτηση του δημόσιου τομέα στο ρυθμιστικό πλαίσιο που υποστηρίζει την ανάδειξη νέων δυναμικών αγορών. Οι πολιτικές πρέπει να επικεντρωθούν στη βιώσιμη ανάπτυξη των τοπικών οικονομιών, συμπεριλαμβανόμενης και της ανάδειξης νέων δημόσιων, μη κερδοσκοπικών και συνεταιριστικών δραστηριότητων.

Ενώ τα διαρθρωτικά κεφάλαια της ΕΕ και η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων θα μπορούσαν να παιζουν ρόλο στη χρηματοδότηση αυτών των προσπαθειών, η εφαρμογή μιας ευρωπαϊκής βιομηχανικής πολιτικής θα χρειαστεί μια νέα Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων ή Δημόσιο Φορέα, με αντίστοιχους οργανισμούς ανά χώρα. Ένας τέτοιος οργανισμός θα πρέπει να είναι υπόλογος στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και να διαθέτει ένα σημαντικό προϋπολογισμό που θα προέρχεται από πανευρωπαϊκούς πόρους. Η χρηματοδότηση θα πρέπει να είναι της τάξης του 2% του ΑΕΠ της ΕΕ στη διάρκεια μιας δεκαετούς περιόδου ή περίπου 260 δισεκατομμύρια ετησίως. Η χρηματοδότησή του θα μπορούσε να επιτευχθεί με διάφορους τρόπους, συμπεριλαμβανομένης της έκδοσης ευρωομολόγων. Ένας άλλος τρόπος θα μπορούσε να είναι μια νέα Ευρωπαϊκή Δημόσια Τράπεζα Επενδύσεων (ή φορέας) που με δυνατότητα απευθείας άντλησης κεφαλαίων από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, ενώ η ΕΚΤ θα μπορούσε επίσης να παρέχει κεφάλαια για τη βιομηχανική πολιτική απευθείας στους αντίστοιχους φορείς δαπανών. Αυτά τα μέτρα θα συμβάλλουν καθοριστικά στον τερματισμό της στασιμότητας στην Ευρώπη, ενώ παράλληλα, θα αναπροσανατολίσουν τις επενδύσεις – τόσο τις δημόσιες όσο και τις ιδιωτικές – προς ένα νέο μοντέλο βιώσιμης ανάπτυξης.

4. Κοινωνική πολιτική και καταπολέμηση της ανισότητας

Τα στοιχεία που δίνει η ίδια η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρέχουν αδιάσειστα στοιχεία για την κοινωνική δυσπραγία που προκαλείται από τις πολιτικές λιτότητες. Εκατομμύρια επιπλέον Ευρωπαίοι ζουν κάτω από

συνθήκες φτώχειας, ενώ οι νέοι που ζουν στην ΕΕ έχουν αφεθεί στη μαζική ανεργία. Επειδή η διεύρυνση των ανισοτήτων γίνεται ένα βασικό πολιτικό ζήτημα, το κεφάλαιο του φετινού υπομνήματος που αφορά την κοινωνική πολιτική επικεντρώνεται σε αυτή. Τα στοιχεία από την Έρευνα Εισοδήματος του Λουξεμβούργου (LIS) δείχνουν ξεκάθαρα μία μακροπρόθεσμη άνξηση της ανισότητας σε ολόκληρη την ΕΕ. Αυτό μπορεί να αποδοθεί, αρχικά στην πτωτική τάση του ποσοστού του ΑΕΠ που διατίθεται για την εργασία και δευτερεύοντας στην αύξηση των ανισοτήτων των ίδιων των μισθών. Επίσης, είναι αναγκαίο να εξεταστούν οι ανισότητες των κρατών μελών που έχουν επιδεινωθεί δραματικά από τις πολιτικές λιτότητας και τη συγκέντρωση των επενδύσεων στη Γερμανία και σε κάποιες από τις γειτονικές τις χώρες.

Οι έμφυλες ανισότητες έχουν επίσης επιδεινωθεί από τις πολιτικές λιτότητας. Παρά το γεγονός ότι κατά την έναρξη της ύφεσης, οι άνδρες εργαζόμενοι επηρεάστηκαν περισσότερο από την αυξανόμενη ανεργία, οι μετέπειτα περικοπές στο δημόσιο τομέα είχαν ιδιαίτερα ισχυρό αντίκτυπο στην απασχόληση και τις συνθήκες εργασίας των εργαζόμενων γυναικών. Επιπλέον, η μείωση ή κατάργηση δημόσιων υπηρεσιών – συμπεριλαμβανομένων των υπηρεσιών για τη φροντίδα των παιδιών και των εγκαταστάσεων για τους ηλικιωμένους – έχει δυσανάλογες επιπτώσεις για τις γυναίκες. Τόσο οι εξαιρετικά δυσμενείς κοινωνικές επιπτώσεις των πολιτικών λιτότητας όσο και η ισχυρή τάση προς διευρυνόμενες ανισότητες, απαιτούν ένα μεγάλο πρόγραμμα κοινωνικών επενδύσεων. Ωστόσο, ένα αποτελεσματικό πρόγραμμα θα απαιτήσει πολύ μεγαλύτερους δημοσιονομικούς πόρους και θα πρέπει να συμπεριλαμβάνεται στη στρατηγική της βιώσιμης ανάπτυξης με περιβαλλοντικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές διαστάσεις.

5. Παγκόσμια εμπορική και επενδυτική πολιτική – η Διατλαντική Εταιρική Σχέση Εμπορίου και Επενδύσεων (TTIP)

Τα τελευταία χρόνια, η ΕΕ έχει διαπραγματευτεί πολυάριθμες διμερείς εμπορικές συμφωνίες. Αυτό κορυφώθηκε στις αρχές του 2013 με την ανακοίνωση της συμφωνίας της ΕΕ και των ΗΠΑ για την έναρξη

διαπραγματεύσεων για μια διμερή εμπορική συμφωνία, τη Διατλαντική Εταιρική Σχέση Εμπορίου και Επενδύσεων (TTIP). Η προτεινόμενη συμφωνία δεν αποσκοπεί τόσο στη μείωση των λίγων εναπομείναντων δασμών μεταξύ των δύο μεγαλύτερων εμπορικών δυνάμεων της παγκόσμιας οικονομίας. Κεντρικός της στόχος είναι να αποδιαρθρώσει ή/και να εναρμονίσει τις ρυθμίσεις σε τομείς όπως η γεωργία, η ασφάλεια των τροφίμων, οι παραγωγικές και τεχνικές προδιαγραφές, οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες, οι κρατικές προμήθειες και η προστασία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η απελευθέρωση των επενδύσεων και η προστασία των δικαιωμάτων των επενδυτών θα αποτελέσουν επίσης κεντρικά ζητήματα. Ακόμη, οι πρωταγωνιστές του «ατλαντισμού» προαναγγέλλουν την TTIP ως νέο «οικονομικό NATO», μέσω του οποίου οι δυτικές δυνάμεις θα είναι σε θέση να περιορίσουν την άνοδο των αναδυόμενων δυνάμεων όπως η Κίνα ή η Ρωσία. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ισχυρίζεται -με βάση μελέτες φορέων- ότι η συμφωνία θα ενισχύσει την ανάπτυξη και την απασχόληση στην ΕΕ.

Για την TTIP, το οικονομικό επιχείρημα είναι ωστόσο εντυπωσιακό. Τα κέρδη εκτιμώνται σε ποσοστό 0,5% του ΑΕΠ της ΕΕ και θα προκύψουν σταδιακά κατά τη διάρκεια μιας μεταβατικής περιόδου 10 ετών. Η ανξημένη ανεργία και η προσαρμογή του κόστους που θα προκληθεί από την απελευθέρωση του εμπορίου έχουν υποτιμηθεί ή παραμεληθεί εντελώς. Η απελευθέρωση που περιλαμβάνεται στην εμπορική συμφωνία θα απειλήσει τη δημόσια υγεία, τα εργασιακά δικαιώματα και την προστασία του καταναλωτή. Η συμφωνία που προτείνεται σε σχέση με την επίλυση διαφορών μεταξύ και επενδυτών κράτους, δίνει προνόμια στους επενδυτές εις βάρος του κράτους. Η TTIP δεν είναι τίποτα λιγότερο από μια ολομέτωπη επίθεση στο δημοκρατικό τρόπο λήψης αποφάσεων της ΕΕ. Αυτή τη στιγμή, είναι πολύ αμφίβολο αν η εμπορική συμφωνία θα προσδώσει όλα τα καθαρά οικονομικά και κοινωνικά οφέλη στους Ευρωπαίους πολίτες. Η κυρίαρχη προσέγγιση σχετικά με την εμπορική πολιτική πρέπει να εγκαταλειφθεί και να μπει στην ατζέντα μια θεμελιακή αναθεώρηση της ευρωπαϊκής εμπορικής πολιτικής. Αυτό περιλαμβάνει και άλλες εμπορικές συμφωνίες, όπως η

CETA - η εμπορική συμφωνία Καναδά-ΕΕ, η οποία δεν πρέπει να επικυρωθεί από το Ευρωκοινοβούλιο με την παρούσα μορφή της.

6. Ευρωπαϊκές πολιτικές γειτονίας

Οι ευρωπαϊκές πολιτικές γειτονίας στοχεύουν στο μετασοβιετικό χώρο και τη Μεσόγειο και συνέβαλαν στη σύρραξη στην Ουκρανία το 2013 και 2014. Η Ανατολική Εταιρική Σχέση έχει επικεντρωθεί στη σύναψη των Συμφωνιών Σύνδεσης με τα ευρωπαϊκά κράτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης - εκτός από τη Ρωσία. Αυτές οι Συμφωνίες Σύνδεσης έχουν γεωπολιτικό προσανατολισμό, καθώς επίσης και το στοιχείο του ελεύθερου εμπορίου. Η μερική μεταφορά του ευρωπαϊκού κεκτημένου στις μετασοβιετικές χώρες εξυπηρετεί και τις δύο πλευρές. Οι συμφωνίες σύνδεσης που στρέφονται κατά των υφιστάμενων ισχυρών οικονομικών δεσμών μεταξύ της Ρωσίας και των γειτόνων της και να ανταγωνιστεί με τη ρωσική πρωτοβουλία της Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης. Οι Συμφωνίες Σύνδεσης στρέφονται εναντίων των υφιστάμενων ισχυρών οικονομικών δεσμών μεταξύ της Ρωσίας και των γειτόνων της και ανταγωνίζονται τη ρωσική πρωτοβουλία της Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης. Στην Ουκρανία, ο πληθυσμός είναι βαθιά διχασμένος σχετικά με το θέμα της σύσφιξης των σχέσεων με την ΕΕ ή τη Ρωσία. Όταν η τότε ουκρανική κυβέρνηση αποφάσισε να μην υπογράψει τη Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΕ, λόγω τόσο της ολέθριας οικονομικής κατάστασης όσο και της ρωσικής πίεσης, εμφανίστηκε ένα ισχυρό κύμα διαμαρτυρίας στα δυτικά και κεντρικά τμήματα της χώρας που οδήγησε στην πτώση της ουκρανικής κυβέρνησης. Με την υποστήριξη της Ρωσίας, ακολούθησε ο διαχωρισμός της Κριμαίας και ένα στρατιωτικοπολιτικό αποσχιστικό κίνημα στην περιοχή του Ντονμπάς με ιδιαίτερα ισχυρούς οικονομικούς και πολιτιστικούς δεσμούς με τη Ρωσία.

Ούτε οι Συμφωνίες Σύνδεσης με τις μετα-σοβιετικές χώρες ούτε οι συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου με τις χώρες της Μεσογείου έλαβαν υπόψη την άνιση ανάπτυξη μεταξύ των δύο πλευρών. Η απελευθέρωση του εμπορίου θα οδηγήσει πιθανότατα σε αποβιομηχάνιση των μετασοβιετικών και μεσογειακών χωρών, ενώ η μερική μεταφορά του κοινοτικού

κεκτημένου μειώνει δραστικά το χώρο άσκησης βιομηχανικής πολιτικής. Επομένως, είναι πολύ πιθανόν να αυξηθούν οι ανισότητες ανάμεσα στην ΕΕ και τις γειτονικές περιοχές. Συνεπώς, είναι αναγκαίος ένας εναλλακτικός πολιτικός προσανατολισμός. Πρώτον, οι συμφωνίες για μια σφαιρική και σε βάθος ζώνη ελεύθερων συναλλαγών θα πρέπει να αντικατασταθούν από συμφωνίες συνεργασίας που θα αποδίδουν κοινά οφέλη εξασφαλίζοντας πολιτικό χώρο για τις γειτονικές χώρες. Δεύτερον, τόσο στην Ανατολική Εταιρική Σχέση όσο και στις Μεσογειακές πολιτικές, αναδεικνύονται ζητήματα που αφορούν την ενέργεια. Η ΕΕ θα πρέπει να επιδιώξει τη μείωση της εξάρτησής της από τις εισαγωγές ενέργειας, μειώνοντας την ενέργεια που χρησιμοποιείται στην παραγωγή και προωθώντας τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Τρίτον, η εξωτερική πολιτική της ΕΕ στρατιωτικοποιείται ολοένα και περισσότερο. Η σύρραξη στην Ουκρανία έχει οδηγήσει σε στενότερη αλληλεπίδραση μεταξύ των δομών της ΕΕ και του NATO. Αντές οι τάσεις θα πρέπει να αντιστραφούν και να ενισχυθούν οι δυνατότητες ειρηνικής επίλυσης της σύγκρουσης.

Εισαγωγή

Φέτος, οι προτάσεις του Υπομνήματος Ευρωπαίων Οικονομολόγων διαμορφώνονται σε ένα εξαιρετικά δύσκολο περιβάλλον, το οποίο χαρακτηρίζεται από το σχεδόν ολοκληρωτικό θρίαμβο των ιδεών και των πολιτικών δυνάμεων στις οποίες οι Ευρωπαίοι Οικονομολόγοι είναι ριζικά αντίθετοι. Καταρχήν, υπάρχει η απόλυτη ελευθερία που δίνεται στις μεγάλες επιχειρήσεις από τις λεγόμενες «τέσσερις ελευθερίες» και τους κανόνες ανταγωνισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι τέσσερις ελευθερίες αντιστοιχούν ακριβώς στις διάφορες φάσεις της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, σύμφωνα με την ανάλυση του Μαρξ: οι επιχειρήσεις μπορούν να αυξήσουν το χρηματικό κεφάλαιο, να αγοράσουν εργατική δύναμη, εξοπλισμό και άλλες εισροές, να εκτελέσουν παραγωγικές διαδικασίες και να διαθέσουν προς πώληση σε οποιοδήποτε από τα 28 κράτη τα αγαθά και τις υπηρεσίες τους – συνεπώς για αυτούς η ΕΕ αποτελεί ήδη έναν ολοκληρωτικά ενοποιημένο χώρο.

Το ισχύον νομικό σύστημα της ΕΕ ενισχύει αποφασιστικά αυτή τη δομή, δίνοντας στις μεγάλες επιχειρήσεις νόμιμα δικαιώματα, τα οποία μπορούν να υποστηριχθούν όχι μόνο στην ΕΕ αλλά και στα δικαστήρια των κρατών μελών. Ωστόσο, η εδραίωση αυτού του οικονομικού χώρου, δεν έχει συμβάλλει στην αντίστοιχη ανάπτυξη των κοινωνικών ή δημοκρατικών δικαιωμάτων σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Αντίθετα, οι πρόσφατες πολιτικές και δικαστικές αποφάσεις επιδίωξαν από κοινού να υπονομεύσουν τις περιορισμένες κοινωνικές κατακτήσεις, όπως τα δικαιώματα των αποσπασμένων εργαζομένων, όπως και να συνδέσουν όλο και περισσότερο το κοινωνικό μοντέλο κάθε κράτους μέλους με το καθεστώς του ανταγωνισμού, εκθέτοντας τις δημόσιες υπηρεσίες στις αρπακτικές διαθέσεις κερδοσκοπικών εταιριών.

Σε μακροοικονομικό επίπεδο, οι πολιτικές λιτότητας, που επιβάλλονται από τα ισχυρά κράτη σε όλη την ευρωζώνη, αλλά κυρίως στα πιο αδύναμα κράτη, έχουν ρίζει εκατομμύρια Ευρωπαίους πολίτες στη φτώχεια και έχουν

διαλύσει ακόμη και βασικά στοιχεία κοινωνικής προστασίας, όπως επίσης και τα εργασιακά δικαιώματα στις χώρες που έχουν χτυπηθεί από την κρίση. Όπως έχει αναδείξει το Υπόμνημα Ευρωπαίων Οικονομολόγων τα τελευταία χρόνια, αυτές οι υφεσιακές πολιτικές και οι ασφυκτικοί περιορισμοί στο κοινωνικό μοντέλο των κρατών μελών λαμβάνουν όλο και περισσότερο νομική ή ακόμα και συνταγματική ή οιονεί συνταγματική ισχύ, καθιστώντας εξαιρετικά δύσκολη τη μεταβολή τους.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο δεν υπάρχει τίποτα το εντυπωσιακό στην πρωτοφανή εχθρικότητα απέναντι στην ΕΕ και το ευρωπαϊκό σχέδιο, όπως εκφράστηκε στις εκλογές του 2014 για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και τίποτα το παράλογο στην ολοένα και πιο διαδεδομένη άποψη ότι δεν μπορεί να επιτευχθεί κοινωνική πρόοδος εντός της ΕΕ, ότι μόνο ο κατακερματισμός και η επανεδραίωση της κυριαρχίας των κράτους μέλους μπορούν να προσφέρουν ένα διέξοδο από την κρίση για τα κράτη μέλη και σ' ένα βαθμό τη δυνατότητα δημοκρατικού ελέγχου της οικονομικής ζωής. Η Ομάδα των Ευρωπαίων Οικονομολόγων δεν νιοθετεί μια τέτοια θέση, όχι όμως επειδή υποτιμά το βάθος της οικονομικής, πολιτικής και θεσμικής κρίσης στην ΕΕ. Το γεγονός ότι συνεχίζουμε να διαμορφώνουμε εναλλακτικές λύσεις σε σχέση με την ΕΕ στο σύνολό της βασίζεται σε δύο στοιχεία.

Πρώτον, υπάρχει ο βαθμός της οικονομικής ολοκλήρωσης και αλληλεξάρτησης που έχει ήδη επέλθει και που δεν μπορεί να αντιστραφεί χωρίς τεράστιες υλικές ζημιές στις υπάρχουσες παραγωγικές δομές και συνεπώς στα συμφέροντα των ευρωπαϊκών πληθυσμών. Δεν υπάρχει λιχνάρι του Αλαντίν το οποίο θα επαναφέρει ως δια μαγείας αυτά τα τζίνι πίσω στα μπουκάλια τους.

Δεύτερον, είναι πιθανό η ίδια η επιτυχία των εταιρικών ελίτ και των πολιτικών δυνάμεων που τους εξυπηρετούν να τους κάνει ευάλωτους. Ανυπολόγιστα βιομηχανικά, οικονομικά και εμπορικά συμφέροντα είναι συνδεδεμένα με την ενιαία αγορά και τον ενιαίο οικονομικό χώρο που έχει δημιουργήσει το σχέδιο ολοκλήρωσης. Επομένως, μπορεί να θεωρηθεί ότι αυτά τα συμφέροντα, τα οποία επωφελούνται σε μεγάλο βαθμό από την ΕΕ ως ενοποιημένη οικονομία, θα μπορούσαν κάτω από μια αρκετά μεγάλη πολιτική πρόκληση να υποχρεωθούν να καταβάλλουν υψηλό τίμημα για τη διατήρηση αυτής της ενότητας - τίμημα με όρους κοινωνικών παραχωρήσε-

ων, αναδιανομής του εισοδήματος και αποδοχής των κοινωνικοπολιτικών πιέσεων στις αγορές και στην επιχειρηματική πρακτική.

Μπορεί να απαιτηθεί ένα τέτοιο τίμημα για την πρόσβαση στην ενιαία ευρωπαϊκή αγορά; Εάν διακυβεύονται μόνο μικρές παραχωρήσεις η απάντηση είναι σχεδόν σίγουρα ναι – οι πιο ευφύής εταιρικές ελίτ έχουν επίγνωση ότι θα μπορούσαν να πετύχουν μια πολύ μεγάλη νίκη και ότι θα μπορούσε να είναι επωφελής κάποια τακτική αναγνώριση των αντιτιθεμένων συμφερόντων. Θα μπορούσε όμως το τίμημα να αυξηθεί σημαντικά, αρκετά ώστε να υποβάλλει την οικονομική ανάπτυξη της ΕΕ σε δημοκρατικό έλεγχο και να πραγματοποιήσει μία σημαντική αλλαγή στις συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των ευρωπαίων πολιτών; Οι δυσκολίες και αβεβαιότητες μιας τέτοιας πολιτικής προοπτικής δεν χρειάζονται ιδιαίτερες αναφορές. Ωστόσο, συνεχίζουμε να υποστηρίζουμε μια κοινή ευρωπαϊκή απάντηση στις σημερινές πολλαπλές κρίσεις, όχι μέσα από μια παράλογη αισιοδοξία, αλλά λόγω της πεποίθησης ότι μια τέτοια απάντηση θα ανταποκρίνεται στις ανάγκες και τις αξίες της μεγάλης πλειοψηφίας των ευρωπαίων πολιτών.

Σε πολλές χώρες, ιδιαίτερα στην Ελλάδα και την Ισπανία, προοδευτικές πολιτικές πρωτοβουλίες έχουν κερδίσει εντυπωσιακά επίπεδα στήριξης με πλατφόρμες που απορρίπτουν ρητά τις τρέχουσες πολιτικές λιτότητας. Αν μια από αυτές αποσπούσε τη νίκη στις εθνικές εκλογές, θα αντιμετώπιζε μια εξαιρετικά έντονη και δύσκολη πρόκληση. Σε περίπτωση που η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι κυβερνήσεις των κρατών του πυρήνα της ΕΕ συνεχίσουν την αδιάλλακτη επιμονή τους στην επιβολή βαθιά οπισθοδρομικών πολιτικών, θα ήταν θεμιτό για μια τέτοια κυβέρνηση να αγηφήσει ανοιχτά τους κανόνες της ΕΕ.

1. Μακροοικονομικές πολιτικές και οι εναλλακτικές στη στασιμότητα

1.1 «Η ανάκαμψη είναι αδύναμη, εύθραυστη και άνιση»¹

Η πρόβλεψη για οικονομική ανάκαμψη στην Ευρώπη το 2014, δεν πραγματοποιήθηκε. Αντιθέτως, η ευρωπαϊκή οικονομία βρίσκεται αντιμέτωπη με την προοπτική μιας παρατεταμένης περιόδου χαμηλής ανάπτυξης, και πολύ μικρής μείωσης της ανεργίας και στην καλύτερη περίπτωση, μιας ισχνής αύξησης των πραγματικών εισοδημάτων. Επίσης, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο έχει προειδοποιήσει για τον κίνδυνο μιας τρίτης ύφεσης μετά το 2008.² Αν και οι περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) σημείωσαν κάποια ανάπτυξη το 2014, το προϊόν σε πολλές χώρες παρέμεινε κάτω από το επίπεδο του 2008.

Στις χώρες του πυρήνα της ευρωζώνης (βλέπε πίνακα 1.1) η οικονομική ανάπτυξη το 2014 ήταν ανεπαρκής, ιδίως στη Γαλλία, αλλά η παραγωγή είναι υψηλότερη από ό,τι το 2008, παντού εκτός από τη Φινλανδία και την Ολλανδία. Παρόλα αυτά, στη Γαλλία, τη Φινλανδία και το Βέλγιο η ανεργία παρέμεινε κοντά στο 10% με την ανεργία των νέων να ξεπερνά το 20%. Εντελώς απροσδόκητα, η Γερμανία, η μεγαλύτερη οικονομία αυτής της ομάδας κρατών, σημείωσε μείωση της βιομηχανικής παραγωγής κατά 4% στο τέλος του καλοκαιριού, καθώς η ζήτηση από τις βασικές εξαγωγικές αγορές αποδυναμώθηκε.

Στην περιφέρεια της ευρωζώνης- παντού εκτός από την Ιταλία- σημειώθηκε κάποια -αν και χαμηλή- ανάπτυξη το 2014, αλλά το προϊόν παρέμεινε πολύ κάτω από το επίπεδο του 2008, κυρίως στην Ελλάδα, όπου έχει μειωθεί κατά περίπου 23%. Στην Ελλάδα, αλλά και στην Ιταλία και την Πορτογαλία, το προϊόν ήταν ελάχιστα πάνω από το επίπεδο των τελευταίων 15 χρόνων. Η ανεργία είναι πολύ υψηλότερη σε αυτή την ομάδα χωρών και παρά το γεγονός ότι έχει μειωθεί ελαφρώς στην Ισπανία, τόσο εκεί όσο και

1. Μάριο Ντράγκι, πρόεδρος της ΕΚΤ, 2 Οκτωβρίου του 2014.

2. Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, *World Economic Outlook*, Οκτώβριος 2014.

στην Ελλάδα, το ποσοστό εξακολουθεί να είναι κοντά στο 25%, με το ποσοστό της ανεργίας των νέων να ξεπερνά το 50%.

Οι νέες χώρες της ευρωζώνης κατέγραφαν κάποια ανάπτυξη το 2014, εκτός από την Κύπρο, αν και στις μισές χώρες αυτής της ομάδας, το προϊόν εξακολουθεί να είναι χαμηλότερο από εκείνο του 2008, ενώ το ποσοστό ανεργίας κυμαίνεται μεταξύ 10% και 15%, με την ανεργία των νέων να κινείται ακόμη υψηλότερα.

Στην Ανατολική Ευρώπη, το προϊόν των οικονομιών εκτός της ευρωζώνης, αυξήθηκε παντού εκτός από την Κροατία και μάλιστα στις περισσότερες περιπτώσεις από 2.5% ή και περισσότερο. Ενώ το προϊόν σε ορισμένες χώρες παρέμεινε κάτω από το επίπεδο του 2008, στην Πολωνία, είναι αυξημένο κατά 18%. Η ανεργία -εκτός από την περίπτωση της Κροατίας- βρίσκεται κάτω από το μέσο όρο της ΕΕ, αν και υπάρχει εκτεταμένη υποαπασχόληση, ιδιαίτερα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, όπου πολλοί άνθρωποι καταφεύγουν σε δραστηριότητες του τομέα της γεωργίας που καλύπτουν σχεδόν κατά το ίμισυ την επιβίωσή τους. Στην Ανατολική Ευρώπη, η απασχόληση στις μεταποιητικές βιομηχανίες είναι υψηλότερη, αν και αρκετές χώρες έχουν προσδεθεί σε εφοδιαστικές αλυσίδες γερμανικών συμφερόντων και έτσι μπορεί να είναι ευάλωτη στους γερμανικούς ρυθμούς ανάπτυξης.

Όλες οι βόρειες χώρες εκτός της ζώνης του ευρώ κατέγραψαν ανάπτυξη το 2014, ενώ και στη Σουηδία και τη Βρετανία -αλλά όχι στη Δανία- το προϊόν ήταν πάνω από το επίπεδο του 2008. Και στις τρεις χώρες, το ποσοστό ανεργίας ήταν κάτω από το μέσο όρο της ΕΕ, αν και η ανεργία των νέων ήταν πιο κοντά στο μέσο όρο της ΕΕ, ιδίως στη Σουηδία.

Η ασθενής οικονομική ανάπτυξη έχει οδηγήσει σε πολιτικές εντάσεις μεταξύ των κρατών της ζώνης του ευρώ. Η γερμανική κυβέρνηση, η οποία έθεσε ως προτεραιότητα την επίτευξη μηδενικού δημοσιονομικού ελλείμματος για το 2014, επιμένει ότι οι άλλες χώρες θα πρέπει να τηρούν αυστηρά τους δημοσιονομικούς κανόνες και να μειώσουν τα ελλείμματα κάτω από το 3% του ΑΕΠ. Όμως, οι κυβερνήσεις στην Ιταλία και τη Γαλλία, ενώ πρωθυπουργούν πολιτικές υπέρ των επιχειρήσεων, έκαναν παράλληλα έκκληση για μεγαλύτερη δημοσιονομική ευελιξία. Ο Ιταλός πρωθυπουργός Ματέο Ρέντσι πρότεινε έναν προϋπολογισμό με φορολογικές περικοπές και αύξηση

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1
Δείκτες για το ΑΕΠ, την ανεργία
και την αύξηση των μισθών στην ΕΕ

	Aύξηση ΑΕΠ 2013-14, %	Απόκλιση ΑΕΠ 2014 από το μέγιστο προ κρίσης (1)	Ανεργία, Αύγουστος 2014, % (2)	Ανεργία νέων Αύγουστος 2014, % (2)	Πραγματική Μισθών 2013-14, %	Πραγματική Μισθών 2009-14, %	(3)
Ευρωζώνη (18)	0.8	-1.5	11.5	23.3	-	-	
Ευρωπαϊκή Ένωση (28)	1.3	0.2	10.1	21.6	-	-	
Πορτογαλίας επιρρόησης							
Αυστρία	0.7	2.8	4.7	8.2	1.5	0.2	
Βέλγιο	0.9	2.8	8.5	23.3	1.4	-0.5	
Φινλανδία	-0.4	-6.1	8.6	19.9	0.2	2.6	
Γαλλία	0.3	2.0	10.5	24.0	0.2	1.5	
Γερμανία	1.3	3.5	4.9	7.6	1.6	5.8	
Λουξεμβούργο	3.0	7.1	6.1	15.5	-	-	
Ολλανδία	0.9	-2.1	6.6	10.1	2.5	-2.1	
Περιφέρειας επιρρόησης							
Ελλάδα	0.6	-25.5	26.4	50.7	-1.6	-34.8	
Ιρλανδία	4.6	-2.4	11.4	23.2	-2.5	-10.3	
Ιταλία	-0.4	-8.6	12.3	44.2	1.4	-5.4	
Πορτογαλία	0.9	-6.6	14.0	35.6	-0.4	-6.5	
Ισπανία	1.2	-6.2	24.4	53.7	1.5	-12.1	
Κύπρος	-2.8	-10.5	15.4	37.1	-4.0	-15.4	
Νέας χώρας εφεδρόησης							
Εσθονία	1.9	-2.9	7.4	12.7	4.2	8.7	
Λετονία	2.6	-5.0	10.8	21.8	4.2	12.3	
Μάλτα	3.0	11.2	5.9	12.7	-	-	
Σλοβακία	2.4	7.6	13.3	29.9	1.3	1.4	
Σλοβενία	2.4	-7.3	9.1	19.2	0.2	-4.7	
Βόρειας χώρας επιρρόησης							
Δανία	0.8	-3.2	6.7	12.5	0.1	2.9	
Σουηδία	2.0	5.9	8.0	21.6	3.4	15.1	
Ηνωμένο Βασίλειο	3.1	4.3	6.0	15.8	1.8	3.4	
Ανατολικής χώρας επιρρόησης							
Βουλγαρία	1.2	0.2	11.3	22.2	-	-	
Κροατία	-0.7	-12.6	16.5	43.9	-	-	
Τσεχία	2.5	0.2	6.3	16.6	0.8	-3.4	
Ουγγαρία	3.2	-1.0	7.8	20.9	0.9	-2.0	
Λιθουανία	2.7	1.2	11.4	21.5	-	-	
Πολωνία	3.0	18.8	8.8	22.8	3.3	8.2	
Ρουμανία	2.0	-1.1	7.1	24.3	2.1	-2.0	

Πηγή: (1) Ameco, Νοέμβριος 2014· (2) Eurostat, Οκτώβριος 2014· (3) Ameco, Μάιος 2014. Η απόκλιση προ κρίσης υπολογίζεται με το μέγιστο του 2007 ή του 2008.

των επενδύσεων, που θα επαναφέρει το δημοσιονομικό έλλειμμα σχεδόν στο 3%, ενώ ο Γάλλος πρωθυπουργός Μανουέλ Βαλς πρότεινε έναν προϋπολογισμό για το 2015, ο οποίος παρά τις περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες, προβλέπει έλλειμμα 4,3%. Και οι δύο ζήτησαν περισσότερες επενδύσεις στην Ευρώπη, ένα κάλεσμα που βρίσκει απήχηση στο Μάριο Ντράγκι, πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ), ο οποίος προέτρεψε τα κράτη μέλη που έχουν περιθώριο για αύξηση των δαπανών - με σαφή αναφορά στη Γερμανία - να πράξουν περισσότερα σε αυτή την κατεύθυνση. Επίσης, ο Πολωνός υπουργός Οικονομικών, Ματέους Στσούρεκ έκανε μια απροσδόκητη έκκληση για ένα επενδυτικό πρόγραμμα €700 δισεκατομμυρίων, το οποίο θα επικεντρωθεί σε χώρες όπως η Ελλάδα, η Ισπανία και η Πορτογαλία, με το επιχείρημα ότι «η Ευρώπη στραγγαλίζει αναίτια τον εαυτό της». Το Δεκέμβριο, οι αρχηγοί των κυβερνήσεων της ΕΕ υποστήριξαν μια πρόταση που ξεκίνησε από το νέο πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Ζαν Κλοντ Γιούνκερ, για το επενδυτικό πρόγραμμα €315 δισεκατομμυρίων σε δημόσια έργα, για το οποίο έχει γίνει πολύς λόγος. Στην πραγματικότητα, το πρόγραμμα αυτό περιλαμβάνει μόνο €21 δις εγγυήσεις από την ΕΕ και τα υπόλοιπα, προσδοκάται ότι μπορούν να διατεθούν από ιδιώτες επενδυτές.

Λόγω των αυστηρών περιορισμών που επιβάλλονται για τη δημοσιονομική πολιτική, πολλές από τις βασικές πολιτικές πρωτοβουλίες το 2014 προήλθαν και πάλι από την ΕΚΤ. Τον Ιούνιο, το βασικό επιτόκιο δανεισμού της Κεντρικής Τράπεζας μειώθηκε στο 0,15% και ακόμη πιο απροσδόκητα, το επιτόκιο για τις καταθέσεις των τραπεζών στην ΕΚΤ μειώθηκε κάτω από το μηδέν, στο -0,05% προκειμένου να ενθαρρύνει τη χορήγηση δανείων. Η ΕΚΤ ανακοίνωσε επίσης, τη «στοχευμένη μακροπρόθεσμη χρηματοδότηση», ένα πρόγραμμα €400 δισεκατομμυρίων, από φθηνά τετραετή δάνεια, με τα οποία οι τράπεζες μπορούν να χορηγήσουν δάνεια σε μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις. Αλλά όταν τα δάνεια προσφέρθηκαν, οι τράπεζες συγκέντρωσαν μόνο €82 δισεκατομμύρια το Σεπτέμβριο και €130 δισεκατομμύρια σε έναν ακόμη γύρο, το Δεκέμβριο - συνολικά μόλις πάνω από το ήμισυ του ποσού της προσφοράς.

Το Σεπτέμβριο, η ΕΚΤ μείωσε το βασικό επιτόκιο δανεισμού και πάλι, για να καταλήξει στο ιστορικό χαμηλό επίπεδο του 0,05%, ενώ το επιτόκιο

καταθέσεων μειώθηκε στο -0.10%. Ταυτόχρονα, ο Ντράγκι ανακοίνωσε ότι η EKT θα ξεκινήσει ένα ακόμη πρόγραμμα για να ενθαρρύνει τον τραπεζικό δανεισμό, αυτή τη φορά με τη μεταφορά των κακών δανείων από τις καταστάσεις των τραπεζών. Μέσα από εκτεταμένες αγορές στοιχείων του ενεργητικού που προέρχονται από τιτλοποίηση και άλλα ομόλογα, η EKT δήλωσε ότι στόχευε στην αύξηση των δανείων προς τις τράπεζες από €2 τρισεκατομμύρια σε €3 τρισεκατομμύρια. Ωστόσο, παρά τις επανειλημμένες προσπάθειες της EKT για στήριξη του τραπεζικού τομέα, το σύνολο των τραπεζικών δανείων προς τις επιχειρήσεις της ευρωζώνης μειώθηκε κατά 8,5% μεταξύ 2012 και 2014. Δεδομένης της ζοφερής κατάστασης, οι επιχειρήσεις δεν επιδιώκουν το δανεισμό, ενώ όταν οι επιχειρήσεις ζητήσουν δάνειο, οι τράπεζες είναι μάλλον απίθανο να δανείσουν.

1.2 Οι πολιτικές της ΕΕ βρίσκονται παγιδευμένες σε λάθος θεωρίες και κακούς θεσμούς

Για τις καταστροφικές οικονομικές επιδόσεις της ΕΕ - και ιδιαίτερα της ζώνης του ευρώ - από το 2010, οι ευθύνες πρέπει να αναζητηθούν στις εντελώς ανεπαρκείς μακροοικονομικές πολιτικές. Οι πολιτικές αυτές έχουν διαμορφωθεί από το θεσμικό πλαίσιο της ΕΕ που εστιάζει σε μια ανεξάρτητη EKT με πρωταρχική δέσμευση τη σταθερότητα των τιμών, σε ισοσκελισμένους κρατικούς προϋπολογισμούς, όπως προβλέπεται από το σύμφωνο σταθερότητας και ανάπτυξης και στην απελευθέρωση τω αγορών εργασίας και την αποδιάρθρωση του κράτους πρόνοιας. Η δημοσιονομική πολιτική στις περισσότερες χώρες της ζώνης του ευρώ κυριαρχείται από τα μέτρα λιτότητας που εφαρμόζονται σύμφωνα με το θεσμικό πλαισίο του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης και το λεγόμενο Δημοσιονομικό Σύμφωνο, τα οποία προβλέπουν για τα κράτη μέλη τη θέσπιση ορίων ελλείμματος στην εθνική νομοθεσία, κατά προτίμηση ως συνταγματικό μέτρο. Η ένταση της λιτότητας ήταν αξιοσημείωτη. Η λεγόμενη «δημοσιονομική προσπάθεια», δηλαδή το σωρευτικό αποτέλεσμα των μέτρων δημοσιονομικής εξυγίανσης ήταν γύρω στο 5% του ΑΕΠ μεταξύ του 2010 και του 2014 για τη ζώνη του ευρώ στο σύνολό της, με το μεγαλύτερο μέρος των μέτρων να εντοπίζεται κατά τα τρία έτη από το 2011 έως το 2013.Οι μεγαλύτερες μειώσεις

παρατηρήθηκαν στην Ελλάδα (22% του ΑΕΠ) και στην Πορτογαλία (10%). Βασικές γνώσεις στις εμπειρικές εκτιμήσεις του δημοσιονομικού πολλαπλασιαστή καθιστούν τις καταστροφικές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες σαφώς προβλέψιμες. Ο σοβαρός κίνδυνος ενός φαύλου κύκλου, με τις προσπάθειες εξυγίανσης να οδηγούν σε υψηλότερα ελλείμματα και επίπεδα χρέους και με τη σειρά τους σε νέες προσπάθειες εξυγίανσης, έχει πια συντελεστεί για ορισμένες χώρες.

Είναι όλο και πιο δύσκολο να αγνοήσουμε την αποτυχία των επίσημων μακροοικονομικών πολιτικών, καθώς και την οικονομική και κοινωνική δυσπραγία που προκαλείται από αυτές, αφού ακόμη και επίσημοι φορείς χάραξης πολιτικής έχουν αναγνωρίσει την αναγκαιότητα μιας πιο επεκτατικής ή τουλάχιστον μιας λιγότερο περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής. Στην πρόσφατη ομιλία του, στο Τζάκσον Χολ, ο πρόεδρος της EKT Μάριο Ντράγκι, ζήτησε μια πιο επεκτατική δημοσιονομική πολιτική για τη ζώνη του ευρώ συνολικά και ένα πρόγραμμα δημόσιων επενδύσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο.³ Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κατά τη σύνοδο του τον Ιούνιο του 2014 αναγνώρισε επίσης την ανάγκη να ενισχυθεί η ανάπτυξη. Ωστόσο, και ο Ντράγκι και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τόνισαν ότι αυτό πρέπει να υλοποιηθεί εντός του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου: «Οι δυνατότητες που προσφέρονται από το υφιστάμενο δημοσιονομικό πλαίσιο της ΕΕ για την εξισορρόπηση της δημοσιονομικής πειθαρχίας με την ανάγκη στήριξης της ανάπτυξης θα πρέπει να αξιοποιηθούν».⁴

Με τη βοήθεια μιας διαφορετικής ερμηνείας του υφιστάμενου δημοσιονομικού πλαισίου, θα μπορούσε να δικαιολογηθεί μία ουσιαστική χαλάρωση της δημοσιονομικής πολιτικής, ακόμη και μια επεκτατική δημοσιονομική πολιτική.⁵ Ωστόσο, δεν αποτελεί αυτό στο οποίο αποσκοπεί η επίσημη πολιτική της ΕΕ. Η Επιτροπή, στην πραγματικότητα, δεν έχει αλλάξει τους

3. M Draghi, “Unemployment in the euro area”, Ομιλία του προέδρου της EKT Μάριο Ντράγκι στο Ετήσιο Συμπόσιο της Κεντρικής Τράπεζας στις 22 Αυγούστου 2014.

4. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, European Council 26/27 June 2014, Conclusions, EUCO 79/14, CO EUR 4 CONCL 2, Brussels, p. 7.

5. A Truger, “Austerity, cyclical adjustment and the remaining leeway for expansionary fiscal policies in the Euro area”, IMK Working Paper No. 140, October 2014, IMK in the Hans-Böckler Stiftung, Düsseldorf.

υπερβολικά φιλόδοξους στόχους εξυγίανσής της, όπως μπορεί να συναχθεί από την αξιολόγηση των προγραμμάτων σταθερότητας και τις ειδικές συστάσεις της χώρας για το 2014. Εάν οι συστάσεις της τεθούν σε εφαρμογή, η κατεύθυνση της δημοσιονομικής πολιτικής για τη ζώνη του ευρώ θα μπορούσε και πάλι να έχει αρνητικές επιπτώσεις. Είναι εξαιρετικά απίθανο η οικονομία της ΕΕ να ανακάμψει αρκετά, κάτω από αυτές τις συνθήκες. Ακόμη και αν η Επιτροπή και το Συμβούλιο συμφωνήσουν στα αιτήματα ορισμένων εθνικών κυβερνήσεων να παρατείνουν τις προθεσμίες εξυγίανσης, αυτό θα σημαίνει μόνο μία ελαφρώς λιγότερο περιοριστική δημοσιονομική πολιτική και όχι την επεκτατική πολιτική που απαιτείται. Ακόμη πιο σημαντικό είναι ότι οι εθνικές κυβερνήσεις που ακολουθούν μια μικρή χαλάρωση των στόχων εξυγίανσής τους θα πρέπει να πληρώσουν υψηλό τίμημα από την άποψη των «διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων», ιδίως με την περαιτέρω διάλυση του κράτους πρόνοιας και την απίσχναση των εργασιακών συνθηκών. Με αυτό τον τρόπο η απειλή περαιτέρω συνέχισης των πολιτικών λιτότητας, αξιοποιείται για να προωθήσει τη συνέχιση του νεοφιλελεύθερου μετασχηματισμού των ευρωπαϊκών οικονομιών και κοινωνιών.

1.3 Εναλλακτικές μακροοικονομικές πολιτικές

Η πρώτη αναγκαιότητα έγκειται στην αντικατάσταση του «δημοσιονομικού συμφώνου» και στην εγκατάλειψη της εμμονής επίτευξης του ασαφώς προσδιορισμένου «διαρθρωτικού ισοζυγίου» του προϋπολογισμού, με μια συμφωνία μεταξύ των κρατών μελών της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (η οποία θα μπορούσε να περιλαμβάνει και άλλα κράτη μέλη της ΕΕ, όπως συμβαίνει και με το «δημοσιονομικό σύμφωνο»), σχετικά με τους στόχους, ώστε η δημοσιονομική πολιτική να επικεντρωθεί στην άσκηση υψηλών και βιώσιμων επιπέδων απασχόλησης. Αναγνωρίζεται ότι ενώ η δημοσιονομική πολιτική μπορεί να βοηθήσει στην επίτευξη υψηλών ποσοστών απασχόλησης, πρέπει να συνοδεύεται από μια σειρά άλλων πολιτικών. Αυτές περιλαμβάνουν πολιτικές για την αγορά εργασίας και την απασχόληση, τέτοιες που η απασχόληση να αντικαταστήσει την τάση για «διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις» που μειώνουν τους μισθούς, αυξάνουν την

ανισότητα και είναι συχνά επιζήμιες για την απασχόληση. Οι βιομηχανικές και περιφερειακές πολιτικές που αφορούν την ανάπτυξη ικανοτήτων και τις ανισορροπίες του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, είναι επίσης αναγκαίες παράλληλα με τη δημοσιονομική πολιτική.

Η πιο επείγουσα ανάγκη αφορά την αντιμετώπιση της στροφής προς έναν ισοσκελισμένο διαρθρωτικό προϋπολογισμό, μαζί με τις αποπληθωριστικές επιπτώσεις του και την αντικατάσταση από συντονισμένες δημοσιονομικές πολιτικές που αποσκοπούν στην τόνωση της ζήτησης και της απασχόλησης. Η δημοσιονομική πολιτική πρέπει να εστιάσει και πάλι στο έλλειμμα θέσεων εργασίας μέσω της ενίσχυσης των δημόσιων δαπανών, περιλαμβάνοντας την προώθηση φιλικών προς το περιβάλλον «πράσινων επενδύσεων» και τον τερματισμό της επίθεσης στις δαπάνες κοινωνικής πρόνοιας, αλλά και σε ένα πολύ πιο προοδευτικό σύστημα, μέσω ενός νέου προσανατολισμού των δημοσιονομικών πολιτικών (το οποίο θα τείνει επίσης στη μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων). Η πολιτική που πρέπει να ακολουθηθεί είναι η συντονισμένη αναθέρμανση της οικονομίας και όχι η συντονισμένη λιτότητα. Είναι σημαντικό η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (και για τις χώρες εκτός της ζώνης του ευρώ, η εθνική Κεντρική τράπεζα) να παρέχει την πλήρη υποστήριξή της στις δημοσιονομικές πολιτικές για ευημερία και να μην εμμένει σε συνεχείς εκκλήσεις για δημοσιονομική εξυγίανση.

Έχει από καιρό υποστηριχθεί ότι η ύπαρξη ενιαίου νομίσματος απαιτεί μια ομοσπονδιακή δημοσιονομική πολιτική με ουσιώδεις αρμοδιότητες συλλογής φορολογικών εσόδων, ένα επαρκές επίπεδο δημόσιων δαπανών, καθώς και τη δυνατότητα παραγωγής ελλειμμάτων και πλεονασμάτων. Μια ομοσπονδιακή δημοσιονομική πολιτική θα μπορούσε να έχει θετικές επενέργειες (εάν εφαρμοστεί σωστά και δεν υπόκειται σε ρήτρες ισοσκελισμένου προϋπολογισμού), ώστε να αμβλύνει την ύφεση, τόσο σε ομοσπονδιακό όσο και σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο και να παρέχει δημοσιονομικές μεταβιβάσεις μεταξύ των πλουσιότερων και των φτωχότερων περιφερειών. Η ομοσπονδιακή φορολογία θα αντικαταστήσει κάποια στοιχεία της εθνικής φορολογίας και θα πρέπει να σχεδιαστεί με προοδευτικό τρόπο που να συμβάλλει στις σταθεροποιητικές της δυνατότητες. Είναι δύσκολο να υπολογιστεί με ακρίβεια το μέγεθος της

ομοσπονδιακής φορολογίας που θα χρειαστεί γι' αυτούς τους σκοπούς σταθεροποίησης, αλλά προκειμένου να είναι αποτελεσματική, θεωρούμε ότι θα πρέπει να κινείται σε ένα ποσοστό της τάξης του 10%, αντί για το σημερινό 1% του ΑΕΠ της ΕΕ. Η δομή της ομοσπονδιακής δημοσιονομικής πολιτικής αποτελεί ένα πολύ μακροπρόθεσμο σχέδιο, αλλά ένα σχέδιο που θα ήταν απαραίτητο για την επιτυχή λειτουργία του ενιαίου νομίσματος. Η υιοθέτηση του ομοσπονδιακού προϋπολογισμού δεν απαιτείται μόνο για τους λόγους που ένας τέτοιος προϋπολογισμός με τις αντίστοιχες δημοσιονομικές μεταβιβάσεις χρειάζεται για την ολοκλήρωσης μιας νομισματικής ένωσης. Ο σχεδιασμός των φορολογικών πολιτικών και των προγραμμάτων δαπανών, οι οποίες θα ήταν κατάλληλες για έναν ομοσπονδιακό προϋπολογισμό θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από προοδευτικότητα ως προς τις λειτουργίες σταθεροποίησης των εν λόγω προγραμμάτων, καθώς και να συμβάλλει στη μείωση των ανισοτήτων.

Επίσης, φαίνεται να είναι σημαντική μια πολιτική για ένα ευρύ σύστημα κοινωνικής ασφάλισης στην ΕΕ που να ενισχύει την κοινωνική προστασία και την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού. Ένας Επίτροπος το έχει θέσει ως εξής: «Η διακυβέρνηση της ONE -συμπεριλαμβανομένης της κοινωνικής της διάστασης- είναι ανάγκη να ενισχυθεί επαρκώς μέσω της θέσπισης κοινωνικών προτύπων και μηχανισμών αλληλεγγύης που θα μπορέσουν να παρέχουν πιο ευρεία στήριξη για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της απασχόλησης και των κοινωνικών ανισοτήτων, οι οποίες επηρεάζουν τη σταθερότητα της ONE. Είμαι πεπεισμένος ότι για οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς λόγους, το επίπεδο δημοσιονομικών μεταβιβάσεων της ONE, μαζί με την λειτουργία αυτόματων σταθεροποιητών πρέπει να αναπτυχθεί, όπως προβλέπεται στο προσχέδιο της Επιτροπής. Για παράδειγμα, η ασφάλιση των ανέργων σε επίπεδο ONE θα συνιστούσε την άμεση έκφραση υποστήριξης της ΕΕ προς τους πολίτες που έχουν ανάγκη. Οι δυνατότητες συμμετοχής των κοινωνικών εταίρων στο χειρισμό αυτών των σταθεροποιητικών μηχανισμών θα πρέπει να διερευνηθούν».⁶

6. L.Andor, Ευρωπαϊος Επίτροπος αρμόδιος για την Απασχόληση, τις Κοινωνικές Υποθέσεις και την Κοινωνική Ένταξη, υποστήριξε ότι «οι Ευρωπαίοι θέλουν και αξίζουν μία νομισματική ένωση με ανθρώπινο πρόσωπο», ομιλία στο ETUC Διάσκεψη της Μαδρίτης, "Celebrating the past, looking to the future", Μαδρίτη, 28η Ιανουαρίου του 2013

Υπάρχουν πολλές αλλαγές που θα μπορούσαν να προταθούν στη φορολογική πολιτική, δύο εκ των οποίων είναι ιδιαίτερα σημαντικές. Πρώτον, ένας φόρος χρηματοπιστωτικών συναλλαγών θα μπορούσε να εφαρμοστεί σε όλα τα κράτη μέλη. Δεύτερον, θα μπορούσε να θεσπιστεί ένας ενιαίος φόρος επί των κερδών: στο πλαίσιο μιας νομισματικής ένωσης, με την κινητικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου, κάτι τέτοιο θα μπορούσε να βοηθήσει στην αντιμετώπιση της τάσης μείωσης των φορολογικών συντελεστών των επιχειρήσεων μεταξύ των χωρών και στον περιορισμό της χρήσης των φορολογικών συντελεστών των επιχειρήσεων για την προσέλκυση επενδύσεων εις βάρος άλλων κρατών μελών.

Η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, της οποίας οι δραστηριότητες δεν περιορίζονται από το «δημοσιονομικό σύμφωνο», έχει να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην προώθηση επενδύσεων σε υποδομές και επενδύσεων φιλικών προς το περιβάλλον. Σε μια περίοδο χαμηλών επιτοκίων και μη χρησιμοποιηθέντων πόρων, αυτή είναι η στιγμή για επενδύσεις, καθώς και για τη μετάβαση προς μία οικονομία χαμηλών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα.

Τα ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών μεταξύ των κρατών μελών της ΟΝΕ έχουν γενικά μειωθεί -συχνά μάλιστα απότομα- κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών. Αιτία των συγκεκριμένων μειώσεων ήταν η ύφεση και η απώλεια της παραγωγικής ικανότητας των πιο αδύναμων χωρών. Οπουαδήποτε σημαντική ανάκαμψη σε αυτές τις χώρες, θα οδηγήσει σύντομα σε μια νέα αύξηση των ελλειμμάτων, όπως η αύξηση των εισαγωγών. Η νομισματική ένωση πρέπει να θέσει σε εφαρμογή πολιτικές που θα επιλύσουν τις βασικές αδυναμίες στις παραγωγικές δομές, οι οποίες προκάλεσαν τις ανισορροπίες του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Οι πολιτικές αυτές θα πρέπει να ξεκινήσουν από την αμοιβαία αναγνώριση του γεγονότος ότι οι πλεονασματικές χώρες έχουν τόση ευθύνη όσο και οι ελλειμματικές χώρες να επιλύσουν τις ανισορροπίες και ότι οι πλεονασματικές χώρες μπορούν να βοηθήσουν αυτήν την απόφαση μέσω των πολιτικών εσωτερικής αναθέρμανση της οικονομίας. Αυτό, θα βοηθήσει στην αύξηση της ζήτησης των εξαγωγών για τις ελλειμματικές χώρες και, μέσω της ταχύτερης αύξησης των μισθών, στη μείωση της ανταγωνιστικότητας των εξαγωγών τους.

Απαιτούνται πρωτοβουλίες για την ανασυγκρότηση της παραγωγικής δυναμικότητας και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των ελλειμματικών χωρών. Οι περιφερειακές και διαρθρωτικές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα πρέπει να ενισχυθούν και να επεκταθούν, ενώ μια νέα βιομηχανική πολιτική βασισμένη σε ένα μεγάλο πρόγραμμα δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων είναι αναγκαία.⁷ Προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη στήριξη και τη χρηματοδότηση ιδιωτικών επενδύσεων στις ελλειμματικές χώρες (και γενικότερα στα κράτη μέλη της ΕΕ με τα χαμηλότερα επίπεδα εισοδήματος) είναι επίσης αναγκαία. Οι πολιτικές αυτές θα διευκολύνουν τη μείωση των ελλειμμάτων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, χωρίς να προκαλούν αποπληθωρισμό. Θα διευκολύνουν επίσης, μέσω της τόνωσης των επενδύσεων και των καθαρών εξαγωγών, τη μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων χωρίς πολιτικές λιτότητας.

7. Για περισσότερες λεπτομέρειες, ανατρέξτε στο κεφάλαιο 3.

2. Χρηματοπιστωτικό σύστημα και ευρωπαϊκή κρίση

2.1 Τρέχουσες εξελίξεις

Σύμφωνα με την Έκθεση της EKT για τις Τραπεζικές Δομές, τα στοιχεία ενεργητικού του χρηματοπιστωτικού τομέα της ευρωζώνης σχεδόν διπλασιάστηκαν κατά τη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας, φτάνοντας σταδιακά τα 57 τρισεκατομμύρια το 2013, σχεδόν έξι φορές το ΑΕΠ της ευρωζώνης. Επιπλέον, η ανάπτυξη της σκιώδους τραπεζικής – ενός δικτύου πιστωτικών μεσαζόντων που περιλαμβάνει μονάδες και δραστηριότητες εκτός του ελεγχόμενου τραπεζικού συστήματος – έχει ξεπεράσει αυτή του υπόλοιπου τομέα, όπως φαίνεται στον Πίνακα 2.1.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1
Στοιχεία του χρηματοπιστωτικού συστήματος
στη ζώνη του ευρώ

	2003		2013	
	τρισεκατομμύρια Ευρώ	%	τρισεκατομμύρια Ευρώ	%
Ασφαλιστικές εταιρίες και συνταξιοδοτικά ταμεία (ICPF)	4	12,5	8	14,0
Τράπεζες	19	59,4	30	52,6
Σκιώδες τραπεζικό σύστημα (OFI)*	9	28,1	19	33,3
Σύνολο	32	100,0	57	100,0

Πηγή: ECB, Banking Structures Report, October 2014. * Άλλοι Χρηματοπιστωτικοί Οργανισμοί (μη νομισματικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα εκτός ασφαλιστικών εταιρειών και συνταξιοδοτικών ταμείων).

Τόσο οι ασφαλιστικές εταιρίες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία (ICPF) όσο και τα λοιπά χρηματοοικονομικά ιδρύματα (OFI) είναι έντονα διασυνδεδεμένα με τον τραπεζικό τομέα: Τα ICPF και τα OFI έχουν επενδύσεις σε χρεόγραφα που έχουν εκδοθεί από τις τράπεζες, ενώ οι τράπεζες έχουν απαιτήσεις στα ICPF και τα OFI. Υψηλός βαθμός διασύνδεσης υπάρχει επίσης στον καθαυτό τραπεζικό τομέα, καθώς οι τράπεζες είναι οι μεγαλύτεροι επενδυτές σε άλλες τράπεζες: από την αύξηση κεφαλαίου ύψους 630 δις ευρώ στις τράπεζες της ευρωζώνης μεταξύ 2008 και 2013, τα

400 δις ευρώ αντιστοιχούσαν σε αύξηση των διατραπεζικών θέσεων και μόλις 230 δις ευρώ για άντληση νέων κεφαλαίων εκτός του τραπεζικού συστήματος.⁸ Η συνολική πιστωτική επέκταση στην ευρωζώνη το 2013 έφετασε τα 119 τρις ευρώ, αλλά μόνο το 30% χορηγήθηκε σε επιχειρήσεις εκτός χρηματοπιστωτικού τομέα και νοικοκυριά, ενώ περισσότερο από 70% κατευθύνθηκε σε εταιρείες του χρηματοπιστωτικού τομέα (συμπεριλαμβανομένων τραπεζών, ICPF και OFI), κυρίως με τη μορφή ομολόγων.⁹

Η διασύνδεση στο εσωτερικό του χρηματοπιστωτικού τομέα της ευρωζώνης γίνεται πιο εύθραυστη, ανξάνοντας τον κίνδυνο μετάδοσης κρίσεων. Αυτή η κατάσταση περιπλέκεται περισσότερο από τη σημαντική και αυξανόμενη παρουσία του σκιώδους τραπεζικού συστήματος. Εδώ παίζουν σημαντικό ρόλο οι υπεράκτιες τραπεζικές δραστηριότητες, συγκεκριμένα στις Κάτω Χώρες, το Λουξεμβούργο και την Ιρλανδία όπου υπάρχει ευνοϊκό καθεστώς για τέτοιες δραστηριότητες. Η παροχή πιστώσεων από το σκιώδες τραπεζικό σύστημα της ευρωζώνης έχει αυξηθεί κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων και ειδικά κατά τη διάρκεια της κρίσης. Στο τέλος του 2013, ο σκιώδης τραπεζικός τομέας εμφάνισε στους ισολογισμούς του περισσότερα από 4,7 τρισεκατομμύρια ευρώ σε δάνεια, εκ των οποίων περισσότερα από 2 τρις ευρώ προς το μη-χρηματοπιστωτικό τομέα της ευρωζώνης και 4,2 τρις ευρώ σε χρεόγραφα.¹⁰ Ενώ οι τραπεζικού χαρακτήρα λειτουργίες του σκιώδους τραπεζικού έχουν αναπληρώσει σε ένα βαθμό το φθίνοντα ρόλο του επίσημου τραπεζικού τομέα, καθώς αυτός οδηγήθηκε σε απομόχλευση, οι σκιώδεις τράπεζες είναι πηγή συστημικού κινδύνου λόγω του μη-ελεγχόμενου καθεστώτος τους και της έντονης διασύνδεσής τους με το κανονικό τραπεζικό σύστημα.

Από το 2009, έχει εισαχθεί ένα πλήθος μεταρρυθμίσεων χρηματοπιστωτικής πολιτικής, στοχεύοντας στη βελτίωση της σταθερότητας του χρηματοπιστωτικού συστήματος της ΕΕ. Οι πιο πρόσφατες εξ' αυτών είναι η δημιουργία μιας τραπεζικής ένωσης που περιλαμβάνει περισσότερες από πέντε χιλιάδες τράπεζες στην ευρωζώνη. Ο κεντρικός στόχος της τραπεζικής

8. European Commission, *European Financial Stability and Integration Report*, 2014, Table 1.4.1

9. Ibid, Πίνακες 1.A.1, 1.A.2 and 1.A.3.

10. ECB, *Banking Structures Report*, October 2014, p. 32.

ένωσης είναι να σταματήσει την αλληλοφροφοδότηση μεταξύ δημόσιου χρέους και τραπεζών, η οποία έπαιξε βασικό ρόλο στην κρίση του ευρώ.¹¹

Βασικά στοιχεία της τραπεζικής ένωσης άρχισαν να εφαρμόζονται το 2014:

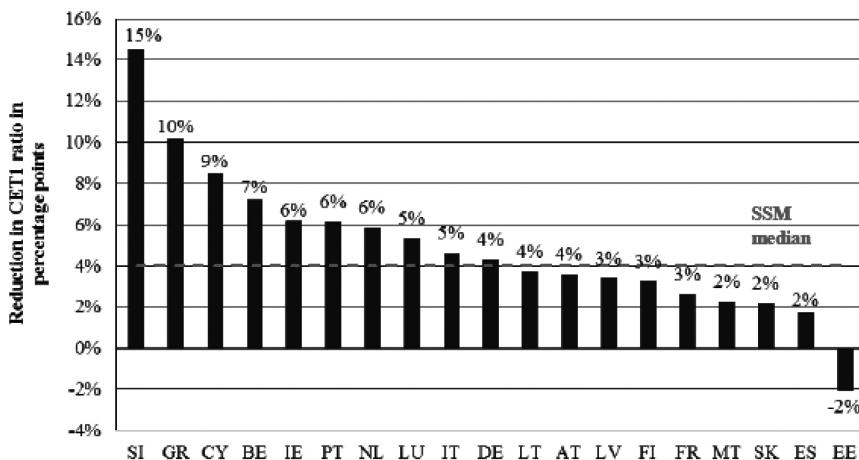
- Ο Ενιαίος Μηχανισμός Επιτήρησης υπό τον οποίο η EKT αναλαμβάνει την επιτήρηση των τραπεζών της ευρωζώνης τέθηκε σε εφαρμογή το Νοέμβριο του 2014.
- Ο Ενιαίος Εποπτικός Κανονισμός τέθηκε σε εφαρμογή τον Ιανουάριο του 2014, ενώ ο Ενιαίος Μηχανισμός Εξυγίανσης θα τεθεί σε πλήρη λειτουργία τον Ιανουάριο του 2015. Το Ενιαίο Ταμείο Εξυγίανσης θα τεθεί σε ισχύ εντός μιας οχταετούς περιόδου, αρχής γενομένης το 2015, στο τέλος της οποίας θα έχει συνολικό όγκο 55 δις ευρώ που αντιστοιχούν σε 1% των εγγυημένων καταθέσεων της ΕΕ.
- Το εναρμονισμένο Σύστημα Εγγύησης Καταθέσεων, που θα συσταθεί σε βάθος δεκαετίας, ξεκίνησε το 2014.

Τόσο το πλαίσιο όσο και ο μηχανισμός εξυγίανσης των τραπεζών υπό την Τραπεζική Ένωση περιέχουν μια ρήτρα «διαφυγής». Αντίστοιχα, εάν μια κατά τα άλλα φερέγγυα τράπεζα δεν μπορεί να καλύψει ένα έλλειμμα κεφαλαίου, όπως αυτό έχει καθοριστεί από την EKT, το κράτος μέλος μπορεί να διαθέσει δημόσιο χρήμα χωρίς πρώτα να διασώσει τους πιστωτές, π.χ. ακυρώνοντας ή εξουδετερώνοντας τις μετοχές των τραπεζών και μειώνοντας τις απαιτήσεις των πιστωτών ή μετατρέποντάς τις σε ίδια κεφάλαια. Επιπλέον, στην περίπτωση που θα πρέπει να γίνει επίκληση στη ρήτρα «διαφυγής», η διάθεση δημόσιων κεφαλαίων θα πρέπει να είναι σύμφωνη με τους κανόνες για τις κρατικές ενισχύσεις, σχετικά με τον επιμερισμό του κόστους, που εισήχθησαν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2013. Ωστόσο, μια ρήτρα «διασφάλισης» σε αυτούς τους κανόνες επιτρέπει στους πιστωτές να διασωθούν, εάν ο επιμερισμός του κόστους απειλήσει τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα μέσω επιπτώσεων μετάδοσης.

Προτού αναλάβει τον εποπτικό της ρόλο, η EKT προχώρησε σε μια ετήσια διεξοδική ανάλυση των 130 μεγαλύτερων τραπεζών της ευρωζώνης, τα αποτελέσματα της οποίας ανακοινώθηκαν τον Οκτώβριο του 2014.

11. Βλέπε το *Υπόμνημα Ευρωπαίων Οικονομολόγων για μια Εναλλακτική Πολιτική στην Ευρωπαϊκή Ένωση 2014* για μια λεπτομερέστερη ανάλυση της Τραπεζικής Ένωσης.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1
**Διεξοδική εκτίμηση των επιπτώσεων στον δείκτη CET1
στο εναλλακτικό σενάριο**

Πηγή: EKT, Comprehensive Assessment Final Results, 26 October 2014

Αποτελούνταν από δύο διαφορετικούς ελέγχους: έλεγχο της ποιότητας των στοιχείων ενεργητικού από τους ισολογισμούς της τράπεζας, συμπεριλαμβανομένων και των εκτός ισολογισμού θέσεων, όπως το Δεκέμβριο του 2013, και τεστ αντοχής, με σκοπό να ελέγξει την ικανότητα των τραπεζών να απορροφήσει οικονομικά σοκ, συμπεριλαμβανομένης της προσομοίωσης του εάν τα κεφαλαιακά διαθέσιμα των τραπεζών κρίνονταν επαρκή στο σενάριο αντοχής.

Η σχετική ανάλυση αποκάλυψε μείωση κεφαλαίου 25 δις ευρώ σε 25 τράπεζες. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 2.1, στο εναλλακτικό σενάριο, ο δείκτης CET1 της μέσης τράπεζας πέφτει κατά 4% -από το 12.4% στο 8.3%- και η μείωση είναι ιδιαίτερα εμφανής στις υπερχρεωμένες χώρες.¹² Αυτό

12. δείκτης CET1 –επίσης γνωστός σας δείκτης κεφαλαίου CET1- υπολογίζει την ικανότητα μιας τράπεζας να απορροφήσει απόλειες που προκύπτουν από την λειτουργία της σε σχέση με τα περιουσιακά στοιχεία σταθμισμένου κινδύνου της, όπου Κεφάλαιο Tier 1 είναι το άθροισμα του μετοχικού κεφαλαίου της και των καταγεγραμμένων αποθεματικών.

δείχνει πως το υπέρμετρο χρέος –συμπεριλαμβανομένων του ιδιωτικού και του δημοσίου χρέους- το οποίο, σε συνδυασμό με την πολιτική δημοσιονομικής λιτότητας στην Ε.Ε. είναι μια σημαντική πηγή χρηματοπιστωτικής και οικονομικής αστάθειας.

Συμπερασματικά, ο χρηματοπιστωτικός τομέας της ευρωζώνης αυξάνεται σε μέγεθος και συνθετότητα. Η ευρείας κλίμακας διασύνδεση και ο αυξανόμενος ρόλος του σκιώδους τραπεζικού συστήματος αυξάνουν αυτή την πολυπλοκότητα. Σχεδόν έξι χρόνια μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-08, η χρηματοπιστωτική πολιτική της ΕΕ ακόμη εκδιπλώνεται. Το πιο φιλόδοξο συστατικό της –η τραπεζική ένωση- απέχει ακόμη πολύ από το να είναι πλήρης ή ανθεκτική στην κρίση.

2.2. Χρηματοπιστωτική αστάθεια και αποτελεσματικότητα της πολιτικής

Παρά το εύρος των χρηματοπιστωτικών μεταρρυθμίσεων που ξεκίνησαν το 2009, το χρηματοπιστωτικό σύστημα της ΕΕ δεν έχει αλλάξει ιδιαίτερα. Συνεχίζει να αποτελείται από μεγάλες μονάδες, πολύ μεγάλες για να αφεθούν να αποτύχουν, (too-big-to-fail) βασιζόμενες στη γενική τραπεζική, συνδυάζοντας επενδυτικές και εμπορικές τραπεζικές δραστηριότητες κάτω από την ίδια ομπρέλα. Οι τράπεζες και άλλες χρηματοπιστωτικές μονάδες έχουν υψηλό χρέος, ενώ το σκιώδες τραπεζικό σύστημα παίζει έναν ολοένα αυξανόμενο ρόλο στην ενδιάμεση διαδικασία. Επιπλέον, οι συνεχιζόμενες διαπραγματεύσεις ανάμεσα στις ΗΠΑ και την ΕΕ επί της Διατλαντικής Εταιρικής Σχέσης Εμπορίου και Επενδύσεων (TTIP) υποβαθμίζουν το ισχύον ρυθμιστικό πλαίσιο. Αυτές οι διαπραγματεύσεις λαμβάνουν χώρα υπό καθεστώς πλήρους μυστικότητας (βλ. Κεφάλαιο 5), καθιστώντας βάσιμες τις ανησυχίες ότι ο χρηματοπιστωτικός τομέας θα βρει νέο χώρο για ελιγμούς μέσω αυτής.

Υπάρχουν επίσης σοβαρά προβλήματα συνδεδεμένα με την τραπεζική ένωση, η οποία απέχει πολύ από το να θεωρηθεί ολοκληρωμένη. Τα διάφορα στοιχεία της θα τεθούν σε ισχύ κατά τη διάρκεια μιας μακράς περιόδου που εκτείνεται ως το 2023, ενώ οι πόροι με τους οποίους έχει τροφοδοτηθεί το Ενιαίο Ταμείο Εξυγίανσης (55 δις ευρώ) είναι πολύ μικρότεροι από την αναγκαία ενδεχόμενη παροχή ρευστότητας που θα χρειαστούν σε περίπτωση

κινδύνου τα μεγάλα ευρωπαϊκά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Σύμφωνα με μια μελέτη, η υποστήριξη που θα μπορούσε να ζητηθεί από την BNP Paribas εκτιμάται στα 83 δις ευρώ, την Deutsche Bank 74 δις ευρώ, την Santander 51 δις ευρώ, την ING Bank 36 δις ευρώ και τη Société Générale 57 δις ευρώ.¹³ Το Ενιαίο Ταμείο Εξυγίανσης, ακόμη κι όταν γίνει πλήρως λειτουργικό, δεν θα είναι ικανό να παρέμβει αποτελεσματικά στην περίπτωση που μια μεγάλη τράπεζα συναντήσει προβλήματα.

Δεν είναι, ωστόσο μόνο ο εφοδιασμός της τραπεζικής ένωσης που είναι ανεπαρκής. Εξίσου σημαντικές είναι οι αποκλίσεις που παρέχουν η ρήτρα «διαφυγής» του πλαισίου απόφασης και η ρήτρα «διαφυγής» που περιέχεται στους κανόνες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις κρατικές ενισχύσεις. Αλέναντι στη συνθετότητα και τη διασύνδεση του χρηματοπιστωτικού συστήματος της ΕΕ, η αποτυχία οποιουδήποτε ιδρύματος πολύ μεγάλου για να αποτύχει, ίσως πυροδοτήσει την εφαρμογή και των δύο ρητρών ως μέσο αποφυγής του κινδύνου μετάδοσης και χρηματοπιστωτικής αστάθειας. Όπως έχουν θέσει οι Lindner κ.α. μια μεγάλη της τράπεζα σε δυσκολίες πολύ πιθανόν να σταματούσε το μηχανισμό διάλυσης επειδή τα ταμειακά μεγέθη των ασφαλειών διάλυσης και καταθέσεων έχουν υπολογιστεί πολύ «σφιχτά». Ως ύστατη καταφυγή, τα χρήματα των φορολογούμενων θα έπρεπε για άλλη μια φορά να χρησιμοποιηθούν για να διατηρηθεί η χρηματοπιστωτική σταθερότητα.¹⁴

Ο Ενιαίος Εποπτικός Μηχανισμός που τέθηκε σε εφαρμογή τον Ιανουάριο του 2014, περιλαμβάνει νέες κεφαλαιακές απαιτήσεις με τη σύμβαση της Βασιλείας III που ενσωματώθηκαν στο κοινοτικό δίκαιο βάσει του πακέτου CRD IV.¹⁵ Θέτει τον απαιτούμενο δείκτη κεφαλαίου των τραπεζών, αντανακλώντας το επίπεδο του πιστωτικού κινδύνου των περιουσιακών στοιχείων σταθμισμένου κινδύνου στο 8%, που αναμένεται να αυξηθεί σε 10,5% ως το 2019. Ωστόσο, όπως έδειξε η πρόσφατη

13. F. Lindner, N. Soemer and T. Theobald, 'Opportunities and Risks of the European Banking Union', IMK Macroeconomic Policy Institute, May 2014.

14. Ibid, σελ. 29

15. Οδηγία IV για τις κεφαλαιακές απαιτήσεις: Οδηγία 2013/36/E.E. σχετικά με την πρόσβαση στη δραστηριότητα πιστωτικών ιδρυμάτων και την προληπτική εποπτεία πιστωτικών ιδρυμάτων και επιχειρήσεων επενδύσεων.

χρηματοπιστωτική κρίση, οι κεφαλαιακές απαιτήσεις πρέπει να αξιολογούνται σε σχέση με τα συνολικά περιουσιακά στοιχεία, αντί μόνο για τα περιουσιακά στοιχεία σταθμισμένου κινδύνου. Αυτός είναι ο δείκτης «μόχλευσης», τον οποίο η Επιτροπή της Βασιλείας έχει ορίσει στο 3%, ενώ στις ΗΠΑ μια τράπεζα θεωρείται καλά ή επαρκώς κεφαλαιοποιημένη όταν έχει δείκτη μόχλευσης 5% ή 4% αντιστοίχως. Ουσιαστικά, η πρόσφατη αξιολόγηση των τραπεζών της ευρωζώνης από την EKT δεν περιέλαβε το συνολικό επίπεδο του τραπεζικού δανεισμού.

Η αστάθεια του χρηματοπιστωτικού συστήματος της ΕΕ εντείνεται από την ανάπτυξη του σκιώδους τραπεζικού τομέα. Μετά τις συνεδριάσεις των G20 στη Σεούλ (2010) και τις Κάννες (2011), το Συμβούλιο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας δημοσίευσε ένα σχέδιο δράσης το 2013, θέτοντας ένα πλαίσιο περιορισμού των κινδύνων που δημιουργούνται από το σκιώδη τραπεζικό τομέα. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε επίσης μια πράσινη βίβλο για τις σκιώδεις τράπεζες το 2012 και το δικό της σχέδιο δράσης το 2013. Και οι δύο διαδικασίες, παρόλα αυτά, αγνοούν το ρόλο και την εμπλοκή των υπεράκτιων κέντρων, όπως το Λουξεμβούργο, οι Κάτω Χώρες και η Ιρλανδία που ευθύνονται για το 40% όλων των σκιωδών συναλλαγών της ευρωζώνης το 2010.¹⁶

Η δαιμονοποίηση του δημόσιου χρέους έχει στρέψει την προσοχή μακριά από το επίπεδο του συνολικού χρέους (ιδιωτικού και δημοσίου) προ της κρίσης και το ρόλο των τραπεζών και των σκιωδών τραπεζών στην τριφοδότηση της ραγδαίας αύξησης στο ιδιωτικό χρέος. Η σημαντική διόγκωση του δημόσιου χρέους που ακολούθησε την εμφάνιση της κρίσης ήταν αρκετή για να γεμίσει το κενό που άφησε η κατάρρευση των ιδιωτικών «εργοστασίων ρευστότητας». Επιπλέον, ήταν πάντα «αφελές» εκ μέρους της σημερινής γενιάς των Ευρωπαίων διαμορφωτών της πολιτικής να θεωρούν σκόπιμη ή εφικτή τη μείωση του δημόσιου χρέους σε επίπεδα σύμφωνα με το Μάαστριχτ ως κύριο μακροοικονομικό στόχο. Το τελευταίο φαίνεται ξεκάθαρα από την πολύ μεγαλύτερη περίοδο που χρειάζεται για να μειωθούν οι δείκτες του δημόσιου χρέους μετά το 1945, όταν η ανάπτυξη

16. European Commission, ‘Non-bank financial institutions: assessment on their impact on the stability of the financial system’, *Economic papers* 427, November 2012

των εκροών, του εμπορίου και των κρατικών εσόδων ήταν μακράν πιο ευνοϊκή. Τέλος, η ανάκαμψη από το υψηλό ποσοστό χρέους είναι εφικτή μόνο μέσω δυναμικής ανάκαμψης στην Ευρώπη ή μέσω στοχευμένης αλλά ευρείας ελάφρυνσης χρέους.

2.3 Εναλλακτικές προτάσεις

Ο τραπεζικός τομέας θα πρέπει να μετασχηματιστεί ριζικά, δημιουργώντας μονάδες μικρότερου μεγέθους με εξειδίκευση σε συγκεκριμένη περιοχή των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών στη βάση σαφώς καθορισμένων και γενικά εφαρμόσιμων κανόνων. Οι επονομαζόμενες πολύ μεγάλες για αποτύχουν τράπεζες πρέπει να σπάσουν σε μικρότερες μονάδες και το μέγεθός τους να περιοριστεί. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω πλήρους διαχωρισμού επενδυτικών και εμπορικών τραπεζικών δραστηριοτήτων. Όσο οι μεγάλες διεθνείς τράπεζες είναι ο κανόνας της ΕΕ, ο κίνδυνος αυτές να επιβαρυνθούν και να γίνουν ευάλωτες στην αποτυχία είναι διαρκώς παρών. Την ίδια ώρα, ο ρόλος των δημόσιων και συνεταιριστικών εμπορικών τραπεζών πρέπει να προωθηθεί.

Η τραπεζική ένωση που προς το παρόν είναι υπό κατασκευή δεν παρέχει επαρκείς προβλέψεις για να περιορίσει τον κίνδυνο δευτερογενών επιπτώσεων. Θα πρέπει ως εκ τούτου να ενισχυθεί τόσο σε σχέση με την επίβλεψη όσο και με τις διαλυτικές δυνάμεις. Επιπλέον, το Ταμείο Εξυγίανσης και το Σύστημα Εγγύησης Καταθέσεων είναι ανεπαρκή για την κάλυψη των απωλειών, σε περίπτωση που ένα ίδρυμα σε κίνδυνο. Τα ταμεία θα έπρεπε συνεπώς να είναι επαρκώς χρηματοδοτούμενα σε πανευρωπαϊκή βάση από τις ίδιες τις τράπεζες σε αναλογία προς το μέγεθος των περιουσιακών τους στοιχείων. Αυτό είναι το πλέον επείγον ενώπιον του υψηλού όγκου μη εξυπηρετούμενων δανείων (υποχρεώσεων που είναι ληξιπρόθεσμες, ή έχουν υποστεί «κούρεμα» ή είναι σε κατάσταση αθέτησης). Η Έκθεση Αξιολόγησης Περιουσιακών Στοιχείων του Νοεμβρίου 2014 βρήκε πως τα μη εξυπηρετούμενα ανοίγματα έχουν φτάσει συνολικά τα 879 δις ευρώ κυμαίνομενα από 10% ως 30% των δανείων στα κράτη μέλη της ευρωζώνης.

Προκειμένου να αντιμετωπιστεί το σκιώδες τραπεζικό σύστημα της Ευρώπης, καθώς και η υπεράκτια διάστασή του, είναι απαραίτητο ένα

αποτελεσματικό ρυθμιστικό σχέδιο. Όσο τα υπεράκτια κέντρα μπορούν να παρέχουν έναν ασφαλή παράδεισο, όπου τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα μπορούν να παρακάμπτουν τις ρυθμίσεις και τους φόρους, θα παραμένει ένα δυαδικό περιβάλλον αγοράς. Η αντιμετώπιση του ζητήματος των υπεράκτιων κέντρων είναι απαραίτητη για την επιτήρηση και τη ρύθμιση της διεθνούς χρηματαγοράς.

Προκειμένου να ξεπεραστεί ο φαύλος κύκλος μεταξύ των ζημιών των τραπεζών και αυξανόμενου δημόσιου χρέους, είναι αναγκαίος ένας μηχανισμός επίλυσης του ζητήματος του χρέους στο επίπεδο της ευρωζώνης. Μη βιώσιμα επίπεδα δημοσίου χρέους πρέπει να αντιμετωπίζονται με ένα συνδυασμό ακύρωσης τους και τουλάχιστον μερικής αμοιβαιοποίησης. Όπως έδειξε η κρίση χρέους του Τρίτου Κόσμου τη δεκαετία του 1980, το υπερβολικό χρέος οδηγεί σε ένα καθοδικό σπιράλ χαμηλής επένδυσης, χαμηλής παραγωγικότητας και αυξημένης φτώχειας. Προκειμένου να κινηθεί προς τη λύση του ζητήματος του υπερβάλλοντος χρέους στην ευρωζώνη, θα πρέπει να λάβει χώρα μια διάσκεψη των χωρών της ευρωζώνης. Η αμοιβαιοποίηση του δημόσιου χρέους μπορεί να επιτευχθεί με έναν από τους ακόλουθους τρόπους:

- **Αναδιάρθρωση του δημοσίου χρέους:** Μια εκ πολλών προτάσεων περιλαμβάνει τη δημιουργία μιας ενός φορέα που θα αποκτούσε στην ονομαστική αξία το 50% του υπάρχοντος δημόσιου χρέους και θα το ανταλλάσσει με ομόλογα μηδενικού επιτοκίου εις το διηνεκές.¹⁷ Έτσι, το αντίστοιχο χρέος εξαλείφεται. Ως αποτέλεσμα, ο φορέας δανείζεται από τις χρηματαγορές το ποσό που χρειάζεται για να αποκτήσει αυτό το τμήμα του χρέους. Ο πιο κατάλληλος φορέας για αυτό τον ρόλο είναι η EKT γιατί, όπως όλες οι σημαίνουσες κεντρικές τράπεζες έχει μεγάλη αξιοπιστία, μπορεί να αντέξει σημαντικές απώλειες και είναι το μόνο ίδρυμα που μπορεί να κινητοποιήσει μεγάλους πόρους στη χρηματοπιστωτική αγορά.
- **Παρέμβαση της EKT στις αγορές κρατικών ομολόγων:** η EKT παίζει το ρόλο της ως δανειστή ύστατης καταφυγής με πολύ περιοριστικό τρόπο απέναντι στις κυβερνήσεις στο μέτρο που παρεμβαίνει μόνο στη δευτερογενή αγορά,

17. Mutual Agreement for Public Debt Restructuring in the Eurozone, Madre Plan, CEPR, May 2014.

ενώ η παρέμβαση της υπόκειται στην εφαρμογή μέτρων λιτότητας. Είναι απαραίτητη μια αλλαγή σε αυτή τη συνταγή. Η EKT θα πρέπει να γίνει ενεργός παίκτης της αγοράς κρατικών ομολόγων, συμπεριλαμβανομένης της πρωτογενούς αγοράς, όπως έχουν πράξει η Τράπεζα της Αγγλίας και η Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ. Μια τέτοια πολιτική θα είχε δύο θετικά αποτελέσματα. Πρώτα, θα ασκούσε πίεση στις τιμές των κρατικών ομολόγων και θα μείωνε το κόστος του χρέους. Δεύτερον, θα μείωνε την πιθανότητα κρίσης στην αγορά ομολόγων, χάρη στην παρέμβαση της EKT ως δανειστή ύστατης καταφυγής.

• *Kοινή έκδοση Ευρωομολόγων:* Το συνολικό επίπεδο του ευρωπαϊκού χρέους δεν είναι υψηλό σε σχέση με εκείνο των ΗΠΑ ή της Ιαπωνίας. Είναι ωστόσο διανεμημένο με άνισο τρόπο στην ΕΕ και την ευρωζώνη. Διαφορετικά σχέδια έχουν προταθεί. Ένα από αυτά είναι η από κοινού έκδοση ευρωομολόγων μέχρι την αξία του 60% του ΑΕΠ των κρατών μελών της ευρωζώνης. Μια πιο προοδευτική λύση θα ήταν η έκδοση εγγυήσεων πάνω από το όριο του 60%, το οποίο οι αγορές θεωρούν περισσότερο επικίνδυνο και είναι επομένως πιο ακριβό. Τα ευρωομόλογα μπορούν επίσης να είναι ένα χρήσιμο όργανο για τη χρηματοδότηση κοινών πολιτικών σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Ένα από τα πλέον δομικά προβλήματα της ευρωζώνης έγκειται στη μεγάλη ετερογένειά της. Η ρύθμιση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας μέσω των αποκαλούμενων εσωτερικών υποτιμήσεων (μειώσεις στην απασχόληση και τους μισθούς) περιλαμβάνει απαράδεκτα κοινωνικά κόστη και συσσωρεύει αρνητικά αποτελέσματα. Άλλες εναλλακτικές είναι σύνθετες στην εφαρμογή τους (συντονισμένες δημοσιονομικές και μισθολογικές πολιτικές σε ευρωπαϊκό επίπεδο) ή μόνο με μακροπρόθεσμο αντίκτυπο (μεγάλα επενδυτικά προγράμματα και βιομηχανική πολιτική).

Υπάρχουν διάφορες προτάσεις για εναλλακτικά νομισματικά καθεστώτα. Αυτές περιλαμβάνουν (α) μια ευρωζώνη πολλών επιπέδων, στην οποία τα εθνικά ευρώ επανεισάγονται σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο κι ένα παγκόσμιο ευρώ δρα ως διεθνές μέσο αποθήκευσης αξίας στις χρηματοπιστωτικές αγορές, (β) μια επιστροφή στο Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα των δεκαετιών του 1980 και 1990 (γ) έξοδος της Γερμανίας από την ευρωζώνη με κυμαινόμενη συναλλαγματική ισοτιμία, ενώ οι υπόλοιπες χώρες θα

κρατήσουν το ευρώ, το οποίο είτε να είναι συνδεδεμένο στη γερμανική ισοτιμία με μια σταθερή, αλλά προσαρμόσιμη, ισοτιμία ή να κυμαίνεται ελεύθερα έναντι του δολαρίου, δ) ένα μοντέλο eurobancor, το οποίο αντλεί από την εμπειρία του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος, από τις προτάσεις του Κένις για το bancor και τη Διεθνή Έκθεση Εκκαθάρισης (ICU) και από την EKT και τον Ενιαίο Ευρωπαϊκό Χώρο Πληρωμών. Αυτή η τελευταία πρόταση είναι η πιο επιθυμητή. Αντίθετα με το ισχύον καθεστώς, θα έκανε τόσο τις δανειζόμενες όσο και τις πιστώτριες χώρες να μοιραστούν το βάρος του χρέους και με αυτό τον τρόπο, θα μπορούσε να βοηθήσει στην αποφυγή οποιασδήποτε τάσης προς τη διάλυση της ευρωζώνης.

3. Βιομηχανική πολιτική και η αναμόρφωση της οικονομίας

3.1 Η άνιση μείωση της παραγωγής

Από το 2008, η βιομηχανική παραγωγή έχει μειωθεί σε μεγάλο μέρος της Ευρώπης, ενώ επίσης συντελείται μια διαδικασία ενίσχυσης της πόλωσης. Εκτός από την Πολωνία -όπου η βιομηχανική παραγωγή το 2013 αυξήθηκε κατά 18% σε σύγκριση με το 2008- τα επίπεδα παραγωγής επανήλθαν σε επίπεδα προ κρίσης μόνο στη Γερμανία, την Αυστρία, την Ολλανδία και την Ιρλανδία. Στα περισσότερα μέρη της Νότιας και Κεντρικής Ευρώπης η παραγωγή δεν κατάφερε να επανέλθει, σημειώνοντας μειώσεις της τάξης του 10% ή και περισσότερο, όπως συνέβη στη Γαλλία, τη Βρετανία, τη Σουηδία, τη Δανία και τη Φινλανδία. Οι μεγαλύτερες μειώσεις σημειώθηκαν στη Νότια Ευρώπη, με πτώση της παραγωγής στην Ιταλία, την Ισπανία και την Ελλάδα κατά 25% σε σύγκριση με το 2008. Ως αποτέλεσμα της παρατεταμένης ευρωπαϊκής κρίσης, στους περισσότερους βιομηχανικούς κλάδους και χώρες, ιδίως -στην «περιφέρεια» της Νότιας Ευρώπης- εμφανίζεται μια μόνιμη απώλεια της παραγωγικής ικανότητας. Μια παράλληλη διαδικασία πόλωσης αναδύεται στην ανεργία και σε άλλες οικονομικές μεταβλητές.

Πίσω από αυτά τα στοιχεία βρίσκεται μια διαδικασία στην οποία οι οικονομικές δραστηριότητες και η εξουσία είναι πιο συγκεντρωμένες στο «κέντρο» - στη Γερμανία και σε μερικές γειτονικές χώρες, οι οποίες είναι ενσωματωμένες στο σύστημα παραγωγής του.¹⁸ Μια παρατεταμένη στασιμότητα, στην Ευρώπη είναι πιθανό να επιφέρει μια πιο πολωμένη βιομηχανική δομή, με τις «αδύναμες» χώρες, περιφέρειες, βιομηχανικοί κλάδους και επιχειρήσεις να γίνονται όλο και πιο αδύναμες, ενώ το «κέντρο» μπορεί να επηρεαστεί αρνητικά από τη χαμηλότερη ζήτηση, κι

18. Οι αναλύσεις της πρόσφατης εξέλιξης των ευρωπαϊκών βιομηχανιών και των δικτύων παραγωγής περιλαμβάνουν: WIIW, *European Competitiveness Report. A 'Manufacturing imperative' in the EU – Europe's position in global manufacturing and the role of industrial policy*, Vienna, 2013; A. Simonazzi, A. Ginsburg, and G. Novella, 'Economic relations between Germany and southern Europe', *Cambridge Journal of Economics*, vol. 37, no. 3, 2013, pp.653-675; K. Aigner, 'Industrial Policy for a Sustainable Growth Path', *WIFO Working Papers*, no. 469, 2014.

έτσι όλες οι χώρες να καταλήξουν σε μια μειωμένη ικανότητα ανάπτυξης νέων τεχνολογιών και οικονομικών δραστηριοτήτων. Χωρίς την ύπαρξη επιλεγμένων και βιώσιμων περιοχών σημαντικής οικονομικής μεγέθυνσης, η Ευρώπη στο σύνολό της θα παραμείνει προσκολλημένη σε νωθρές αγορές, μεγάλη περιβαλλοντική επιβάρυνση και επιφανειακό ενδιαφέρον για την κλιματική αλλαγή και την εντεινόμενη ανισότητα.

3.2 Εκ νέου ανακάλυψη της βιομηχανικής πολιτικής;

Από τη δεκαετία του 1980, η βιομηχανική πολιτική βρίσκεται στο περιθώριο της ευρωπαϊκής ατζέντας. Στο πλαίσιο της στρατηγικής «Ευρώπη 2020», η οποία εγκρίθηκε τον Ιούνιο του 2010 από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, διατυπώνονται οι πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προώθηση των οικονομικών δραστηριοτήτων. Σχετικά, υπάρχουν πολλά βασικά εργαλεία πολιτικής.

- Τα Διαρθρωτικά Ταμεία είναι τα πιο σημαντικά. Προορίζονται για την «αποζημίωση των ηττημένων» στην ανταγωνιστική αγορά και ανέρχονται στο 0,4% του ΑΕΠ της ΕΕ.
- Η Έξυπνη Εξειδίκευση¹⁹ που προσφέρεται ενσωματώθηκε στην πολιτική της ΕΕ, ενθαρρύνει τις περιφέρειες να εστιάσουν στις «օριζόντιες» προσπάθειές τους στο σχηματισμό μιας κρίσιμης μάζας Ε&Σ, στην καινοτομική και επενδυτική ικανότητα σε υψηλής εξειδίκευσης δραστηριότητες, συνδυάζοντας προηγμένες τεχνολογίες και τοπικές ικανότητες, καθώς και στις παραδοσιακές βιομηχανίες.
- Η χρηματοδότηση των έργων γίνεται από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων. Το ποσό ανέρχεται σε 72 δις ευρώ το 2013 και χρηματοδοτεί μια ποικιλία ιδιωτικών και δημόσιων έργων. Ωστόσο, η ΕΤΕπ λειτουργεί με την τυπική λογική των χρηματοπιστωτικών αγορών.

Με πολύ περιορισμένους πόρους, έμφαση στα έμμεσα μέτρα και μη αμφισβήτηση της λογικής της αγοράς, η «օριζόντια» προσέγγιση της τρέχουσας πολιτικής της ΕΕ έχει ελάχιστη επίδραση στην ανάπτυξη της

19. D. Foray, P. David and B. Hall, 'Smart specialisation: the concept', in European Union, *Knowledge for Growth: Prospects for science, technology and innovation*, EUR 24047, 2009.

παραγωγικής δυναμικότητας. Επιπλέον, οι σημερινές βιομηχανικές πολιτικές της ΕΕ διακρίνονται από έλλειμμα επαρκούς μηχανισμού διακυβέρνησης, καθώς οι ομάδες συμφερόντων της βιομηχανίας ασκούν σημαντική επιρροή.

Το Ιανουάριο του 2014 και λόγω του βάθους της κρίσης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εισήγαγε μια νέα πολιτική πρωτοβουλία με την ονομασία «Βιομηχανικό Σύμφωνο». Επιπλέον, αυτό είχε ως αποτέλεσμα το Νοέμβριο του 2014 ο νέος πρόεδρος της Επιτροπής, Ζαν Κλοντ Γιουνκέρ να προτείνει ένα επενδυτικό σχέδιο 315 δις ευρώ. Το «Βιομηχανικό Σύμφωνο» θέτει το στόχο της επαναφοράς των βιομηχανικών δραστηριοτήτων στο 20% του ΑΕΠ μέχρι το 2020, εν αντιθέσει προς το σημερινό 16%. Οι μόνες καινοτομίες σε σύγκριση με την Ευρώπη 2020 περιλαμβάνουν το αίτημα υποστήριξης των ταχέως αναπτυσσόμενων, υψηλής προστιθέμενης αξίας πρωτοβουλιών, όπως η ενεργειακή απόδοση, οι πράσινες βιομηχανίες και οι ψηφιακές τεχνολογίες. Ωστόσο, δεν προσφέρονται επιπλέον κεφάλαια. Όλες οι δραστηριότητες πρέπει να βασίζονται σε υφιστάμενες πρωτοβουλίες της ΕΕ, όπως το πρόγραμμα E&S Horizon 2020, η Ανταγωνιστικότητα των Επιχειρήσεων και Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων (COSME), και στα Διαρθρωτικά Ταμεία (συμπεριλαμβανομένης της εθνικής συγχρηματοδότησης).²⁰

Η πρόταση Γιουνκέρ περιλαμβάνει τη δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού Ταμείου Στρατηγικών Επενδύσεων (ΕΤΣΕ) με χρηματοδότηση 21 δις ευρώ, 15 δις από τα υφιστάμενα κεφάλαια της ΕΕ και 6 δις από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, τα οποία στη συνέχεια αναμένεται να «μοχλεύσουν» ιδιωτικά κεφάλαια μέσω της κυκλοφορίας ομολόγων της ΕΤΕπ και της συμμετοχής ιδιωτών σε επενδυτικά προγράμματα, που θα φτάσει συνολικά τα 315 δις ευρώ σε τρία χρόνια. Οι εθνικές κυβερνήσεις καλούνται να συνεισφέρουν επιπλέον κεφάλαια που θα εξαιρούνται από τους περιορισμούς της ΕΕ σχετικά με τις δημόσιες δαπάνες, αλλά δεν θα ελέγχουν τη χρήση των κεφαλαίων του ΕΤΣΕ. Στο πλαίσιο της συνεχιζόμενης

20. European Commission, *For a European Industrial Renaissance*, COM (2014) 14/2, 2014; European Commission, *A policy framework for climate and energy in the period from 2020 to 2030*, COM (2014) 15, 2014.

στασιμότητας, το σχέδιο είναι απίθανο να πετύχει τη συγκέντρωση τόσο μεγάλων ποσών ιδιωτικών επενδύσεων. Το αποτέλεσμά του θα είναι περιορισμένο για την επιπλέον ζήτηση και ο τύπος των κερδοσκοπικών επενδύσεων που θα χρηματοδοτηθούν θα μπορούσαν να είναι προβληματικά από την κοινωνική και περιβαλλοντική σκοπιά.

Επιπλέον, οι δυνατότητες της βιομηχανικής πολιτικής πλήγτονται από τις διαπραγματεύσεις για τη Διατλαντική Συμφωνία Εμπορίου και Επενδύσεων (TTIP) με τις ΗΠΑ που αναλύεται στο κεφάλαιο 5. Εάν εγκριθεί η TTIP, θα περιοριστεί σημαντικά ο χώρος για δημόσια παρέμβαση στην οικονομία.

3.3 Μια εναλλακτική βιομηχανική πολιτική για την Ευρώπη

Οστόσο, μια ολοένα και πιο έντονη πολιτική συζήτηση ανακαλύπτει εκ νέου τη σημασία της βιομηχανικής πολιτικής. Η συνομοσπονδία γερμανικών συνδικάτων DGB έχει προτείνει «Ένα Σχέδιο Μάρσαλ για την Ευρώπη», το οποίο περιλαμβάνει ένα δημόσιο επενδυτικό σχέδιο ύψους 2% του ΑΕΠ της Ευρώπης ανά έτος για πάνω από 10 χρόνια. Περαιτέρω προτάσεις έχουν κατατεθεί από τη Συνομοσπονδία Ευρωπαϊκών Συνδικάτων (ETUC), ενώ οι Ευρωπαίοι Πράσινοι έχουν προτείνει ένα σχέδιο 750 δις ευρώ δημόσιων επενδύσεων για πάνω από τρία χρόνια, το οποίο στοχεύει στην κινητοποίηση επιπλέον ιδιωτικών επενδύσεων ύψους περίπου 400 δις ευρώ, συνενώνοντας την πράσινη ενέργεια, τη βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς τοπική ανάπτυξη και αποσκοπώντας σε μια πράσινη και κοινωνικά καινοτόμα ένωση.²¹ Προκύπτει ότι υπάρχουν πολλοί λόγοι για

21. DGB, *A Marshall Plan for Europe*, 2012, <http://www.dgb.de/themen/++co++d92f2d46-5590-11e2-8327-00188b4dc422/#>; European Trade Union Confederation, *A new path for Europe*, 7 November 2013, http://www.etuc.org/sites/www.etuc.org/files/EN-A-new-path-for-europe_3.pdf; M. Pianta, 'Industrial and innovation policies in Europe', in A. Watt and A. Botsch (eds.), *After the crisis: towards a sustainable growth model*, Brussels, ETUI, 2010, pp.92-95; M. Pianta, 'An industrial policy for Europe', *Seoul Journal of Economics*, vol. 27, no. 3, 2014, pp.277-305; J. Dellheim and F.O. Wolf, 'Alternative European Economic Policy, Industrial Policy, and Socio-ecological Reconversion', Paper presented at the EuroMemorandum conference, London, 20-22. September 2013; J. Dellheim and F.O. Wolf, 'On Industrial Policy – A follow up and some suggestions', Paper presented at the EuroMemorandum conference,

την ανάπτυξη μιας νέας βιομηχανικής πολιτικής στην Ευρώπη.

1. *Μακροοικονομική επανενεργοποίηση*: ένα πανευρωπαϊκό πρόγραμμα επενδύσεων καθοδηγούμενο από δημόσιες πολιτικές θα μπορούσε να θέσει τέλος στην τρέχουσα στασιμότητα συνεισφέροντας σε μια σημαντική αύξηση της ζήτησης και υποστήριξη της αύξησης των νέων περιβαλλοντικά βιώσιμων, έντασης γνώσης, υψηλής ειδίκευσης και υψηλών μισθών οικονομικών δραστηριοτήτων.
2. *Ισορροπία δημόσιου - ιδιωτικού*: Μια νέα πανευρωπαϊκή βιομηχανική πολιτική θα μπορούσε να αντιστρέψει τις μαζικές ιδιωτικοποιήσεις των τελευταίων δεκαετιών. Οι νέες δραστηριότητες θα μπορούσαν να προσφέρουν άμεσα δημόσια αγαθά, όπως η γνώση, η ποιότητα περιβάλλοντος, η ευημερία, η κοινωνική ένταξη και η εδαφική συνοχή.
3. *Ευρωπαϊκή συνοχή*: Μια πανευρωπαϊκή βιομηχανική πολιτική θα μπορούσε να περιορίσει τις ανισορροπίες μεταξύ των χωρών της ΕΕ και των περιφερειών, συγκεντρώνοντας πρωτοβουλίες στις πιο αδύναμες περιοχές.
4. *Αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσης*: Μια νέα πανευρωπαϊκή βιομηχανική πολιτική θα μπορούσε να γίνει ένα σημαντικό εργαλείο οικολογικού μετασχηματισμού της Ευρώπης, μειώνοντας τη χρήση μη ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, αναπτύσσοντας ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και ενεργειακής αποδοτικότητας, προστατεύοντας τα οικολογικά συστήματα, τα τοπία και τη βιοποικιλότητα, μειώνοντας το διοξείδιο του άνθρακα και άλλων εκπομπών αερίων του φαινομένου του θερμοκηπίου, μειώνοντας τα απόβλητα, με τη γενίκευση της ανακύκλωσης και την αντίθεση στις τρέχουσες στρατηγικές μεταποίησης των αγροτικών προϊόντων συμπεριλαμβανομένης και της υφαρπαγής γης και ψαριών. Ένας συνδυασμός είναι αναγκαίος για άμεση δημόσια δράση με την παροχή περιβαλλοντικών υπηρεσιών και κατάλληλων ρυθμίσεων για τις ιδιωτικές δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένης της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, των κινήτρων, των δημόσιων συμβάσεων και της οργάνωσης νέων αγορών.

5. Αφοπλισμός της οικονομίας: Στο πλαίσιο των αυξανόμενων διεθνών εντάσεων και της επιστροφής στην ένοπλη σύγκρουση εντός και γύρω από την Ευρώπη – στην Ουκρανία, τη Μέση Ανατολή, κλπ – είναι σημαντικό το γεγονός ότι η βιομηχανική πολιτική δεν έχει πάρει το δρόμο της στρατιωτικοποίησης. Η έξοδος από τη Μεγάλη Ύφεση τη δεκαετία του 1930 χαρακτηρίστηκε σε όλες τις χώρες από την κρατική παρέμβαση για την παραγωγή στρατιωτικού εξοπλισμού, συνδεδεμένης με τις προετοιμασίες του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Η ΕΕ και άλλα ευρωπαϊκά κράτη, συμπεριλαμβανομένης της Ρωσίας πρέπει να οικοδομήσουν την ασφάλειά τους μέσα από πολιτικά και όχι στρατιωτικά μέσα. Η βιομηχανική και τεχνολογική πολιτική πρέπει να ακολουθήσουν ένα διαφορετικό δρόμο από αυτόν που ακολούθησαν οι πολιτικές στις ΗΠΑ, οι οποίες υποστήριζαν στρατιωτικά – βιομηχανικά συμφέροντα. Ένα πιο ισορροπημένο, βιώσιμο και ισότιμο σύστημα παραγωγής στην Ευρώπη δεν χρειάζεται στρατικοποίηση.

Μια ουσιαστική βιομηχανική πολιτική είναι ένα κρίσιμο εργαλείο για την αντιμετώπιση αυτών των προτεραιοτήτων. Οι δραστηριότητες που θα μπορούσαν να αναπτυχθούν περιλαμβάνουν τα ακόλουθα.

- *Περιβάλλον και ενέργεια:* Το σημερινό βιομηχανικό μοντέλο πρέπει να μετασχηματιστεί ριζικά στην κατεύθυνση της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας. Το τεχνολογικό παράδειγμα του μέλλοντος θα μπορούσε να βασιστεί σε «πράσινα» προϊόντα, διαδικασίες και κοινωνικούς οργανισμούς που καταναλώνουν πολύ λιγότερη ενέργεια, πόρους και γη, και έχουν μια σχετικά μικρότερη επίπτωση στο κλίμα και τα οικοσυστήματα. Θα μπορούσαν να μετακινηθούν προς τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, να οργανώσουν τα συστήματα μεταφορών πέρα από την κυριαρχία των αυτοκινήτων με ολοκληρωμένα συστήματα κινητικότητας, να βασίζονται στην επισκευή και τη διατήρηση των υφιστάμενων αγαθών και υποδομών, και να προστατεύουν τη φύση και τη γη.

- *Τεχνολογίες Γνώσης και Πληροφοριών και Επικοινωνιών (ΤΠΕ):* Η τρέχουσα αλλαγή κυριαρχείται από τη διάχυση μέσω της οικονομίας του παραδείγματος που βασίζεται στις ΤΠΕ. Οι δυνατότητές του για ευρύτερες εφαρμογές, υψηλότερη παραγωγικότητα και χαμηλότερες τιμές πρέπει να υποστηριχθεί. Επιπλέον, οι ΤΠΕ και οι διαδικτυακές δραστηριότητες

αναμορφώνουν τα όρια μεταξύ οικονομικής και κοινωνικής σφαίρας, όπως είναι εμφανές από την επιτυχία του ανοιχτού λογισμικού, της άδειας αντιγραφής, τη Wikipedia και τις συνεργατικές πρωτοβουλίες. Οι πολιτικές θα πρέπει να ενθαρρύνουν την άσκηση καινοτομίας ως μια κοινωνική, συνεταιριστική και ανοιχτή διαδικασία, ενδυναμώνοντας τα διανοητικά κοινά, ενώ θα πρέπει να χαλαρώσει τους κανόνες πρόσβασης και ανταλλαγής της γνώσης, αντί να ενδυναμώνει και να περιορίζει τους κανόνες πνευματικής ιδιοκτησίας που σχεδιάστηκαν για προηγούμενη τεχνολογική εποχή.

- *Υγεία και πρόνοια:* Η Ευρώπη είναι μια ήπειρος που γερνάει με τα καλύτερα συστήματα υγείας στον κόσμο, ως τμήματα μιας δημόσιας υπηρεσίας εκτός αγοράς. Η πρόοδος στα συστήματα περίθαλψης, στα ιατρικά όργανα, στις βιοτεχνολογίες, στη γενετική και στην έρευνα φαρμάκων πρέπει να υποστηρίζεται και να ρυθμίζεται λαμβάνοντας υπόψη τις ηθικές και κοινωνικές επιπτώσεις τους (όπως στις περιπτώσεις των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών, της κλωνοποίησης, της πρόσβασης σε φάρμακα στις αναπτυσσόμενες χώρες, κλπ). Η κοινωνική καινοτομία μπορεί να εξαπλωθεί σε υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας με αυξημένο ρόλο των πολιτών, των χρηστών και των μη κερδοσκοπικών οργανισμών, ανανεωμένων δημόσιων συστημάτων παροχής και νέων μορφών αυτο-οργάνωσης των κοινοτήτων.

Όλα αυτά τα πεδία χαρακτηρίζονται από παραγωγικές διαδικασίες εντάσεως εργασίας και από μια απαίτηση για μεσαίες και υψηλές δεξιότητες, με την προοπτική να παρέχουν «καλές» θέσεις εργασίας. Με βάση τις προηγούμενες εμπειρίες η νέα ευρωπαϊκή βιομηχανική πολιτική θα μπορούσε να βασιστεί σε τρία βασικά εργαλεία σε καθένα από τα πεδία – στόχους.

1. *Δημόσια Ε&Σ και καινοτομία:* Υπάρχει άμεση ανάγκη ανανέωσης αυτού του πεδίου δημόσιας πολιτικής, όπως η δημόσια έρευνα στα πανεπιστήμια, τα δημόσια εργαστήρια και φορείς – που μερικές φορές χρηματοδοτούνται και από προγράμματα Ε&Σ της ΕΕ- που ήταν πάντα ένας βασικός παράγοντας για τη μακροπρόθεσμη ανάπτυξη της Ευρώπης.

2. *Δημόσιες επενδύσεις για την ανάπτυξη της παραγωγής:* Αυτό το είδος δημόσιας δράσης είναι αναγκαίο για την επέκταση της επένδυσης στους τομείς του περιβάλλοντος, των εφαρμογών ΤΠΕ και της υγείας. Σε αυτό το

σημείο πρέπει να ληφθούν υπόψη τρεις υποθέσεις. Πρώτον, ορισμένες από τις δραστηριότητες πραγματοποιούνται κυρίως στη δημόσια σφαίρα, όπως στις περιπτώσεις καθαρισμού της ρύπανσης, εκπαίδευσης στις ΤΠΕ ή στα δημόσια νοσοκομεία και τις υπηρεσίας φροντίδας. Υπάρχει έλλειμμα στην παραγωγή τέτοιων αγαθών και η βιομηχανική πολιτική της ΕΕ θα μπορούσε να επιτρέψει στους υφιστάμενους δημόσιους οργανισμούς να επενδύσουν και να αυξήσουν την ποσότητα και την ποιότητα των υπηρεσιών του. Δεύτερον, οι αγορές κυριαρχούν σε κάποιες άλλες δραστηριότητες, όπως στην περίπτωση των φωτοβολταϊκών κυττάρων, του λογισμικού ή των ιατρικών μηχανημάτων. Ωστόσο, οι υπάρχουσες ιδιωτικές επιχειρήσεις δεν επενδύουν επαρκώς σε αυτές τις δραστηριότητες λόγω της αβεβαιότητας σχετικά με τις τεχνολογικές εξελίξεις και τις εξελίξεις στην αγορά. Μια πανευρωπαϊκή υπηρεσία ή εθνικές τράπεζες δημοσίων επενδύσεων θα μπορούσαν να προσφέρουν μακροπρόθεσμα δάνεια σε ιδιωτικές επιχειρήσεις ή να αγοράσουν μετοχές τους. Τρίτον, μπορεί να υπάρχει ανάγκη για τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων – είτε πανευρωπαϊκής είτε τοπικής εμβέλειας – που θα ικανοποιούν εξειδικευμένες καινοτομικές και παραγωγικές προκλήσεις, όπως στην περίπτωση της έλλειψης ισχυρών ευρωπαίων παραγωγών φωτοβολταϊκών. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι τράπεζες δημοσίων επενδύσεων θα μπορούσαν να έχουν το προβάδισμα στη δημιουργία νέων επιχειρήσεων καλύπτοντας τις ανάγκες των αναδυόμενων νέων αγορών.

3. Προσανατολισμός στην καινοτομία και τα προγράμματα δημοσίων συμβάσεων: Μια νέα βιομηχανική πολιτική στην Ευρώπη θα μπορούσε να προσδιορίσει συγκεκριμένους στόχους για την επιστημονική και τεχνολογική πρόοδο – σε τομείς όπως η ενεργειακή απόδοση, η ανανεώσιμη ενέργεια, η πρόληψη και θεραπεία ασθενειών – μέσω των «στοχευμένων» πολιτικών και των προγραμμάτων δημόσιων συμβάσεων για την ανάπτυξη νέων προϊόντων και διαδικασιών με μια δυνητικά μεγάλη αγορά. Η επιστήμη και οι προσπάθειες της τεχνολογίας έχουν εδώ και καιρό υιοθετήσει τέτοιου τύπου πολιτικές.²²

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα πρέπει να καθοριστούν οι

22. Δείτε M. Mazzucato, *The Entrepreneurial State*, London, Anthem Press, 2013, το οποίο περιλαμβάνει μια συζήτηση με σχετικές δραστηριότητες, όπως η ARPA-E στις ΗΠΑ και η Τράπεζα Ανάπτυξης της Βραζιλίας BNDES.

θεσμικές ρυθμίσεις για τη νέα βιομηχανική πολιτική, σε συντονισμό με άλλες πολιτικές της ΕΕ και σε σύνδεση με μια ανανέωση της στρατηγικής της ΕΕ για τη βιωσιμότητα. Απαιτούνται μεγάλες αλλαγές στην ισχύουσα νομοθεσία της ΕΕ, κυρίως αυτές που εμποδίζουν τη δημόσια δράση από την υποτιθέμενη «στρέβλωση» της λειτουργίας των αγορών. Η χρηματοδότηση σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι επίσης σημαντική για μια τέτοια πολιτική. Δεδομένου ότι είναι πιθανό να συναντήσει την αντίδραση ορισμένων χωρών της ΕΕ, θα μπορούσε να εφαρμοστεί μια «μεταβλητή γεωμετρία» της πολιτικής της ΕΕ, αποκλείοντας τις χώρες που δεν επιθυμούν να συμμετάσχουν.

Τα υφιστάμενα θεσμικά όργανα θα μπορούσαν να ανανεωθούν και να ενσωματωθούν σε μια νέα βιομηχανική πολιτική, συμπεριλαμβανομένων – σε ευρωπαϊκό επίπεδο – των Διαρθρωτικών Ταμείων και της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (ΕΤΕΠ). Ωστόσο, θα πρέπει να αλλάξει ριζικά ο τρόπος λειτουργίας τους. Μακροπρόθεσμα, υπάρχει ανάγκη για ένα ειδικό θεσμικό όργανο – είτε μια Ευρωπαϊκή Τράπεζα Δημοσίων Επενδύσεων, είτε ενός Ευρωπαϊκού Βιομηχανικού Οργανισμού – συνδεδεμένου με την απαίτηση για αναμόρφωση των οικονομικών δραστηριοτήτων στην Ευρώπη.

Οι κυβερνήσεις της ΕΕ και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο πρέπει να συμφωνήσουν σχετικά με τις κατευθυντήριες γραμμές και τη χρηματοδότηση της βιομηχανικής πολιτικής και να ζητήσουν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να θεσπίσει κατάλληλα εργαλεία πολιτικής. Σε κάθε χώρα ένας ειδικός φορέας θα μπορούσε να αναλάβει το ρόλο του συντονισμού της εφαρμογής των βιομηχανικών πολιτικών σε εθνικό επίπεδο. Αυτοί οι φορείς πρέπει να προσδιορίσουν τις νέες δημόσιες δραστηριότητες που απαιτούνται, τα προγράμματα που πρέπει να αναπτυχθούν και τις ιδιωτικές επιχειρήσεις που πρέπει να υποστηριχθούν – είτε μέσω δημόσιων συμβάσεων με χαμηλότοκα δάνεια, είτε με ένα μερίδιο στους τίτλους ιδιοκτησίας.

Η χρηματοδότηση της πανευρωπαϊκής βιομηχανικής πολιτικής πρέπει να προέρχεται από πανευρωπαϊκούς πόρους. Είναι αναγκαίο να μην επιβαρύνονται οι προβληματικοί εθνικοί κρατικοί προϋπολογισμοί από την ανάγκη παροχής επιπλέον πόρων και το εθνικό δημόσιο χρέος να μην αυξάνεται. Η χρηματοδότηση θα πρέπει να είναι όπως προτείνεται από τις

παραπάνω αναφερόμενες προτάσεις – περίπου στο 2% του ΑΕΠ της ΕΕ για μια περίοδο πάνω από 10 χρόνια, ίσο με 260 δις ευρώ το χρόνο. Μια τέτοια επενδυτική προσπάθεια φαίνεται ότι είναι εφικτή. Θα θέσει αποτελεσματικά ένα τέλος στη στασιμότητα στην ΕΕ και η μόχλευση αυτών των επενδύσεων θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για τον αναπροσανατολισμό των Ευρωπαϊκών Επενδύσεων – δημόσιων και ιδιωτικών – έναντι των απαιτήσεων για μια βιομηχανική ανασυγκρότηση βασισμένη στη βιώσιμη ανάπτυξη.²³

Θα μπορούσαν να υπάρξουν διάφορες ρυθμίσεις χρηματοδότησης. Όπως προτάθηκε από την Συνομοσπονδία Γερμανικού Εμπορίου (DGB), τα κεφάλαια θα μπορούσαν να συγκεντρώνονται στις χρηματοπιστωτικές αγορές από ένα νέο Ευρωπαϊκό Δημόσιο Οργανισμό. Τα κεφάλαια θα μπορούσαν επίσης να προέρχονται από πανευρωπαϊκά έσοδα ενός εφάπαξ φόρου για τον πλούτο και από τον νεοεισαχθέντα φόρο για τις χρηματοπιστωτικές συναλλαγές. Ένας τέτοιος φόρος εισοδήματος θα βοηθούσε στην κάλυψη των πληρωμών τόκων για έργα που δεν είναι κερδοφόρα με όρους αγοράς.

Μια εναλλακτική λύση μπορεί να προέλθει από μια βαθύτερη ευρωπαϊκή φορολογική μεταρρύθμιση, εισάγοντας έναν πανευρωπαϊκό φόρο στις επιχειρήσεις, οδηγώντας στην αποτελεσματική εξάλειψη του φορολογικού ανταγωνισμού μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ. Ισως ένα 15% των δραστηριοτήτων θα μπορούσε να στραφεί στη χρηματοδότηση της βιομηχανικής πολιτικής, τις δημόσιες επενδύσεις, την παραγωγή γνώσης και τη διάχυση σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Το υπόλοιπο θα μπορούσε να μεταφερθεί στα δημόσια ταμεία των κρατών-μελών.

Στην περίπτωση των χωρών της ευρωζώνης, θα μπορούσαν να εκδοθούν ευρωομόλογα για τη χρηματοδότηση της βιομηχανικής πολιτικής. Μια Νέα Ευρωπαϊκή Τράπεζα Δημοσίων Επενδύσεων θα μπορούσε να δανείζεται κεφάλαια απευθείας από την EKT και η EKT θα μπορούσε να παρέχει απευθείας κεφάλαια στη βιομηχανική πολιτική για την κάλυψη των δαπανών των ενδιαφερόμενων φορέων.

23. Συγκριτικά, για την περίοδο 2007-2013 τα Διαρθρωτικά Ταμεία της ΕΕ διέθεταν 347δις ευρώ, ενώ το 2013 ο δανεισμός από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων ήταν 72 δις ευρώ.

Η διαχείριση του συστήματος θα μπορούσε να καθοριστεί με τη δημιουργία μιας Ευρωπαϊκής Τράπεζας Δημοσίων Επενδύσεων ή Οργανισμού μαζί με τις αντίστοιχους οργανισμούς σε κάθε χώρα. Ο ευρωπαϊκός φορέας θα πρέπει να λογοδοτεί στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το οποίο θα διόριζε ένα διοικητικό συμβούλιο που θα περιλαμβάνει εκπροσώπους επιχειρήσεων, ερευνητικά ιδρύματα, συνδικαλιστικές οργανώσεις και περιβαλλοντικές οργανώσεις και οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών. Ο ευρωπαϊκός φορέας πρέπει να βρίσκεται σε διαβούλευση με τους ευρωπαϊκούς πολιτικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς φορείς για την ανάπτυξη της προτεινόμενης βιομηχανικής πολιτικής και πρέπει να υπόκειται σε έγκριση από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Με αυτό τον τρόπο τα κεφάλαια θα έχουν εκχωρηθεί στα εθνικά ιδρύματα και σε συγκεκριμένους στόχους και δραστηριότητες. Πρέπει να σχεδιαστούν διαδικασίες παρακολούθησης και αξιολόγησης παρόμοιες με εκείνες που απαιτούνται από τα Διαρθρωτικά Ταμεία της ΕΕ.

Προκειμένου να περιοριστεί το πεδίο εφαρμογής πελατειακών πολιτικών, οι χώρες και οι περιφέρειες στις οποίες θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν τέτοιες επενδύσεις θα πρέπει να προσδιορίζονται εκ των προτέρων με σαφή στόχο τη μείωση της πόλωσης που αποδυναμώνει τη βιομηχανική βάση της «περιφέρειας» της Ευρώπης. Για παράδειγμα, το 75% των κεφαλαίων θα μπορούσε να διατεθεί για δραστηριότητες που βρίσκονται σε περιφερειακές χώρες (Ανατολική και Νότια Ευρώπη, καθώς και Ιρλανδία) με ένα ελάχιστο 50% να διατίθεται για τις φτωχότερες περιφέρειες αυτών των χωρών, ενώ το 25% θα μπορούσε να διατεθεί για τις φτωχότερες περιφέρειες των χωρών του «κέντρου». Οι πολιτικές δεν θα πρέπει να επικεντρώνονται στην εξαγωγικά προσανατολισμένη παραγωγή, αλλά στη βιώσιμη ανάπτυξη των τοπικών οικονομιών, συμπεριλαμβανομένης της εμφάνισης των νέων δημόσιων, μη κερδοσκοπικών και συνεταιριστικών δραστηριοτήτων. Η κατά το παρελθόν συμφωνία μεταξύ της βιομηχανικής και οικονομικής και πολιτικής εξουσίας θα πρέπει να ξεπεραστεί μέσω ευρύτερων δημόσιων διαβούλευσεων και ενός δημοκρατικού διαλόγου σχετικά με το τι και πως παράγουμε.

4. Κοινωνική πολιτική και αντιμετώπιση των ανισοτήτων

4.1 Οι διευρυνόμενες ανισότητες στην Ευρώπη

Τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής περιγράφουν μια σαφή επιδείνωση των κοινωνικών συνθηκών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ως αποτέλεσμα των πολιτικών λιτότητας.²⁴ Το ποσοστό του πληθυσμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης που αντιμετωπίζει συνθήκες υλικής αποστέρησης, μετά τη σταδιακή υποχώρησή του στο 8,2% το 2009, αυξήθηκε σε 9,9% το 2012, κάτι που αντιστοιχεί σε περίπου 8,5 εκατομμύρια ανθρώπους. Για παιδιά και νέους ηλικίας κάτω των 18 ετών, τα αντίστοχα ποσοστά είναι 9,5% και 11,7%. Με έναν ευρύτερο ορισμό της φτώχειας, το ποσοστό εκείνων που αντιμετωπίζουν «κίνδυνο έκθεσης στη φτώχεια ή αποκλεισμό» έχει αυξηθεί από 23,2% σε 24,28% του πληθυσμού, κατά την ίδια περίοδο.

Επιπλέον, το ποσοστό των ατόμων σε νοικοκυριά με ελάχιστη ή καμία απασχόληση έχει αυξηθεί από 9,1% σε 10,3% κατά την ίδια τριετή περίοδο, ενώ το ποσοστό των «NEETS» – νέων χωρίς απασχόληση, εκπαίδευση ή κατάρτιση – ως συνέπεια της ύφεσης που συνεχώς επιδεινώνεται λόγω της λιτότητας – έχει αυξηθεί από 10,9% σε 13,1% μεταξύ 2008 και 2012.

Η εξαθλίωση εκατομμυρίων ανθρώπων συνοδεύει τις σοβαρές και διευρυνόμενες ανισότητες που χρήζουν πλέον μεγαλύτερης προσοχής και γίνονται κεντρικό θέμα στις πολιτικές συζητήσεις αναφορικά με την ΕΕ και τη Ευρωζώνη. Για το λόγο αυτό το τμήμα της κοινωνικής πολιτικής του υπομνήματος του τρέχοντος έτους επικεντρώνεται στις ανισότητες.

Οι εισοδηματικές διαφορές -τόσο στο εσωτερικό των χωρών όσο και μεταξύ τους- καταλήγουν σε παγκόσμιες ανισότητες, με τις τελευταίες να ανέρχονται σε περίπου τρία τέταρτα των συνολικών. Αυξάνονται σε όλο τον κόσμο και απειλούν να γυρίσουν την Ευρώπη στις τεράστιες ανισότητες που επικρατούσαν πριν δύο αιώνες.²⁵

Η Μελέτη Εισοδήματος του Λουξεμβούργου (LIS) δίνει τα μακροπρό-

24. European Commission, Employment and Social Developments in Europe, 2013, pp 463-4

25. F. Bourguignon και C. Morrisson, 'The Size Distribution of Income Among World Citizens, 1820-1990' *American Economic Review*, vol. 22, 2002, pp. 727-744? T. Piketty, Capital in the 21st Century, Harvard, 2014

θεσμα στοιχεία σχετικά με τις ανισότητες στο εισόδημα των νοικοκυριών για 21 χώρες της ΕΕ, τα τελευταία είκοσι έως τριάντα χρόνια. Τα στοιχεία του LIS δείχνουν ότι η ανισότητα έτεινε να μειώνεται σε τρεις μικρές χώρες, οι οποίες αρχικά βρίσκονταν σε πολύ υψηλό επίπεδο, καθώς και σε δύο σκανδιναβικές χώρες, στις οποίες ήταν ήδη χαμηλές -στη Σουηδία και τη Δανία. Σε πέντε από τις πολυπληθέστερες χώρες -Γερμανία, Ιταλία, Ισπανία, Πολωνία και, κυρίως, στη Βρετανία- οι ανισότητες αυξήθηκαν σημαντικά. Μεταγενέστερες εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής δείχνουν μια περαιτέρω επιδείνωση στην Ισπανία και την Ελλάδα.²⁶

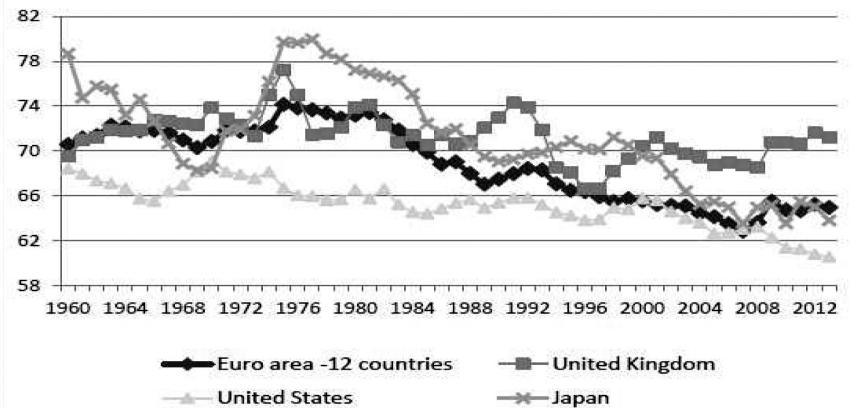
Πίσω από την επίμονη αύξηση των μακροπρόθεσμων εισοδηματικών ανισοτήτων υπάρχουν δύο αρνητικές τάσεις. Καταρχήν, το μερίδιο του εισοδήματος της εργασίας, όπως φαίνεται στο γράφημα 4.1, μειώνεται έντονα και συνεχώς, εδώ και αρκετές δεκαετίες. Δεύτερον, εντός του μεριδίου της εργασίας, τα εισοδήματα από μισθούς έχουν γίνει πολύ πιο άνισα. Τα στοιχεία του ΟΟΣΑ, όπως φαίνονται στο σχήμα 4.2, δείχνουν μια πολύ μεγάλη αύξηση των μισθών για το υψηλότερο 1% των μισθωτών (αν και το κορυφαίο επίπεδο αυτών των εισοδημάτων -η «αποζημίωση» της άσκησης διοίκησης σε κορυφαίο επίπεδο στις μεγαλύτερες εταιρείες- θεωρείται ορθά, όχι ως πληρωμή για εργασία αλλά ως πρόσδοξος που προκύπτει από τη συλλογική εκμετάλλευση της θέσης εξουσίας εντός της εταιρικής ιεραρχίας). Οι ανισότητες στις χώρες της ευρωζώνης δεν είναι τόσο ακραίες, όπως στις ΗΠΑ ή τη Μεγάλη Βρετανία, ωστόσο διευρύνονται ραγδαία.

Τα δεδομένα που έχουν αναφερθεί μέχρι στιγμής, αφορούν σε ανισότητες εντός των επιμέρους κρατών μελών. Ωστόσο, πρέπει επίσης να ληφθούν υπόψη και οι ανισότητες μεταξύ των κρατών μελών, καθώς και εγχώριες ανισότητες εντός της ΕΕ στο σύνολό της. Εάν η διαδικασία ολοκλήρωσης είναι να εκπροσωπεί την κοινωνική πρόοδο, τότε η ευημερία των πολιτών της ΕΕ και όχι η λειτουργία των εθνικών οργανισμών πρέπει να γίνει ο στόχος των κοινωνικών πολιτικών της ΕΕ. Επιπλέον, οι δημοσιονομικές μεταβιβάσεις είναι πιο πιθανό να γίνουν πολιτικά αποδεκτές μακροπρόθεσμα, αν γίνουν αντιληπτές ως υποστήριξη για τους ευάλωτους πολίτες της ΕΕ και όχι για συγκεκριμένα κράτη μέλη.

26. European Commission, *loc.cit.* pp. 474&475.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1

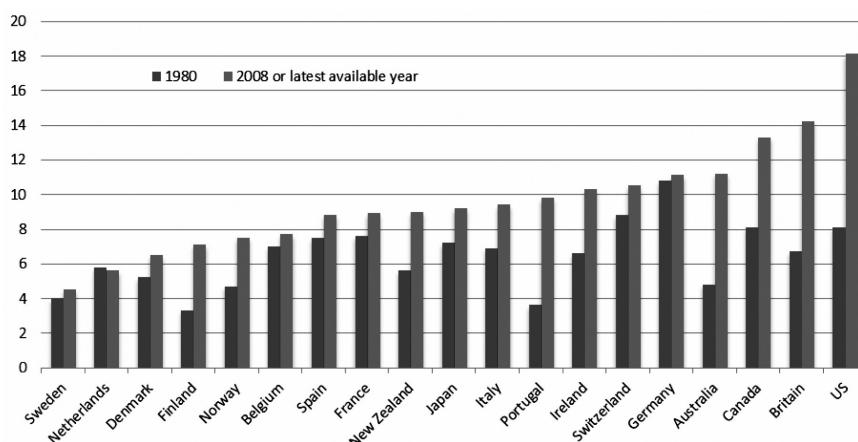
Μερίδια μισθών στις αναπτυγμένες χώρες, 1960-2013

Πηγή: Thomas Goda, Özlem Onaran και Engelbert Stockhammer, 'A case for redistribution? Income inequality and wealth concentration in the recent crisis', University of Greenwich Business School, Working Paper, WERU9, 2014 (οι συγγραφείς χρησιμοποίησαν στοιχεία της AMECO).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2

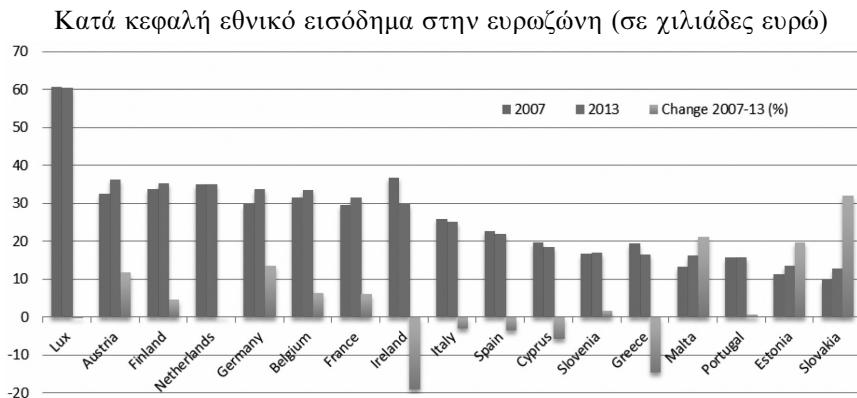
Μερίδιο του υψηλότερου 1% στο συνολικό φορολογητέο εισόδημα

Πηγή: OECD, Statlink <http://dx.doi.org/10.1787/888932566554>

Το γεγονός ότι η Επιτροπή παρουσιάζει στοιχεία μόνο για τις επιμέρους χώρες είναι μια σιωπηρή αναγνώριση του πόσο αργή και ανεπαρκής έχει γίνει η ανάπτυξη των πολιτικών και στόχων της ευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής. Αν και οι ανισότητες διανομής εισοδήματος και πλούτου εντός των κρατών μελών είναι χαμηλότερη από ό, τι στις ΗΠΑ, οι ανισότητες μεταξύ των πολιτειών των ΗΠΑ δεν πλησιάζουν εκείνες μεταξύ των φτωχότερων και πλουσιότερων μελών της ΕΕ. Στην πραγματικότητα, οι ανισότητες και η κοινωνική αποστέρηση στις χώρες που έχουν πληγεί περισσότερο από την κρίση έχει άμεσες επιπτώσεις, καθώς πολλά θύματα της ανεργίας και ιδιαίτερα οι νέοι εγκαταλείπουν και αναγκάζονται να αναζητήσουν εργασία στα πλουσιότερα κράτη μέλη. Η μετανάστευση σε αυτές τις συνθήκες έκτακτης ανάγκης, ως επακόλουθο της κοινωνικής εξαθλίωσης, αποδύναμωνει τις δυνατότητες ανάπτυξης των χωρών αυτών.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3

Πηγή: Eurostat 2014.

Στο Διάγραμμα 4.3 φαίνεται ότι -ακόμη και αν η ακραία περίπτωση του Λουξεμβούργου, αγνοείται- τα πλουσιότερα κράτη μέλη έχουν εθνικό κατά κεφαλή εισόδημα που ξεπερνά κατά τρεις φορές αυτό των φτωχότερων. Επίσης, από την αρχή της κρίσης, παρατηρείται μια έντονη διαδικασία συγκέντρωσης κεφαλαίου, παραγωγής και επένδυσης στην ευρώζώνη: για

παράδειγμα, οι δαπάνες Έρευνας και Ανάπτυξης συγκεντρώνονται όλο και περισσότερο στη Γερμανία και σε κάποιες από τις γειτονικές της χώρες: σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat, στη Γερμανία, τις Κάτω χώρες και την Αυστρία αναλογούσαν στο 46.4% των δαπανών σε Έρευνα και Ανάπτυξη στην ευρώζωνή το 2007, ενώ ως το 2012, το ποσοστό ανήλθε στο 49.2%.²⁷

Η εμφανής σύγκλιση των οικονομικών επιδόσεων κατά τα πρώτα χρόνια της Νομισματικής Ένωσης αποδείχθηκε ως εκ τούτου μια οφθαλμαπάτη, καθώς η κρίση έχει οδηγήσει σε μεγάλη απόκλιση μεταξύ των κρατών μελών, επιδεινώνοντας τις ήδη πολύ δυσμενείς τάσεις διεύρυνσης των ανισοτήτων μέσα σε κάθε ένα από αυτά.

4.2 Οι έμφυλες ανισότητες μέσα στην κρίση

Η εφαρμογή των πολιτικών λιτότητας στην Ευρώπη δεν είναι ουδέτερη από άποψης φύλου. Αν οι γυναίκες είχαν αρχικά αποφύγει τις χειρότερες επιπτώσεις της κρίσης, δεν μπόρεσαν και να αποφύγουν τις επιπτώσεις ορισμένων από τις προτεινόμενες «θεραπείες». Τα μέτρα λιτότητας και δημοσιονομικής εξυγίανσης που έχουν ληφθεί από το 2010 πήραν ουσιαστικά τη μορφή των περικοπών στις δημόσιες δαπάνες για την πρόνοια και τη δημόσια απασχόληση, στοχεύοντας άρρητα τις γυναίκες.²⁸

Οι κρίσεις δίνουν τη δυνατότητα να κάνουμε ριζικές αλλαγές, συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας να σημειώσουμε σημαντική πρόοδο στο ζήτημα της ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών, αλλά την ίδια στιγμή φέρουν επίσης τον κίνδυνο, η ισότητα των φύλων να μετατεθεί για καλύτερους χρόνους.

27. Συνολικές εσωτερικές δαπάνες Έρευνας και Ανάπτυξης (GERD) ανά τομείς επίδοσης [rd_e_gerdtot]

28. Πρόσφατες μελέτες αναφέρουν ένα «αποτέλεσμα τραμπάλω» στην Ισπανία, τη Βρετανία και τη Δανία, που επιδεινώνεται σε τομείς απασχόλησης στους οποίους κυριαρχούν οι γυναίκες και που βελτιώνεται εκεί που κυριαρχούν οι άνδρες. Στη Βρετανία μεταξύ 2011 και 2013, η απώλεια θέσεων εργασίας στο δημόσιο αυξήθηκαν για τις γυναίκες σε 61.000 και έπεισε για τους άνδρες κατά 31.000, ενώ το 73% των αμοιβών του δημοσίου που παγώνουν, επηρέασαν τις γυναίκες απειλώντας με διεύρυνση του χάσματος αμοιβών μεταξύ των δύο φύλων (20% το 2012). Bλ. A. Eydoux, A. Math and H. Pirivier ‘European Labour Markets in Times of Crisis: A Gender Perspective’, *Revue de l’OFCE – Debates and Policies*, no.133, 2014.

Μια πρόσφατη έκθεση που εκπονήθηκε από το δίκτυο εμπειρογνωμόνων ENEGE επιτρέπει να συνάγουμε τρία βασικά συμπεράσματα σχετικά με τις έμφυλες επιπτώσεις της κρίσης.²⁹

1. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, παρατηρούμε μια σύγκλιση προς τα κάτω όσον αφορά την ανισότητα των φύλων την απασχόληση, την ανεργία, τους μισθούς και τη φτώχεια. Ωστόσο, αυτό δεν αντανακλά πρόοδο στην ισότητα των φύλων, αφού προσδιορίζεται από τη μείωση των ποσοστών απασχόλησης, την αύξηση της ανεργίας και τη μείωση των αποδοχών για τους άνδρες και τις γυναίκες. Από την κρίση και έπειτα, ο καταμερισμός της εργασίας, φαίνεται ότι προστάτευσε τη γυναικεία απασχόληση, τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας και τους μισθούς τους. Αυτός ο καταμερισμός έχει ως αποτέλεσμα τη σημαντική παρουσία των γυναικών στον τομέα των υπηρεσιών (συμπεριλαμβανομένης της δημόσιας διοίκησης) και την υποεκπροσώπηση στους τομείς της βιομηχανικής παραγωγής, των κατασκευών και τμημάτων του χρηματοπιστωτικού τομέα που μέχρι τότε ανδροκρατούνταν. Το συνολικό επίπεδο καταμερισμού σε μια χώρα σχετίζεται σημαντικά με τη διαφορά σε απώλειες θέσεων εργασίας για άνδρες και γυναίκες. Οι άνδρες έχουν υποστεί απώλεια θέσεων εργασίας σε μεγαλύτερο βαθμό από τις γυναίκες στις χώρες που χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερο διαχωρισμό. Ωστόσο, ο επαγγελματικός καταμερισμός είναι πιο πιθανό να βάλλει κατά των τις γυναικών στις χώρες όπου στα πλαίσια των μέτρων δημοσιονομικής εξυγίανσης, ο στόχος είναι να μειωθούν οι θέσεις εργασίας στο δημόσιο τομέα.

2. Ο ρόλος των γυναικών στην αγορά εργασίας κατά τη διάρκεια της κρίσης ήταν παρόμοιος με εκείνο των ανδρών. Η παραδοσιακή ιδέα ότι οι γυναίκες λειτουργούν ως εργασιακή εφεδρεία, η οποία καλείται να εργαστεί

29. Βλέπε F. Bettio, M. Corsi, C. D’Ippoliti, A. Lyberaki, M. Samek Lodovici and A. Veraschagina, ‘The Impact of the Economic Crisis on the Situation of Women and Men and on Gender Equality Policies’, 2012, διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/enege_crisis_report_dec_2012_final_en.pdf. Η μελέτη έγινε από το δίκτυο ENEGE (<http://www.enege.eu>). Η περίοδος αναφορά στην ανάλυση της επίδρασης της απασχόλησης είναι (σχεδόν) τέσσερα χρόνια από το δεύτερο τρίμηνο του 2008 –όταν ξεκίνησε συνολικά η ύφεση για την ΕΕ – και το πρώτο τρίμηνο του 2012. Καλύπτει 27 κράτη μέλη, 3 κράτη της ΕΖΕΣ (Ισλανδία, Νορβηγία και Λιχτενστάιν) και 3 υποψήφιες χώρες (Τουρκία, Κροατία και Μακεδονία).

όταν αυξάνεται η ζήτηση και απολύεται όταν η ζήτηση πέφτει, αμφισβήτηθηκε ήδη στις προηγούμενες κρίσεις και πλέον έχει καταρριφθεί οριστικά σε αυτή. Οι «εφεδρείες» του σήμερα είναι νέοι άνδρες και γυναίκες με επισφαλείς όρους εργασίας ή μετανάστες. Ποσοστιαία, οι άνδρες αποθαρρύνονται περισσότερο στην αναζήτηση απασχόλησης από ό,τι οι γυναίκες. Η αύξηση του απόλυτου αριθμού των ακούσια εργαζομένων με μερική απασχόληση είναι στην πραγματικότητα, υψηλότερη στις γυναίκες, όμως είναι ποσοστιαία μεγαλύτερη στους άνδρες. Η επιδείνωση των συνθηκών εργασίας έχει επηρεάσει τους άνδρες και τις γυναίκες με ποιοτικές και όχι ποσοτικές διαφορές. Ορισμένες από τις επιπτώσεις της κρίσης αφορούν ειδικά τις γυναίκες. Τα δικαιώματα των εγκύων γυναικών σε άδεια μητρότητας, όπως και τα επιδόματα έχουν μειωθεί και σε τουλάχιστον τέσσερις ευρωπαϊκές χώρες έχει διαπιστωθεί μια σαφής διάκριση σε βάρος των εγκύων γυναικών.

3. Δεν υπάρχει καμιά απόδειξη ενιαίας σταθερής μείωσης των κοινωνικών παροχών κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης, όμως υπάρχει ο κίνδυνος η δημοσιονομική εξυγίανση να μειώσει εν τέλει τόσο τις κοινωνικές παροχές όσο και την απασχόληση στον τομέα των υπηρεσιών, με αντίστοιχες επιπτώσεις στην ισότητα των φύλων. Τα μέτρα δημοσιονομικής εξυγίανσης που είναι πιθανό να έχουν το μεγαλύτερο αντίκτυπο στην ισότητα των φύλων περιλαμβάνουν το πάγωμα ή τις περικοπές μισθών στο δημόσιο τομέα, το πάγωμα των προσλήψεων και τη μείωση του προσωπικού στο δημόσιο τομέα, τη μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού συστήματος, τις μειώσεις και τους περιορισμούς των παροχών, επιδομάτων ή των εγκαταστάσεων που αφορούν στην κοινωνική μέριμνα, τη μείωση των επιδομάτων στέγασης ή και των οικογενειακών επιδομάτων, τους περιορισμούς στα κριτήρια επιλεξιμότητας για τα επιδόματα ανεργίας ή κοινωνικής πρόνοιας, τη μείωση του ποσοστού αναπλήρωσης των συντάξεων, φορολογικά μέτρα όπως η αύξηση του ΦΠΑ και τέλος, αυξήσεις των τιμολογίων για τις δημόσιες υπηρεσίες.

Τα πιο πρόσφατα στοιχεία δείχνουν ότι οι συγκεκριμένες επιπτώσεις των μέτρων δημοσιονομικής εξυγίανσης στην ισότητα των δύο φύλων διαφέρουν σημαντικά από χώρα σε χώρα.³⁰ Ενώ σε ορισμένες χώρες οι επιπτώσεις ήταν ηπιότερες, σε άλλες οι μειώσεις στην απασχόληση, τις κοινωνικές παροχές

και τις κοινωνικές υπηρεσίες πιθανότατα να εξαλείφουν τα οφέλη που αναφέρθηκαν προηγούμενα. Δεν αποκλείεται ότι οι διαφορές στην Ευρώπη, όσον αφορά στην ισότητα μεταξύ των δύο φύλων, μπορεί να αυξηθούν και πάλι ως «παράπλευρες απώλειες» της δημοσιονομικής εξηγίανσης.

4.3 Η ανάγκη για αποτελεσματική αντιμετώπιση της φτώχειας και της ανισότητας

Ένα πρόγραμμα κοινωνικών επενδύσεων είναι απαραίτητο τόσο για την αντιμετώπιση των δυσμενών κοινωνικών συνεπειών των πολιτικών λιτότητας, όσο και για την αναστροφή της τάσης διεύρυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων. Αν και για την ανάκαμψη της απασχόλησης βραχυπρόθεσμα απαιτείται η αύξηση του ΑΕΠ, δεν φαίνεται πλέον να υπάρχει ορθολογικό επιχείρημα ώστε να τίθεται το ΑΕΠ ως κεντρικός στόχος της οικονομικής πολιτικής.³¹ Οι οικονομικές εκτιμήσεις και οι εκτιμήσεις γύρω από την «κοινωνική ανάπτυξη» εντείνουν το σκεπτικισμό όταν ο στόχος εστιάζει μονόπλευρα στην οικονομική μεγέθυνση.

Αποτελεί θέμα μείζονος πολιτικής σημασίας, η ανάγκη να ληφθεί σοβαρά υπόψη η κοινωνική επένδυση. Αν και το θέμα έχει εξετασθεί στο πλαίσιο των στρατηγικών συζητήσεων της Ε.Ε. από τις αρχές του 2000, οι πρακτικές συνέπειες είναι πολύ περιορισμένες. Ιδιαίτερη έμφαση υπέρ της στρατηγικής των κοινωνικών επενδύσεων έχει δοθεί στα ακόλουθα σημεία: την έλλειψη αποτελεσματικής διαχείρισης, την έλλειψη ελέγχου και στόχευσης, καθώς και την έλλειψη συνεργειών μεταξύ των διαφορετικών μέτρων.³² Στα σημεία αυτά η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ισχυρίζεται πως υπάρχει

30. Βλέπε F. Bettio *et al*, *op cit*.

31. Για μια γενική προσέγγιση, δείτε το έργο που ανέλαβε η Επιτροπή για τη Μέτρηση των Οικονομικών Επιδόσεων και της Κοινωνικής Προόδου, με επικεφαλής τους Τζόζεφ Στίγκλιτς, Αμάρτυρα Σεν και Ζαν Πολ Φιτουσί (<http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr>).Οι πιο ριζοσπαστικές προσεγγίσεις της «απο-ανάπτυξης» ερμηνεύουν την έννοια της ανάπτυξης ως κάτι που υπονομεύει την ευημερία τόσο ατομικά (για παράδειγμα μέσω της «υπερεργασίας»), ή την οικονομική εξάρτηση και τον καταναλωτισμό)όσο και για την κοινωνία (μέσω των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και των επιπτώσεων στην κοινωνική συνοχή).

32. Βλέπε Ευρωπαϊκή ένωση, *Investing in Social Europe*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2013, σελ.7

μια συνεκτική στρατηγική για την καταπολέμησή τους. Μεταξύ άλλων αναφέρεται πως η Στρατηγική της Ευρώπης για το 2020 για έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη, θέτει ως στόχο να βγάλει τουλάχιστον 20 εκατομμύρια ανθρώπους από την φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, καθώς και να αυξηθεί η απασχόληση για τις ηλικίες 20-64 ετών στο 75%.³³ Ωστόσο, οι πολιτικές της λιτότητας καθιστούν την επίτευξη των περισσότερων από αυτούς τους στόχους ανέφικτη. Για παράδειγμα, μεταξύ 2008 και 2012, το ποσοστό απασχόλησης μειώθηκε από 70,2% σε 68,0%.³⁴

Υπάρχουν τρία σημαντικά ζητήματα σχετικά με την κοινωνική επένδυση που θα πρέπει να αντιμετωπιστούν:

- Η κοινωνική επένδυση μπορεί να θεωρηθεί ως ο βασικός τρόπος για τον επαναπροσδιορισμό του ισχύοντος συστήματος. Επιτρέπει την εφαρμογή πολιτικών σε ζητήματα που είναι πραγματικά σημαντικά για την πραγματική ζωή των ανθρώπων.
- Η μεγαλύτερη πρόκληση που τίθεται είναι να επιβεβαιωθεί ότι το επίκεντρο της κοινωνικής επένδυσης θα πρέπει να υπερβαίνει την ωφελιμιστική θεώρηση «της ενίσχυσης του ανθρώπινου δυναμικού». Η βελτίωση των Συνθηκών Διαβίωσης και Εργασίας³⁵ πρέπει να αφορά συνολικά τις συνθήκες διαβίωσης των πολιτών, ενώ η βελτίωση των συνθηκών εργασίας πρέπει να απαντά στις ανάγκες των ανθρώπων και όχι στην ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης.
- Τα ζητήματα που σχετίζονται με την πολιτική κοινωνικής επένδυσης πρέπει να είναι ανοιχτά στις θεωρήσεις για την ανάπτυξη. Παρά το ότι συχνά λέγεται, στην πραγματικότητα ο τρόπος που η οικονομική ανάπτυξη γίνεται αντιληπτή απέχει πολύ από το να αποτελεί μέσο επίτευξης κοινωνικής προόδου.

Η στρατηγική της κοινωνικής επένδυσης πρέπει να κατανοηθεί υπό το πρίσμα ενός ευρύτερου ευρωπαϊκού και παγκόσμιου σχεδίου με στόχο την

33. Επιστολή της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή Περιφερειών, 2013: Towards Social Investment for Growth and Cohesion – including implementing the European Social Fund 2014 – 2020; COM (2013) 83 final; p2

34. *Employment and Social Developments in Europe*, σελ. 426.

35. Αυτό είναι το όνομα της Διεύθυνσης της ΕΕ που είναι αρμόδια για αυτό το ζήτημα.

αναδιάρθρωση της ευρωπαϊκής και της παγκόσμιας οικονομίας. Η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης πρέπει να συνδεθεί με τη διανομή, ώστε να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της αυξανόμενης ανισότητας. Η κοινωνική επένδυση δεν θα πρέπει να αποσκοπεί μόνο στην επένδυση στους ανθρώπους (κυρίως τις γυναίκες) και τα προσόντα τους που θα τους επιτρέψουν την ένταξη η την επανένταξη στην αγορά εργασίας. Στόχο θα πρέπει να αποτελεί και μια ανακατανομή της εργασίας, έτσι ώστε να διευρυνθεί η απασχόληση με λιγότερες ώρες εργασίας, χωρίς απώλεια εισοδήματος και ασφάλισης. Τρία βασικά σημεία πρέπει να προσεχθούν:

1. Ο προϋπολογισμός της ΕΕ είναι εξαιρετικά χαμηλός και τελείως ανεπαρκής, αποτυγχάνοντας για παράδειγμα να διακρίνει μεταξύ της οικονομικής, κοινωνικής και περιφερειακής συνοχής. Ενώ ο συνολικός προϋπολογισμός έχει μειωθεί κατά 6% σε σύγκριση με το ποσοστό του 2013, οι δαπάνες για την πολιτική συνοχής πρόκειται να μειωθεί κατά 13,8% και οι πολιτικές ασύλου κατά 18,6%. Αντίθετα, οι δαπάνες για το πρόγραμμα «Συνδέοντας την Ευρώπη» (Connecting Europe Facility) έχουν αυξηθεί κατά 30%. Οι δαπάνες για το συγκεκριμένο πρόγραμμα δικαιολογούνται με τον έωλο ισχυρισμό ότι δημιουργούνται επιπλέον 20 εκατομμύρια θέσεις εργασίας,³⁶ πολλές από τις οποίες δεν συμβάλλουν στην βιώσιμη κοινωνική ανάπτυξη, δεδομένου ότι προσανατολίζεται σε άτομα με υψηλά προσόντα, τα οποία έχουν την τάση γρήγορης μεταγκατάστασης.

2. Οι προθέσεις των διαφόρων κοινωνικών επενδυτικών προγραμμάτων, θα είναι δύσκολο να επιτευχθούν. Οι ποικίλες πρωτοβουλίες και τα προγράμματα δεν είναι συντονισμένα και η έννοια των κοινωνικών επενδύσεων χρησιμοποιείται περισσότερο σαν ιδεολογική ετικέτα. Σε ένα βαθμό αυτό αποτελεί ένα δομικό πρόβλημα: η μερίδα του λέοντος του προϋπολογισμού της ΕΕ δαπανάται σε «προγράμματα»,³⁷ τα οποία παρέχουν οικονομική στήριξη σε μεμονωμένα μέτρα. Η διασφάλιση μίας ενιαίας στρατηγικής παραμένει εξαιρετικά προβληματική και επιβαρύνεται ακόμα περισσότερο από το γεγονός ότι το μερίδιο των «κοινωνικών μέτρων» και

36. <http://ec.europa.eu/digital-agenda/en/connecting-europe-facility> (accessed 18 October 2014)

37. European Union, *2014 budget at a glance*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2014, p. 3.

των «κοινωνικών πρωτοβουλιών» –τις δράσεις που βρίσκονται υπό την άμεση επίβλεψη των οργάνων της ΕΕ– είναι αρκετά περιορισμένο.

3. Η συνολική στρατηγική της Ε.Ε. στοχεύει στην εργασία και την οικονομική ανάπτυξη. Όμως, δεν υπάρχει μια σαφής πολιτική για τη βιομηχανία, πόσο μάλλον μια ευρύτερη προσέγγιση για αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί στρατηγική κοινωνικής ανάπτυξης. Μια στρατηγική βιώσιμης ανάπτυξης που περιλαμβάνει την περιβαλλοντική, οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική διάσταση θα πρέπει να τεθεί στο επίκεντρο κάθε ουσιαστικής προσέγγισης της κοινωνικής επένδυσης.

Η μελλοντική συζήτηση για το θέμα της κοινωνικής επένδυσης πρέπει να απαγκιστρωθεί από το υπάρχων μοντέλο, το οποίο βασίζεται στη δημιουργία οξίας στην αγορά. Τα προγράμματα που έχουν ως τώρα προταθεί μάλλον θα διατηρήσουν τα υψηλά ποσοστά ανισότητας δεδομένου ότι εστιάζουν περισσότερο στη δημιουργία θέσεων εργασίας σε περιφερειακές περιοχές, αντί να προωθούν την παροχή σταθερής και βιώσιμης απασχόλησης για το μέλλον. Η στρατηγική για την κοινωνική επένδυση πρέπει να επαναπροσανατολιστεί, ώστε να συμβάλλει σε μια ευρύτερη διαδικασία μετασχηματισμού. Μια διαδικασία μετασχηματισμού πρέπει να περιλαμβάνει ένα σύστημα βασικής ασφάλισης για όλους και οι στοχεύσεις του πρέπει να συνδέονται στενά με την ανάπτυξη μιας καινούργιας στρατηγικής για τη μετατροπή της βιομηχανίας.

Οι οικονομικές πολιτικές που έχει ακολουθήσει η ΕΕ τις τελευταίες δεκαετίες έχουν αυξήσει την κοινωνική δυσπραγία, από κοινού με τη διεύρυνση των ανισοτήτων που είναι μακροπρόθεσμα καταστροφικές και από οικονομικής αλλά και από κοινωνικής άποψης.³⁸ Η λιτότητα που επιβάλλεται στην ΕΕ και κυρίως στις ασθενέστερες οικονομίες επιδείνωσε σημαντικά αυτά τα δύο προβλήματα. Η ύφεση που προκλήθηκε από την οικονομική κρίση και τις δραστικές περικοπές στις δημόσιες υπηρεσίες είχαν ως αποτέλεσμα τη διεύρυνση των έμφυλων ανισοτήτων τόσο στην εργασία όσο και μέσα στα ίδια τα νοικοκυριά, όπου είναι κυρίως οι γυναίκες που παλεύουν για την αποτροπή της μείωσης των κοινωνικών παροχών.

38. Για τις κοινωνικά καταστρεπτικές συνέπειες της ανισότητας βλέπε: R. Wilkinson και K. Pickett, *The Spirit Level: Why equality is better for everyone*, London, 2010.

Δεν μπορεί πλέον να γίνει πειστικό ότι οι μικρές προσαρμογές πολιτικής μπορούν να δώσουν λύσεις σε αυτά τα προβλήματα. Μόνο η πλήρης αλλαγή προτεραιοτήτων, με την υπαγωγή των κερδών των εταιριών στις κοινωνικές ανάγκες θα μπορούσε να προσδώσει μια θετική εικόνα της ΕΕ για την ευρωπαϊκή κοινωνία και να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τη βαθιά απογοήτευση των Ευρωπαίων πολιτών που έχει προκληθεί από τις τρέχουσες πολιτικές. Ένας από τους βασικούς παράγοντες για την επίτευξη αυτής της αλλαγής είναι η θέσπιση ενός ολοκληρωμένου προγράμματος κοινωνικής επένδυσης. Είναι επίσης σημαντικό να γίνουν ριζικές αλλαγές στα φορολογικά συστήματα, έτσι ώστε να αντιμετωπιστεί η φοροδιαφυγή των μεγάλων επιχειρήσεων και των οικονομικά εύπορων φυσικών προσώπων.³⁹

39. Αυτό που χρειάζεται είναι σίγουρα μια «φορολογική επανάσταση», όπως ερμηνεύεται από τους: Landais, Piketty και Saez, στο *Pour révolution fiscale*, Seuil, Paris 2011, Ο Piketty έχει επίσης υποβάλει μια ενδιαφέρουσα πρόταση για έναν πανευρωπαϊκό φόρο περιουσίας. Ένας φόρος 2% σε περιουσίες άνω των 5 εκ ευρώ, με χαμηλότερο συντελεστή 1% για περιουσίες από 1 έως και 5 εκ. ευρώ θα μπορούσε να δημιουργήσει έσοδα ίσα με το 2% του ΑΕΠ της ΕΕ.

5. Διεθνές Εμπόριο και πολιτική επενδύσεων – Η Διατλαντική Συμφωνία Εμπορίου και Επενδύσεων (TTIP)

5.1 Πρόσφατες Εξελίξεις: οι διαμαρτυρίες εντείνονται

Η εντατικοποίηση των προσπαθειών για την ενίσχυση της πρόσβασης των επιχειρήσεων της ΕΕ στις διεθνείς αγορές αποτελεί βασικό στοιχείο των πολιτικών επίλυσης της κρίσης της ΕΕ από το 2008. Ήδη, από τη δημοσίευση της έκθεσης «Η Ευρώπη στον κόσμο: η συμμετοχή της στον παγκόσμιο ανταγωνισμό», τον Οκτώβριο του 2006, όπως και το 2010, με την έκθεση «Εμπόριο, Ανάπτυξη και Διεθνείς Υποθέσεις», η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εγκαινίασε μια καθαρή μετατόπιση στην κατεύθυνση της εμπορικής πολιτικής της από την πολυμέρεια σε μια αναγκαστική χρήση των διμερών συμφωνιών. Ο αυξανόμενος αριθμός των διμερών πρωτοβουλιών της ΕΕ τα τελευταία χρόνια, ολοκληρώθηκε με την ανακοίνωση -αρχές του 2013- της συμφωνίας μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ για την έναρξη διαπραγματεύσεων για μια διμερή συμφωνία ελεύθερου εμπορίου, τη λεγόμενη Διατλαντική Συμφωνία Εμπορίου και Επενδύσεων (TTIP). Οι επίσημες διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν τον Ιούλιο του 2013. Η προτεινόμενη συμφωνία δεν αποσκοπεί μόνο στη μείωση των δασμών μεταξύ των δύο μεγαλύτερων εμπορικών συνασπισμών της παγκόσμιας οικονομίας. Ο πρωταρχικός στόχος είναι η εστίαση σε ένα εξαιρετικά συνεκτικό σύνολο ρυθμιστικών θεμάτων και κανόνων, με σκοπό την αποδιάρθρωση και εναρμόνιση αυτών σε τομείς όπως ο αγροτικός, η ασφάλεια των τροφίμων, τα πρότυπα παραγωγής, τις κλαδικές ρυθμίσεις στον τομέα των υπηρεσιών, την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων, καθώς και τις δημόσιες συμβάσεις. Με τους γύρους διαπραγματεύσεων του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ) στην Ντόχα να έχουν σταματήσει από το 2008⁴⁰, και όλες τις μεγάλες αναπτυγμένες βιομηχανοποιημένες, όπως και αναπτυσσόμενες χώρες να έχουν καταφύγει σε διμερείς συμφωνίες προς διασφάλιση

40. Η μόνη εξαίρεση σε αυτό είναι η συμφωνία για τη διευκόλυνση των συναλλαγών που εγκρίθηκε τον Νοέμβριο του 2014.

των αντίστοιχων οικονομικών τους συμφερόντων, η TTIP πρέπει να ειδωθεί ως ένα εγχείρημα με γεωπολιτικές βλέψεις. Αποτελεί μια αντίδραση των ΗΠΑ και της ΕΕ στην αυξανόμενη οικονομική και πολιτική επιρροή των BRICS, συγκεκριμένα της Κίνας, αλλά και μια προσπάθεια οικοδόμησης νέων παγκόσμιων κανόνων για τη ρύθμιση του εμπορίου και των επενδύσεων.

Μέχρι τον Οκτώβριο του 2014, είχαν ολοκληρωθεί εφτά γύροι εμπορικών συνομιλιών μεταξύ της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Αντιπροσώπου των ΗΠΑ για το εμπόριο. Συνολικά, ο ρυθμός των διαπραγματεύσεων φαίνεται να είναι αργός, ενώ δεν έχει συμβεί καμία σημαντική πρόοδος. Η πολιτική, όπως και η δημόσια συζήτηση για την TTIP στην ΕΕ έχει σαφώς προχωρήσει σημαντικά το 2014. Υστερα από μια ισχυρή αρχική κριτική στο προτεινόμενο κεφάλαιο για τις επενδύσεις και συγκεκριμένα για το μηχανισμό επίλυσης διαφορών μεταξύ Επενδυτών-Κράτους (ISDS), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ζήτησε τη διεξαγωγή δημόσιας διαβούλευσης για αυτό το ζήτημα. Η τρίμηνη διαβούλευση έληξε στις 17 Ιουλίου 2014 και υποβλήθηκαν σχεδόν 150 χιλιάδες διαδικτυακές υποβολές διαμαρτυρίας⁴¹. Ο μεγάλος αριθμός αντιδράσεων υπήρξε αποτέλεσμα δυναμικών δημόσιων εκστρατειών ενημέρωσης που οργανώθηκε από δίκτυα ΜΚΟ στη Μ. Βρετανία την Αυστρία και τη Γερμανία. Πέρα από τη γενική συζήτηση για το έλλειμμα διαφάνειας και λογοδοσίας των διαπραγματεύσεων, προφανώς το θέμα που κινητοποίησε το μεγαλύτερο μέρος της υποστήριξης ήταν η επαπειλούμενη απελευθέρωση των δημόσιων υπηρεσιών. Επίσης, ο ISDS έγινε αντιληπτός ως ένα επιπλέον εργαλείο για την επιτάχυνση της ιδιωτικοποίησης των δημόσιων υπηρεσιών και ευρύτερα ως ένας μηχανισμός για την αποδιάρθρωση του ρυθμιστικού πλαισίου που υπάρχει για την προστασία του δημόσιου συμφέροντος. Εκτός των παραδειγμάτων έντονης κινητοποίησης πρέπει να σημειωθεί η ασυμμετρία μεταξύ των εθνικών συζητήσεων. Ουσιαστικά, οι συζητήσεις ήταν εντονότερες στις χώρες του πυρήνα της ΕΕ, ενώ φαίνεται πως στη νότια και

41. European Commission, *Preliminary Report (statistical overview). Online public consultation on investment protection and investor-to-state dispute settlement (ISDS) in the Transatlantic Trade and Investment Partnership Agreement (TTIP)*, July 2014, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2014/july/tradoc_152693.pdf (πρόσβαση στις 26/10/2014).

ανατολική περιφέρεια- με την αξιοσημείωτη εξαίρεση της Ισπανίας και της Ουγγαρίας- η δημόσια συζήτηση δεν προκάλεσε σημαντική κινητοποίηση.

Παρόλη την ισχυρή ανταπόκριση στη δημόσια διαβούλευση, η μάχη για τον ISDS δεν έχει ακόμη κριθεί. Αν και διαφαίνεται πως οι περισσότερες κυβερνήσεις είναι καταρχήν υπέρ μιας εμπορικής συμφωνίας με τις ΗΠΑ, τα κράτη μέλη είναι μοιρασμένα στο ζήτημα του ISDS. Συγκεκριμένα, η Γερμανία, η Αυστρία και η Γαλλία έχουν εκφράσει επιφυλάξεις, ενώ στα τέλη Οκτωβρίου του 2014, μέλη 14 άλλων κυβερνήσεων υποστήριξαν σθεναρά τον ISDS σε μια επιστολή προς τη νέα Επιτροπή Γιουνκέρ⁴². Παρότι ο ίδιος ο Ζαν-Κλωντ Γιουνκέρ έξεφρασε ορισμένες επιφυλάξεις για τον ISDS, αναμένεται πως η νέα Επιτροπή θα είναι σε μεγάλο βαθμό υπέρ της TTIP.

Πρόσφατα γεγονότα έχουν ξεκάθαρα δείξει πως η TTIP έχει εξελιχθεί σε ένα έντονα επίμαχο ζήτημα. Η δημόσια αντίσταση έχει επιτυχώς καθυστερήσει τη διαπραγματευτική διαδικασία. Ωστόσο, η κινητοποίηση εναντίον της TTIP, παραμένει εξαιρετικά άνιση στην ΕΕ. Επί του παρόντος, πάντως φαίνεται πιθανό πως το αρχικό πλάνο που στόχευε σε ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων έως το τέλος του 2015 δεν θα επιτευχθεί.

5.2 Κριτική των επίσημων πολιτικών: ελάχιστα οφέλη και σημαντικοί κίνδυνοι

Το ζήτημα της TTIP που προτάθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και από άλλους υποστηρικτές βασίζεται ουσιαστικά σε δύο ομάδες επιχειρημάτων.

(a) Οι εκτιμώμενες οικονομικές επιπτώσεις της TTIP

Το οικονομικό επιχείρημα υπέρ της TTIP έχει χτιστεί στη βάση μιας σειράς οικονομικών αξιολογήσεων που είτε έχουν γίνει κατά παραγγελία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ή από άλλους υποστηρικτές της συμφωνίας όπως το German Bertelsmann Foundation⁴³. Όλες οι μελέτες ορίζουν διάφορα

42. Βλέπε την επιστολή που διέρρευσε στο: <http://blogs.ft.com/brusselsblog/files/2014/10/ISDSLetter.pdf> (30/11/2014).

43. Οι μελέτες με τις περισσότερες παραπομπές είναι οι Ecorys (2009), CEPR (2013), CEPPI (2013), όπως και η Bertelsmann/ifo (2013). Για πλήρεις αναφορές δείτε υποσημειώσεις 1

σενάρια συγκρίνοντας αλλαγές πολιτικής κάνοντας προβλέψεις θεωρώντας τις [πολιτικές ως αμετάβλητες. Οι αλλαγές πολιτικής εφαρμόζονται σταδιακά σε μία περίοδο κατά κανόνα δέκα ετών. Στον Πίνακα 5.1, φαίνεται το ‘περιορισμένο σενάριο’ στο Ecorys (2009), το ‘φιλόδοξο πείραμα’ στο CERP (2013) και το ‘σενάριο αναφοράς’ στο CEPII (2013), τα οποία είναι τα βασικά σενάρια που εξετάζονται. Και στα τρία αυτά σενάρια εκτιμάται μια μείωση στο εμπορικό κόστος στο ύψους 25%. Η μελέτη Bertelsmann/ifo (2013), το ‘πλήρες σενάριο φιλελευθεροποίησης’ θεωρείται ως η σημαντικότερη προσομοίωση. Αυτό το πείραμα είναι επίσης συγκρίσιμο με το ‘σενάριο NTB’ στο ‘BMWT/ifo’, στο οποίο το εμπορικό κόστος επίσης μειώνεται κατά 25%⁴⁴. Οι βασικές ομοιότητες επιτρέπουν μια σύγκριση των αποτελεσμάτων σχετικά με τις αλλαγές στο πραγματικό ΑΕΠ, τις εμπορικές ροές και τη διανομή μεταξύ των κλάδων στις δύο οικονομικές περιοχές της ΕΕ και των ΗΠΑ, αντίστοιχα. Επιπλέον, μπορούν να συνοψιστούν οι επιπτώσεις για τους πραγματικούς μισθούς και την απασχόληση. Ο Πίνακας 5.1 παρέχει μια επισκόπηση των βασικών ευρημάτων.

Θα πρέπει να τονιστεί πως οι εκτιμήσεις είναι θετικές, αλλά οριακές. Οι αυξήσεις του ΑΕΠ και του πραγματικού μισθού εκτιμάται από τις περισσότερες μελέτες να κυμαίνονται από 0,3% έως 1,3%. Η ανεργία είτε παραμένει σταθερή (εξ υποθέσεως), είτε σε μία περίπτωση μειώνεται κατά 124 χιλιάδες, δηλαδή κατά 0,05% του απασχολούμενου εργατικού δυναμικού στην ΕΕ. Οι συνολικές εξαγωγές της ΕΕ αυξάνονται κατά 5 έως 10%. Ωστόσο, για τις καθαρές εξαγωγές, οι αλλαγές είναι κατά πολύ μικρότερες. Όλες αυτές οι αλλαγές αφορούν το μακροπρόθεσμο διάστημα που σημαίνει πως θα επισυμβούν σε μία μεταβατική περίοδο διάρκειας 10 έως 20 ετών. Αυτό σημαίνει πως οι ετήσιες επιδράσεις κατά τη διάρκεια αυτής της

και 2 στο W. Raza, J. Grumiller, L. Taylor, B. Tröster, and R. von Arnim, 'ASSESS_TTIP: Assessing the claimed benefits of the transatlantic trade and investment partnership', Final Report, Austrian Foundation for Development Research, Vienna, 31 March 2014.

44. Το BMWT/ifo (2013) είναι μια σχετική μελέτη, επίσης, από το Ινστιτούτο ifo. Πλήρης τίτλος της μελέτης είναι G. J. Felbermayr, M. Larch, L. Flach, E. Yalcin and S. Benz, 'Dimensionen und Auswirkungen eines Freihandelsabkommens zwischen der EU und den USA', Αναφορά κατά παραγγελία του (πρώην) Γερμανικού Ομοσπονδιακού Υπουργείου για Οικονομικά Θέματα και Τεχνολογία, Βερολίνο, 2013.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1

Επισκόπηση των πορισμάτων των μελετών υπέρ της TTIP

	Ecorys (2009)*	CEPII (2013)	CEPR (2013)	Bertelsmann/ifo (2013)
Κύρια συμπεράσματα (διαφορετικά σενάρια, ποσοτιαίς μεταβολές συγκρινόμενες με το βασικό σενάριο ενός της περιόδου πρόβλεψης)				
ΑΕΠ ΕΕ	0,35-0,72	0,0-0,5	0,02-0,48	0,52-1,31***
ΑΕΠ ΗΠΑ	0,14-0,31	0,0-0,5	0,01-0,39	0,35-4,82***
Διμερείς εξαγωγές ΕΕ	δεν προσδιορίζονται	49,0**	0,69-29,0	5,7-68,8***
Συνολικές εξαγωγές ΕΕ	0,91-2,07	7,6**	0,16-5,91 (μόνο εκτός ΕΕ)	δεν προσδιορίζονται
Πραγματικοί μισθοί στην ΕΕ	0,34-0,78	Δεν προσδιορίζονται	0,29-0,51	δεν προσδιορίζονται
Ποσοστό ανεργίας στις γύρως ΕΕ-ΟΟΣΑ (μέσος)	αμετάβλητο (υπόθεση)	αμετάβλητο (υπόθεση)	αμετάβλητο (υπόθεση)	αμετάβλητο (υπόθεση)

*Αισιόδοξες εκτιμήσεις σε περιορισμένες περιπτώσεις, **Μόνο στο σενάριο αναφοράς, ***

Πηγή: δική μας επεξεργασία, όπως προκύπτει από W. Raza, J. Grumiller, L. Taylor, B. Tröster and R. Von Arnim, ASSESS_TTIP: Assessing the claimed benefits of the transatlantic trade and investment partnership, final report, Austrian Foundation for Development Research, Vienna, 31 March 2014

μεταβατικής περιόδου θα είναι ένα κλάσμα αυτών των αναφερομένων αριθμών.

Αυτά τα αποτελέσματα δεν αποτελούν έκπληξη με το διατλαντικό εμπόριο να είναι ήδη πολύ ανοιχτό – οι εναπομείναντες δασμοί κυμαίνονται κατά μέσο όρο στο 3% και το διμερές μέγεθος των ξένων άμεσων επενδύσεων φτάνει ένα εντυπωσιακό 2,4 τρις το 2011– και την οικονομική δραστηριότητα μεταξύ της ΕΕ και των ΗΠΑ είναι ήδη πολύ έντονη. Τα περισσότερα από τα εκτιμώμενα οφέλη της TTIP δεν θα προέλθουν επομένως από την κατάργηση των εναπομεινάντων δασμών, αλλά προβλέπεται να έρθουν από την κατάργηση των αποκλινόντων μη-δασμολογικών μέτρων (NTM), όπως η αφαίρεση, η αμοιβαία αναγνώριση ή ο εναρμονισμός των ρυθμίσεων, των διοικητικών διαδικασιών ή των τεχνικών προτύπων. Η εναρμόνιση των μη δασμολογικών μέτρων είναι επομένως ένα βασικό ζήτημα στις διαπραγματεύσεις, αλλά και βασικός λόγος ανησυχίας από άποψη δημόσιας πολιτικής (βλ. επόμενη ενότητα).

Επιπλέον, τα αποτελέσματα είναι πιθανό να υπερεκτιμούν την περίπτωση της TTIP, καθώς δεν λαμβάνουν υπόψη δύο είδη δαπανών που είναι πιθανό να προκύψουν ως αποτέλεσμα της συμφωνίας. Πρόκειται για τις δαπάνες μακροοικονομικής προσαρμογής και τις συνολικές δαπάνες για την

κοινωνία από την αλλαγή ρυθμιστικού πλαισίου. Η μακροοικονομική προσαρμογή μπορεί να έχει διαφορετικές μορφές. Αναμφίβολα, οι σημαντικότερες στην περίπτωση της TTIP έχουν να κάνουν με τις (i) ζημίες στα δημόσια έσοδα και (ii) τις αλλαγές στα επίπεδα απασχόλησης.

(i) Η κατάργηση άλων, ή των περισσότερων δασμών εξαιτίας της TTIP θα οδηγήσει αναπόφευκτα σε απώλειες για τους κρατικούς προϋπολογισμούς της ΕΕ και των κρατών μελών. Κατά τη διάρκεια μιας μεταβατικής περιόδου 10 με 20 ετών, το χαμηλότερο όριο για αυτές τις απώλειες δημόσιων εσόδων θα αγγίζει το 2% του προϋπολογισμού της ΕΕ, δηλαδή €2,6 δις κατά έτος. Συνεπώς, η ΕΕ θα αντλήσει λιγότερο εισόδημα από τις παραδοσιακές πηγές, μια ζημία που μόνο σταδιακά θα μπορούσε να αντισταθμιστεί με μια αύξηση των πόρων από το ΑΕΕ (Ακαθάριστο Εγχώριο Εισόδημα). Μια συντηρητική προσέγγιση θα εκτιμούσε αυτές τις ζημίες στα €20 δις σε περίοδο 10 ετών που επίσης εξαρτώνται από τις απαλλαγές δασμών και από τις περιόδους σταδιακής εφαρμογής για τα ευπαθή εμπορεύματα.

(ii) Και οι τέσσερις μελέτες υπέρ της TTIP απορρίπτουν την ιδέα ότι η TTIP θα οδηγήσει σε μόνιμη ανεργία. Είτε η ανεργία θεωρείται ότι θα παραμείνει σταθερή (από τρεις μελέτες), είτε προβλέπεται πως θα μειωθεί από την TTIP. Κάθε άτομο που χάνει τη δουλειά του από τομείς που πλήττονται από τις εισαγωγές εξαιτίας της TTIP θεωρείται ότι θα επαναπροσλαμβάνεται άμεσα, επιφέροντας έτσι μόνο μια αμελητέα επίπτωση στο εισόδημα του και τις δημόσιες δαπάνες που σχετίζονται με την επανεκπαίδευση του. Σύμφωνα με την έρευνα του CEPR, 430 χιλιάδες έως 1,1 εκ. εργαζόμενοι θα χάσουν προσωρινά την εργασία τους. Η οικονομική βιβλιογραφία ωστόσο υποδεικνύει πως (α) οι περισσότεροι απολυμένοι εργαζόμενοι θα λαμβάνουν χαμηλότερους μισθούς στις νέες τους δουλειές, (β) τα κόστη επανεκπαίδευσης, ειδικά για εργαζόμενους με χαμηλές ειδίκευση μπορεί να είναι αρκετά σημαντικά και (γ) ένα μέρος των απολυμένων εργαζόμενων, κυρίως μεγαλύτερης ηλικίας ή χαμηλότερης ειδίκευσης, θα παραμείνουν πιθανότητα μακροχρόνια άνεργοι, επιβάλλοντας σημαντικά κόστη στα εθνικά συστήματα παροχών για ανέργους και τις κοινωνικές δαπάνες. Αυτά τα κόστη προσαρμογής θα είναι κατά κανόνα υψηλότερα σε περιόδους οικονομικής κρίσης και χαμηλής κινητικότητας

εργαζομένων. Και οι δύο αυτές συνθήκες απαντώνται στη σημερινή κατάσταση της ΕΕ, όπου η ανεργία φτάνει σε επίπεδα ρεκόρ. Η κινητικότητα των εργαζομένων στην ΕΕ είναι γενικά χαμηλή, αν και έχει βελτιωθεί σε κάποιο βαθμό ως αντίδραση στην οικονομική κρίση. Ένας πρόχειρος υπολογισμός εκτιμά τα ετήσια έξοδα για επιδόματα ανεργίας μεταξύ €0,5 και €1,4 δις κατά τη διάρκεια μιας 10ετούς εφαρμογής της TTIP. Συνεπώς, ένα σωρευτικό μέγεθος €5 με €14 δις θα απαιτούνταν για τη χρηματοδότηση ενός μέρους από το κόστος προσαρμογής για την αγορά εργασίας με επιπρόσθετες δαπάνες για επανεκπαίδευση και απόκτηση δεξιοτήτων να μην συμπεριλαμβάνονται σε αυτό το ποσό. Επιπλέον, πρέπει να συνυπολογιστεί μια περαιτέρω ζημία δημοσίων εσόδων από παραγραμμένα φορολογικά έσοδα και συνεισφορές δημόσιας ασφάλισης μεταξύ των €4 και €14 δις⁴⁵.

Άλλο ένα είδος δαπάνης που έχει αγνοηθεί από τις μελέτης υπέρ της TTIP αναφέρεται στην αλλαγή του ρυθμιστικού πλαισίου ως αποτέλεσμα της TTIP. Όλες οι μελέτες, αλλά ειδικά η μελέτη του Ecorys, υποθέτουν πως μία μείωση στα μη δασμολογικά μέτρα θα αυξήσει την ευημερία. Αυτό αγνοεί πως τα μη δασμολογικά μέτρα, όπως οι νόμοι, οι ρυθμίσεις και τα πρότυπα αποσκοπούν σε στόχους δημόσιας πολιτικής. Δρουν επιδιορθωτικά για αποτυχίες της αγοράς ή διασφαλίζουν τις συλλογικές προτιμήσεις μιας κοινωνίας. Ως τέτοια, αυξάνουν τα ίδια την ευημερία. Η κατάργηση των μη δασμολογικών μέτρων θα έχει ως αποτέλεσμα μια πιθανή μείωση της ευημερίας για την κοινωνία, εφόσον αυτή η κατάργηση απειλεί στόχους δημόσιας πολιτικής (π.χ. ασφάλεια του καταναλωτή, δημόσια υγεία, προστασία του περιβάλλοντος) που δεν λαμβάνονται υπόψη από κάποιο άλλο μέτρο ή πολιτική. Η οικονομική ανάλυση του κόστους και του οφέλους των ρυθμίσεων στις ΗΠΑ, βρίσκει πως συνολικά, τα οφέλη υπερβαίνουν τα κόστη επί 6 φορές ή και παραπάνω⁴⁶. Η ανάλυση των μη

45. Bl. W. Raza, J. Grumiller, L. Taylor, B. Tröster and R. von Arnim, 'ASSESS_TTIP: Assessing the claimed benefits of the transatlantic trade and investment partnership', Final Report, Austrian Foundation for Development Research, Vienna, 31 March 2014, chapter 3.

46. Office of Information and Regulatory Affairs: 2013 Report to Congress on the Benefits and Costs of Federal Regulations and Unfunded Mandates on State, Local, and Tribal Entities, 2013.

δασμολογικών μέτρων στη μελέτη του Ecorys αγνοεί εντελώς αυτά τα προβλήματα. Αντίθετα, θεωρείται ότι το 25 με 50% όλων των υπαρχόντων μη δασμολογικών μέτρων μεταξύ της ΕΕ και των ΗΠΑ μπορούν να καταργηθούν ή να εναρμονιστούν, ενώ η μελέτη του CEPR υποθέτει ένα 25% επίπεδο αγωγιμότητας. Αυτό περιλαμβάνει ευαίσθητους τομείς, όπως τρόφιμα και ποτά, χημικά, φαρμακευτικά, καλλυντικά προϊόντα και την αυτοκινητοβιομηχανία. Για να φτάσουν σε αυτές τις αισιόδοξες εκτιμήσεις ευημερίας, μεγάλες μειώσεις ή εναρμονίσεις των μη δασμολογικών μέτρων σε αυτούς τους τομείς συγκεκριμένα είναι απαραίτητες, όπου η διασφάλιση των στόχων δημόσιας πολιτικής είναι ενδεχομένως περισσότερο σημαντική. Είναι εξαιρετικά αμφίβολο ότι αυτά τα υψηλά επίπεδα αγωγιμότητας θα μπορούσαν να εφαρμοστούν χωρίς απώλειες στην ποιότητα των ρυθμίσεων για το δημόσιο συμφέρον. Παρότι υποκείμενες σε σημαντική αβεβαιότητα, οι κοινωνικές δαπάνες που θα επιφέρουν οι ρυθμιστικές αλλαγές μπορεί να είναι σημαντικές και χρήζουν λεπτομερή ανάλυση κατά περίπτωση.

Αν και βαθιά ιδεολογική, η γραμμή επιχειρημάτων που χρησιμοποιήθηκε για να δικαιολογήσει την TTIP, η οποία θέτει τα ρυθμιστικά πλαίσια υπό μια γενική αμφισβήτηση, εκτιμώντας ότι επιβαρύνουν τις λειτουργίες της ελεύθερης οικονομίας της αγοράς, δυστυχώς φαίνεται να είναι βαθιά εμπεδωμένη στο σχεδιασμό της συμφωνίας. Διότι κάτω από τον ευφημισμό της ‘ενεργού συμφωνίας’, μια διαρκής διαδικασία για ‘ρυθμιστική συνεργασία’ μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ θα συμπεριλαμβάνεται στην TTIP. Αυτό υπαινίσσεται από τη μία το καθήκον της ενημέρωσης της άλλης πλευράς σχετικά με νέες ρυθμιστικές πρωτοβουλίες και αλλαγές σε υπάρχοντες κανόνες και από την άλλη να δώσει στον αντισυμβαλλόμενο το επίσημο δικαίωμα να το συμβουλεύεται σε αρχικό επίπεδο σχετικά με οποιεσδήποτε προγραμματισμένες ρυθμιστικές αλλαγές. Ο νέος αρμόδιος οργανισμός, το επονομαζόμενο ‘Συμβούλιο Ρυθμιστικής Συνεργασίας’ (RCC), θα πρέπει να αξιολογεί το κατά πόσο μία προτεινόμενη ρύθμιση είναι η αποτελεσματικότερη επιλογή για την επιδίωξη ενός συγκεκριμένου στόχου πολιτικής. Με άλλα λόγια, θα απορρίπτει αυτές τις εναλλακτικές ρυθμιστικές επιλογές που θεωρείται ότι επιφέρουν ‘μη αναγκαία’ εμπορικά κόστη. Συνεπώς, θα λαμβάνονται υπόψη οι γνώμες των άλλων εμπλεκόμενων και συγκεκριμένα των ιδιωτικών ρυθμιστικών οργανισμών και των θιγόμενων επιχειρήσεων.

Αυτό σημαίνει πως θα δοθεί στα επιχειρηματικά συμφέροντα δικαίωμα προτιμησιακής πρόσβαση στον οργανισμό. Δεδομένων των διαφορετικών ρυθμιστικών προσεγγίσεων σε ΕΕ και ΗΠΑ, είναι αρκετά πιθανό πως η ρυθμιστική συνεργασία θα κάνει την μελλοντική ρύθμιση όχι μόνο πιο σύνθετη και χρονοβόρα, αλλά θα θέτει τις ρυθμιστικές πρωτοβουλίες της ΕΕ υπό σφοδρή πίεση εκ μέρους των ΗΠΑ. Η προληπτική αρχή, η οποία παίζει βασικό ρόλο σχεδόν σε όλο το ρυθμιστικό πλαίσιο της ΕΕ, θα γίνει πολύ δύσκολο να χρησιμοποιηθεί σε αυτό το πλαίσιο. Επιπρόσθετα, είναι αναμφίβολα ένα ακόμα βήμα για την απομάκρυνση του ρυθμιστικού πλαισίου από τον δημοκρατικό διάλογο, καθώς είτε μια ρυθμιστική πρόταση δεν θα περνάει ούτε καν για κοινοβουλευτική επικύρωση, είτε το Ευρωκοινοβούλιο θα βρίσκεται αντιμέτωπο με ένα τετελεσμένο, στο τελικό στάδιο στη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικής, δίνοντας του το δικαίωμα να πει ένα απλό ναι ή όχι⁴⁷. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει ακόμα προτείνει πως η RCC θα εξετάζει τροπολογίες στα τομεακά παραρτήματα που συμφωνήθηκαν στην TTIP και την πρόσθεση 'νέων', ενώ αυτά θα μπορούσαν να γίνουν μέσω ενός «απλοποιημένου μηχανισμού που δεν υπόκειται σε τοπικές διαδικασίες επικύρωσης»⁴⁸. Ο δημοκρατικός ρόλος των κοινοβουλίων και της κοινωνίας των πολιτών, οι οποίοι διαδραματίζουν βασικό ρόλο στις ρυθμίσεις μέσω του δημόσιου διαλόγου και διαβούλευσης, θα εμφανίζεται να είναι εξαιρετικά περιορισμένος μέσα στις τεχνοκρατικές δομές και τους περιορισμένους στόχους της TTIP.

(β) Η γεωπολιτική ατζέντα: η TTIP ως «οικονομικό NATO»

Τελευταία, οι υπέρμαχοι του ατλαντισμού τείνουν να υπερτονίζουν τα γεωπολιτικά οφέλη της TTIP. Αναμφίβολα, η TTIP πρόκειται να δέσει την

47. Για μια λεπτομερή ανάλυση για τις πιθανές συνέπειες της ρυθμιστικής συνεργασίας με την TTIP βλ.: Siles-Bróge, G.: 'Race to the bottom' or setting global standards? Assessing the regulatory impact of the Transatlantic Trade and Investment Agreement (TTIP), ARI 42/2014, Elcano Royal Institute, 19 September 2014; R. O'Brien, 'Regulatory cooperation at the core of TTIP and its likely consequences, unpublished manuscript', Brussels, revised October 2014, http://www2.euromemorandum.eu/uploads/regulatory_cooperation_obrien_rev_oct_2014_1.pdf.

48. European Commission, 'EU-US Transatlantic Trade and Investment Partnership: Trade Cross-cutting & institutional provisions: Initial position paper', July 2013, p. 5.

ΕΕ στο άρμα των ΗΠΑ. Την ίδια στιγμή, το στρατηγικό ενδιαφέρον των ΗΠΑ στην Ασία αυξάνεται με ταχείς ρυθμούς. Οι ταυτόχρονες διαπραγματεύσεις για τη «Διειρηνική Εταιρική Σχέση» (TPP) έχουν ως ρητό στόχο τον περιορισμό της αυξανόμενης ισχύος της Κίνας. Η Χίλαρι Κλίντον έχει άλλωστε αποκαλέσει την TTIP «οικονομικό NATO»⁴⁹. Το βασικό επιχείρημα είναι πως στο πλαίσιο της εντεινόμενης αντιμαχίας μεταξύ των συμμαχικών δυτικών δυνάμεων, δηλαδή των ΗΠΑ και της ΕΕ και των αναδυομένων οικονομιών - συγκεκριμένα της Κίνας- και πιο πρόσφατα της διένεξης της ΕΕ με τη Ρωσία στο ζήτημα της Ουκρανίας προκύπτει η ανάγκη για τις ΗΠΑ και την ΕΕ να συνασπίσουν την οικονομική και πολιτική δύναμή τους. Σε αυτό το πλαίσιο, θεωρείται πως οι δυτικές φιλελεύθερες αξίες πρέπει να τεθούν απέναντι στις αυταρχικές αναδυόμενες δυνάμεις. Η TTIP παρουσιάζεται ως ένας κρίσιμος μηχανισμός για την επίτευξη αυτού του στόχου. Ειδικότερα, η TTIP προβάλλεται ως ο νέος παγκόσμιος «κανόνας του χρυσού» για τη ρύθμιση μιας ανοιχτής και πιο ολοκληρωμένης παγκόσμιας οικονομίας. Υποστηρίζεται πως τα εναρμονισμένα δίμερή πρότυπα που θα προκύψουν υπό την TTIP θα πρέπει αργά ή γρήγορα να ακολουθηθούν από τον υπόλοιπο κόσμο δίχως να παρέχεται η ευκαιρία διαπραγμάτευσης πάνω σε αυτά από τρίτες χώρες. Προφανώς, αυτό το επιχείρημα βασίζεται στην υπόθεση πως οι ΗΠΑ και η ΕΕ θα συμφωνήσουν πάνω σε εναρμονισμένα πρότυπα. Το παρελθόν της διατλαντικής συνεργασίας στην προτυποποίηση θα μας προϊδέαζε κάπως διαφορετικά. Η εναρμόνιση προτύπων έχει αποδειχτεί δαπανηρή, χρονοβόρα και αμφιλεγόμενη⁵⁰. Αντίθετα, το πιθανό αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων για την ρυθμιστική εναρμόνιση στο πλαίσιο της TTIP θα είναι η αμοιβαία αναγνώριση. Με πολιτικούς όρους, αυτό είναι λιγότερο αμφιλεγόμενο καθώς δεν απαιτείται καμιά αλλαγή στα εγχώρια ρυθμιστικά πλαίσια, ενώ προτιμάται από τις επιχειρήσεις και δεν συνεπάγεται δαπάνες προσαρμογής. Συνεπώς, πολύ λίγα στοιχεία που θα προσομοιάζουν σε ένα ρυθμιστικό

49. P. Van Ham, 'The Geopolitics of TTIP', *Clingendael Policy Brief*, no. 23, October 2013.

50. Bl. R. O'Brien, op.cit.; G. Siles-Bröge and F. De Ville, 'The Transatlantic Trade and Investment Partnership and the Role of Computable General Equilibrium Modelling: An Exercise in "Managing Fictional Expectations"', *New Political Economy*, DOI, 10.1080/13563467.2014.983059.

κανόνα χρυσού πρέπει να αναμένονται από την TTIP.

Ένα δεύτερο επιχείρημα που προβάλλεται αφορά στο ζήτημα της ενέργειας. Δεδομένων των τεταμένων σχέσεων με τη Ρωσία για το θέμα της Ουκρανίας και τη μεγάλη εξάρτηση της ΕΕ από τις εισαγωγές φυσικού αερίου από τη Ρωσία, υπάρχει η ελπίδα πως η TTIP θα προσδώσει ευκολότερη πρόσβαση στο φθηνό αέριο των ΗΠΑ. Επομένως, σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η ενεργειακή εξάρτηση από τη Ρωσία θα μπορούσε να εξαλειφθεί. Προς το παρόν, οι εξαγωγές του αμερικανικού αερίου είναι περιορισμένες και απαιτείται κυβερνητική έγκριση από τις ΗΠΑ. Άλλα ακόμα και εάν η TTIP θα διευκόλυνε τις εξαγωγές αερίου, δεν είναι σίγουρο το κατά πόσο επαρκείς ποσότητες θα προορίζονται για εξαγωγές. Επιπλέον, το αέριο που θα μπορούσε να εξαχθεί στην ΕΕ θα είναι σημαντικά ακριβότερο από το αέριο που εισάγεται από τη Ρωσία. Αυτό γιατί το αμερικανικό αέριο θα πρέπει να υγροποιηθεί για να μεταφερθεί στην Ευρώπη και στη συνέχεια να αεριοποιηθεί ξανά μόλις φτάσει στην ΕΕ. Και οι δύο διαδικασίες απαιτούν δαπανηρές επενδύσεις στις λιμενικές υποδομές και τη ναυτιλία. Τη στιγμή που και ο απερχόμενος πρόεδρος της Επιτροπής, Μπαρόζο, εξέφρασε πρόσφατα τις επιφυλάξεις του για το κατά πόσο το αέριο των ΗΠΑ μπορεί να λύσει το ενεργειακό πρόβλημα της ΕΕ, η περίπτωση εισαγωγής άφθονου και φθηνού αερίου από τις ΗΠΑ δεν γίνεται ιδιαίτερα πειστική⁵¹.

5.3 Εναλλακτικές: μια εμπορική πολιτική της ΕΕ βασισμένη στην δημοκρατία και διεθνή συνεργασία

Ο Τζόζεφ Στίγκλιτς έχει απόλυτο δίκιο όταν προειδοποιεί την Ευρώπη να μην ολοκληρώσει την TTIP με την παρούσα προτεινόμενη μορφή της⁵². Οι διαπραγματεύσεις για την TTIP θα πρέπει να σταματήσουν, ενώ πρέπει να μπει στην ατζέντα μια ριζική αναθεώρηση της εμπορικής πολιτικής της ΕΕ.

51. 'US shale gas exports won't solve EU energy problems – Barroso', <http://on.rt.com/xxs5rf>, 5 July 2014, βλ. επισης: F. W. Engdahl, 'Replacing Russian Gas Deliveries with US Shale Gas? Washington Lies to the EU', *Global Research*, 10 April 2014.

52. Βλ. Il Manifesto, 25 September 2014, <http://ilmanifesto.info/stiglitz-lesta-della-depressione/> (πρόσβαση στις 26/10/14).

Το ίδιο ισχύει και για τις διαπραγματεύσεις για την Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία Καναδά – ΕΕ (CETA), οι οποίες έχουν ήδη ολοκληρωθεί. Ότι έχει ορθά επισημανθεί αρνητικά για την TTIP, έχει εφαρμοστεί στη CETA⁵³. Αυτό που επειγεί τώρα, είναι οι κυβερνήσεις της ΕΕ να μην αποδεχτούν τη συμφωνία για τη CETA και τα εθνικά κοινοβούλια, όπως και η Ευρωβούλη να μην την επικυρώσουν. Μια εναλλακτική προσέγγιση της ΕΕ για το εμπόριο θα πρέπει να βασίζεται στις ακόλουθες αρχές:

1. Καθιέρωση πλήρους διαφάνειας στη διαπραγματευτική διαδικασία και τα διαπραγματευτικά έγγραφα
2. Διοργάνωση τακτικών και ανοιχτών διαβούλεύσεων με το Ευρωκοινοβούλιο και τα εθνικά κοινοβούλια κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων
3. Διαφύλαξη του χώρου άσκησης πολιτικής εντός της ΕΕ, όπως και σε σχέση με τους εμπορικούς εταίρους, ώστε οι ρυθμίσεις να γίνονται προς όφελος του δημόσιου συμφέροντος. Αυτό σημαίνει επίσης ότι οι ρυθμιστικές αρμοδιότητες δεν πρέπει να μεταφέρονται σε τεχνοκρατικούς οργανισμούς ή τον ιδιωτικό τομέα
4. Υιοθέτηση μιας προσέγγισης ως προς την απελευθέρωση του εμπορίου που να λαμβάνει υπόψη (i) τις προτιμήσεις την πολιτών της ΕΕ, όπως για παράδειγμα σχετικά με την προστασία των δημόσιων υπηρεσιών, (ii) τις εμπειρίες από την πρόσφατη παγκόσμια και χρηματοπιστωτική κρίση σχετικά με την πλήρη απορύθμιση των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών και (iii) τέλος, τις αναπτυξιακές προτεραιότητες των εταίρων, κυρίως των λιγότερων αναπτυγμένων χωρών
5. Εφαρμογή δεσμευτικών διατάξεων για την αναγνώριση και το σεβασμό των θεμελιωδών ανθρώπινων δικαιωμάτων, ειδικότερα των βασικών προτύπων εργασίας του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας (ILO) και των διεθνών περιβαλλοντικών προτύπων
6. Αποκήρυξη των ιδιωτικών συστημάτων διαιτήσιας για απαιτήσεις αποζημιώσεων επί των επενδυτικών δικαιωμάτων, όπως η προτεινόμενη

53. Bλ. S. Sinclair, S. Trew and H. Mertins-Kirkwood (eds.), 'Making Sense of the CETA. An Analysis of the Final Text of the Canada-European Union Comprehensive Economic and Trade Agreement', Canadian Centre for Policy Alternatives, September 2014.

θέσπιση μηχανισμού επίλυσης διαφορών μεταξύ επενδυτών – κράτους υπό την TTIP. Αντίθετα, η ΕΕ θα πρέπει να υποστηρίξει το δημοκρατικό αίτημα ρύθμισης στη βάση του δημόσιου συμφέροντος. Μακροπρόθεσμα, η καθιέρωση ενός διεθνούς δημόσιου δικαστηρίου, τόσο για τη διαιτησία σχετικά με τις απαιτήσεις των επενδυτών, όσο και για αυτούς που πλήγησαν από αυτές τις επενδύσεις θα είναι εξαιρετικά χρήσιμη.

Αυτές οι αρχές μπορούν να συμβάλλουν στην αλλαγή πορείας της εμπορικής πολιτικής της ΕΕ. Μια πορείας που θα έχει θετική συνεισφορά τόσο στο κοινωνικό μοντέλο της ΕΕ, όσο και σε μια διεθνή οικονομική ισορροπία που βασισμένης στον αμοιβαίο σεβασμό και τη συνεργασία και όχι στην επιβολή.

6. Πολιτικές γειτονίας της ΕΕ

6.1 Επεκτείνοντας τη σφαίρα επιρροής

Η Πολιτική Γειτονίας της ΕΕ εκτείνεται σε δύο γεωγραφικούς χώρους: τις μετα-σοβιετικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (με εξαίρεση τη Ρωσία) και τις χώρες της Μεσογείου. Το τελευταίο διάστημα, έχει δοθεί αρκετή δημόσια έμφαση στη λεγόμενη ‘Ανατολική Εταιρική Σχέση’. Το 2014, η τελευταία συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στη σύγκρουση που ξέσπασε στην Ουκρανία. Η Συμφωνία Σύνδεσης ΕΕ- Ουκρανίας, η οποία θα μεταφέρει σε μεγάλη κλίμακα τα κανονιστικά δεδομένα της ΕΕ στην Ουκρανία, με στόχο την ενσωμάτωση της τελευταίας στη σφαίρα επιρροής της ΕΕ, πυροδότησε οξείες συγκρούσεις τόσο στο εσωτερικό της Ουκρανίας, όσο και στις σχέσεις της με τη Ρωσία. Η Ουκρανία έχει διχαστεί επί του ζητήματος της σύναψης συμμαχιών, και επί του κατά πόσο θα πρέπει να επιλέξει ως εγγύτερο σύμμαχο την ΕΕ ή τη Ρωσία. Η Ρωσία, έχει από πλευράς της σχηματίσει το δικό της περιφερειακό πρόγραμμα ολοκλήρωσης, την Ευρασιατική ‘Ένωση’, το οποίο στέκει ανταγωνιστικό προς την πολιτική γειτονίας που προωθεί η ΕΕ στο μετα-σοβιετικό χώρο. Η ουκρανική σύγκρουση έφερε στο φως τη γεωπολιτική διάσταση της πολιτικής γειτονίας της ΕΕ. Μια δεύτερη διάσταση είναι η επέκταση της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης, μέσω των Συμφωνιών Ελεύθερου Εμπορίου, τόσο στο μετασοβιετικό χώρο όσο και στο νότιο χείλος της Μεσογείου. Οι δύο αυτές διαστάσεις είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένες. Η σφαίρα επιρροής της ΕΕ επεκτείνεται μέσω της εξαγωγής του κανονιστικού πλαισίου της, η οποία επιτυγχάνεται μέσω της σύναψης ολοκληρωμένων εμπορικών συμφωνιών.

Η Συμφωνία Σύνδεσης ΕΕ – Ουκρανίας και η Ουκρανική Σύγκρουση

Στην Ουκρανία, τη χώρα-κλειδί της περιοχής, το ζήτημα των σχέσεων αφενός με την ΕΕ και αφετέρου με τη Ρωσία εξελίχθηκε σε ανοιχτή σύγκρουση στα τέλη του 2013. Για την Ουκρανία, οι οικονομικές σχέσεις τόσο με την ΕΕ, όσο και με τη Ρωσία, είναι σχεδόν ίσης σημασίας. Το 2012, το 24,3% των ουκρανικών εξαγωγών είχαν ως προορισμό την ΕΕ, ενώ το

24,1% τη Ρωσία. Στο σκέλος των εισαγωγών, το μερίδιο της ΕΕ (40,7%) είναι μεγαλύτερο από το αντίστοιχο της Ρωσίας (19,6%), αλλά οι ενεργειακές εισαγωγές από τη Ρωσία είναι ζωτικές για την ουκρανική οικονομία. Σε κάθε περίπτωση, η σύνθεση των ουκρανικών εμπορικών σχέσεων με την ΕΕ και τη Ρωσία διαφέρει σημαντικά. Το 2012, το 52% των ουκρανικών εξαγωγών στην ΕΕ αφορούσε πρώτες ύλες, ενώ οι εξαγωγές προς τη ρωσική αγορά επικεντρώνονταν σε προϊόντα υψηλής τεχνολογίας. Επομένως, η Συμφωνία Σύνδεσης ήταν προς το συμφέρον των ολιγαρχών της ουκρανικής αγρο-βιομηχανικής παραγωγής, ενώ η βαριά βιομηχανία και η βιομηχανία μηχανολογικού εξοπλισμού δύσκολα θα μπορούσε να προσδοκά το οποιοδήποτε όφελος. Οι βιομηχανίες αυτού του κλάδου συγκεντρώνονται περισσότερο στα ανατολικά της χώρας. Η ανατολική Ουκρανία είναι εντονότερα συνδεδεμένη με τη Ρωσία απ' ό,τι η δυτική. Επιπλέον, η Συμφωνία Σύνδεσης βαίνει πέραν των οικονομικών ζητημάτων. Περιλαμβάνει ένα πολιτικό μέρος με αναφορά στη συνεργασία για την ασφάλεια, κάτι που αναδεικνύει το γεωπολιτικό χαρακτήρα της Συμφωνίας.

Ο ουκρανικός πληθυσμός έχει (κατά τόπους) διχαστεί βαθιά όσον αφορά τον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας. Σύμφωνα με μία έρευνα, η οποία πραγματοποιήθηκε το Νοέμβριο του 2013, υπέρ μιας δασμολογικής ένωσης με τη Ρωσία τασσόταν το 64% των κατοίκων της ανατολικής Ουκρανίας, αλλά μόνο το 16% της δυτικής Ουκρανίας. Αναφορικά με τη σύσφιξη των σχέσεων με την ΕΕ παρατηρούνται οι ακριβώς αντίστροφες τάσεις, καθώς υπέρ τοποθετείται το 66% των κατοίκων της δυτικής Ουκρανίας, αλλά μόνο το 18% εκείνων της ανατολικής Ουκρανίας. Το χάσμα μεταξύ δυτικής και ανατολικής Ουκρανίας έχει πολλαπλές διαστάσεις. Η πρόσληψη του ουκρανικού έθνους διαφέρει σημαντικά μεταξύ των δύο περιοχών. Στο δυτικό τμήμα κυριαρχεί μια εθνικιστική αντίληψη, η οποία δίνει έμφαση στη γλωσσική πτυχή και τη διαφορά μεταξύ της κυρίαρχης «έθνοτικής ομάδας» και των «εθνικών μειονοτήτων» (ιδιαίτερα των Ρώσων).⁵⁴ Στο ανατολικό επικρατεί το εδαφικό κριτήριο ως προς τον ορισμό του έθνους, το οποίο αντιλαμβάνεται την Ουκρανία ως μια διεθνική και διγλωσσική χώρα και υπογραμμίζει τις κοινές ιστορικές ρίζες. Τα πολιτικά κόμματα

54. M. Studenna-Skrkwa, *Ukraiński Donbas. Oblicza tożamości regionalnej*, Poznań, 2014.

έχουν οργανωθεί με βάση τοπικά κριτήρια και έχουν αναδείξει τις διαφορετικές αναγνώσεις σχετικά με τη συγκρότηση του ουκρανικού έθνους.

Επομένως, το ζήτημα της Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΕ ή της πιθανής συμμετοχής στην Ευρασιατική Ένωση υπήρξε διχαστικό, έως και εκρηκτικό για τη χώρα. Οι διαπραγματεύσεις με την ΕΕ ξεκίνησαν κατά τη διάρκεια της προεδρίας του φιλοδυτικού Βίκτορ Γιανουκόβιτς. Ο διάδοχος του Βίκτορ Γιανουκόβιτς, ο οποίος ταλαντεύτηκε μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας ολοκλήρωσε τις διαπραγματεύσεις και επί της αρχής υπερασπίστηκε τη Συμφωνία. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη την εξαιρετικά επισφαλή οικονομική κατάσταση στην Ουκρανία, το υψηλό κόστος της Συμφωνίας και τις πιέσεις που άσκησε η Ρωσία λίγο πριν την προγραμματισμένη ημερομηνία υπογραφής της Συμφωνίας Σύνδεσης το φθινόπωρο του 2013, αποφάσισε να μην προχωρήσει.

Υπό το βάρος της κακής οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης και τη δυσαρέσκεια σχετικά με τους ισχυρούς δεσμούς μεταξύ της κυβέρνησης και των ολιγαρχών της βαριάς βιομηχανίας, η απόφαση αυτή οδήγησε σε διαμαρτυρίες, ειδικά στη δυτική Ουκρανία. Και το κέντρο της χώρας. Αρχικά, ήταν κυρίως τα μορφωμένα κοινωνικά στρώματα των αστικών κέντρων, τα οποία σχημάτισαν τη ραχοκοκαλιά των διαμαρτυριών. Σε ένα πρώτο στάδιο, προσπάθησαν να κρατήσουν απόσταση από τα κόμματα της αντιπολίτευσης. Παρόλα αυτά, τα κόμματα αυτά –τα οποία περιλαμβάνουν από νεοφιλελεύθερους εθνικιστικούς ολιγαρχικούς σχηματισμούς μέχρι το φασιστικό Σβόμποντα- έλαβαν μέρος στις διαδηλώσεις. Ελπίδα των κομμάτων αυτών ήταν να κερδίσουν πολιτικό έδαφος έναντι της κυβέρνησης. Κάποια από αυτά δέχθηκαν σημαντική εξωτερική υποστήριξη, ιδίως από τη Γερμανία και τις ΗΠΑ. Οι δυτικές πρεσβείες ήταν σε επαφή με την αντιπολίτευση, περιλαμβανομένου του κόμματος Σβόμποντα. Μετά την άσκηση καταστολής από την πλευρά της κυβέρνησης, οι διαδηλωτές στράφηκαν ενάντιά της και η βία κλιμακώθηκε.

Η προσπάθεια την τελευταία στιγμή, εκ μέρους των υπουργών εξωτερικών της Γερμανίας, της Γαλλίας και της Πολωνίας, να διαπραγματευτούν μια σταδιακή μετάβαση, ματαιώθηκε στις 20-21 Φεβρουαρίου και ο Γιανουκόβιτς ανετράπη. Μια νέα συμμαχία, αποτελούμενη από φιλοδυτι-

κούς εθνικιστές νεοφιλελεύθερους και φασιστικές δυνάμεις κατέλαβε την εξουσία. Μετατόπισε τον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας, αλλά όχι τον ολιγαρχικό χαρακτήρα του κράτους και τον ορντοφιλελεύθερο προσανατολισμό της οικονομικής πολιτικής. Η κυβέρνηση υπέγραψε εσπευσμένα το πολιτικοστρατιωτικό τμήμα της Συμφωνίας στις 21 Μαρτίου. Το οικονομικό τμήμα υπεγράφη στα τέλη του Ιουνίου. Τόσο το Ευρωπαϊκό, όσο και το ουκρανικό κοινοβούλιο υιοθέτησαν μια ιδιαίτερα αντιφατική και συμβολική νομική γλώσσα. Το βήμα αυτό, επιδείνωσε τις κατά τόπους εντάσεις και αποξένωσε τον πληθυσμό στα νότια και τα ανατολικά της χώρας. Με την κλιμάκωση των τοπικών εντάσεων, το ζήτημα της ενισχυμένης περιφερειοποίησης επανήλθε στην πολιτική ατζέντα.

Σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, η σύγκρουση κλιμακώθηκε ραγδαία. Η ρωσική κυβέρνηση ενίσχυσε την πίεση. Παραστρατιωτικές δυνάμεις κατέλαβαν κομβικές θέσεις στην Κριμαία, όπου βρίσκεται μια μεγάλη ρωσική ναυτική βάση. Ύστερα από ένα εσπευσμένο δημοψήφισμα, η Κριμαία αποσχίστηκε από την Ουκρανία και προσαρτήθηκε στη Ρωσία, το Μάρτιο του 2014.

Η σύγκρουση δεν σταμάτησε εκεί. Παραστρατιωτικές δυνάμεις με μια ανξανόμενη αποσχιστική διάθεση εισέβαλαν στην περιοχή Ντονμπας, κομβική περιοχή για τη βαριά βιομηχανία στην Ανατολική Ουκρανία. Παρότι έλαβαν τη ρωσική στήριξη, οι δυνάμεις αυτές απολαμβάνουν και τοπικής ενίσχυσης. Στο Ντονμπας, η σύγκρουση εξελίχθηκε σε πόλεμο. Εκεχειρία συμφωνήθηκε μόλις το Σεπτέμβριο του 2014. Ωστόσο, δεν φαίνεται να υπάρχει στον ορίζοντα μια μακρόχρονη πολιτική λύση.

Με την κλιμάκωση της σύγκρουσης, οι σχέσεις μεταξύ της ΕΕ και της Ρωσίας, επιδεινώθηκαν ταχύτατα. Οι ΗΠΑ, η Μεγάλη Βρετανία, η Πολωνία, η Ρουμανία, καθώς και χώρες της Βαλτικής τάχθηκαν υπέρ μιας σκληρής γραμμής έναντι της Ρωσίας, περιλαμβανομένης της λήψης κυρώσεων. Άλλες κυβερνήσεις, όπως της Γερμανίας, της Αυστρίας, της Ιταλίας, της Τσεχίας, της Ουγγαρίας και της Σλοβακίας, έτειναν στην αποφυγή επιβολής κυρώσεων. Ο Γερμανός υπουργός εξωτερικών, Φρανκ-Βάλτερ Σταινμάγιερ, έφτασε στο σημείο να εκφράσει αμφιβολίες σχετικά με την ακολουθούμενη πολιτική προς την Ουκρανία και εξέθεσε το επιχείρημα ότι οι ανατολικοί γείτονες δεν θα έπρεπε να οδηγούνται σε αποφάσεις τύπου

«είτε/ είτε» ως προς τις σχέσεις τους με την ΕΕ και τη Ρωσία αντίστοιχα.⁵⁵ Εν τέλει όμως, επικράτησε η σκληρή προσέγγιση εντός της ΕΕ. Τόπος-κλειδί των διαβουλεύσεων και του συντονισμού των θέσεων ΗΠΑ και ΕΕ σχετικά με το ουκρανικό ζήτημα αποτέλεσε το NATO (παρότι δεν αποτελούν μέλη του όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ).

6.2 Οι Συμφωνίες Σύνδεσης εμβαθύνουν την ασυμμετρία των σχέσεων

Η κατάληξη των Σφαιρικών και σε Βάθος Συμφωνιών Ελεύθερου Εμπορίου είναι στον πυρήνα της πολιτικής γειτονικών σχέσεων της ΕΕ. Όπως και οι παραδοσιακές εμπορικές συμφωνίες απελευθερώνουν το εμπόριο αγαθών, οι ρήτρες ελεύθερου εμπορίου στη Συμφωνία Σύνδεσης της ΕΕ αντανακλούν την ασυμμετρία της διαπραγματευτικής ισχύος των δύο πλευρών. Παρότι προβλέπεται μια μακρά μεταβατική περίοδος όσον αφορά στη γεωργία, η οποία αποτελεί στρατηγική προτεραιότητα για την ΕΕ, η Συμφωνία δεν προβλέπει σταδιακή μείωση της προστασίας των ευάλωτων τομέων της Ουκρανικής οικονομίας (με την εξαίρεση της αυτοκινητοβιομηχανίας). Ωστόσο, οι Σφαιρικές και σε Βάθος Συμφωνίες Ελεύθερου Εμπορίου βαίνουν πέραν των παραδοσιακών εμπορικών συμφωνιών. Μεταφέρουν τον πυρήνα του κανονιστικού πλαισίου της ΕΕ και τις δομές οικονομικής διακυβέρνησης σε γειτονικά κράτη. Για παράδειγμα, μεταφέρονται οι κανόνες του ανταγωνισμού, θεσπίζονται κανόνες σχετικά με τους δημόσιους διαγωνισμούς, ώστε να διασφαλίζεται η συμμετοχή ευρωπαϊκών εταιρειών και αίρεται ο κρατικός έλεγχος στις ροές κεφαλαίου.

Έχουν γίνει διακριτές οι έντονες αρνητικές επιπτώσεις που θα έχει η εφαρμογή των συμφωνιών αυτών σε γειτονικές χώρες των οποίων οι παραγωγικές δομές πάσχουν από σοβαρές αδυναμίες. Η απελευθέρωση του εμπορίου θα βαθύνει ήδη υπάρχουσες τάσεις αποβιομηχάνισης. Οι ρήτρες σχετικά με τον ανταγωνισμό, τους διαγωνισμούς κλπ. αφαιρούν τη δυνατότητα άσκησης βιομηχανικής πολιτικής ικανής να αποζημιώσει - έστω μερικώς- για την απώλεια του προστατευτικού πλαισίου. Επομένως, οι συμφωνίες αυτές δεν είναι ευνοϊκές για την ανάπτυξη του παραγωγικού

55. *Frankfurter Allgemein Zeitung*, 30 March 2014.

τομέα. Αυτό μπορεί να υπολογιστεί λαμβάνοντας υπόψη την εμπειρία από την εφαρμογή παρόμοιων συμφωνιών στον μετα-γιουγκοσλαβικό χώρο. Ακόμα, οι κανόνες οι οποίοι εισάγονται με τις συμφωνίες αυτές, είναι δεσμευτικοί για μελλοντικές κυβερνήσεις, οι οποίες πιθανώς να είναι προσανατολισμένες σε διαφορετικές οικονομικές πολιτικές και στρατηγικές.

Οι Σφαιρικές και σε Βάθος Συμφωνίες Ελεύθερου Εμπορίου θέτουν στο περιθώριο τη δημοκρατία, παρότι στο προοίμιο γίνεται αναφορά στο «σεβασμό των δημοκρατικών αρχών» ως δήθεν «κοινή αξία» των συμβαλλομένων μερών. Αν και οι συμφωνίες εστιάζουν σε οικονομικά ζητήματα, οι Συμφωνίες Σύνδεσης της Ανατολικής Ευρώπης, περιλαμβάνουν ένα σύντομο πολιτικό τμήμα. Στην αμφιλεγόμενη περίπτωση της Ουκρανίας, οι αναφορές σε στρατιωτική συνεργασία, καθώς και σε ζητήματα ασφάλειας, διαμορφώνουν ένα πολιτικό μέρος της συμφωνίας. Το στοιχείο αυτό υπογραμμίζει το γεωπολιτικό χαρακτήρα της συμφωνίας.

Τα ενεργειακά ζητήματα είναι κεντρικής σημασίας για την ΕΕ, τόσο σε σχέση με τον μετα-σοβιετικό χώρο, όσο και σε σχέση με το μεσογειακό. Και οι δύο περιοχές είναι καθοριστικές για τη μεταφορά ενέργειας, ενώ κάποιες χώρες της Μεσογείου, ειδικά η Λιβύη και η Αλγερία είναι σημαντικοί παραγωγοί πετρελαίου και φυσικού αερίου. Αναφορικά με την Ανατολική Ευρώπη, η ΕΕ έχει εξάγει βασικά στοιχεία τα οποία έχει θέσει ως δεδομένα στην αγορά της ενέργειας, μέσω της Συνθήκης για την Ιδρυση Ενεργειακής Κοινότητας το 2005. Η Συμφωνία Σύνδεσης με την Ουκρανία –μια χώρα κλειδί στη μεταφορά ρωσικού αερίου- περιέχει συγκεκριμένο κεφάλαιο για την ενέργεια, το οποίο μεταξύ άλλων, ιδρύει μια ανεξάρτητη ρυθμιστική αρχή για το φυσικό αέριο και τον ηλεκτρισμό και αποκλείει ενεργειακές επιδοτήσεις νοικοκυριών. Τα ζητήματα ρύθμισης της ενέργειας είναι εξαιρετικά αμφιλεγόμενα μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας.

Και στις δύο περιοχές της πολιτικής γειτονίας, βασικά κράτη μέλη της ΕΕ έχουν προωθήσει με έμμεσο ή άμεσο τρόπο καθεστωτική αλλαγή σε χώρες όπου δεν ενέκριναν το γεωπολιτικό και γεωοικονομικό προσανατολισμό των προηγούμενων κυβερνήσεων. Τα μέτρα αυτά έχουν λάβει διάφορες μορφές, από τη στήριξη αντιπολιτευτικών ομάδων (συχνά μέσω

ΜΚΟ ή άλλων ιδρυμάτων), μέχρι ευθεία στρατιωτική επέμβαση, όπως στην περίπτωση της Λιβύης.

Ο ανταγωνισμός μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας στο μετασοβιετικό χώρο

Η Ανατολική Εταιρική Σχέση θέτει στο επίκεντρο την Αρμενία, το Αζερμπαϊτζάν, τη Λευκορωσία, τη Γεωργία, τη Μολδαβία και την Ουκρανία. Ύστερα από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, στόχος των ΗΠΑ (και της Μ. Βρετανίας) ήταν να απομακρύνουν τις χώρες αυτές από την επιρροή της Ρωσίας. Το στόχο αυτό συμμερίζονται ιδιαίτερα η Πολωνία, οι χώρες της Βαλτικής και η Ρουμανία, των οποίων οι σχέσεις με τη Ρωσία επισκιάζονται από ένα περίπλοκο και συχνά επώδυνο παρελθόν. Χώρες της ΕΕ όπως η Γερμανία, η Αυστρία και η Ιταλία έχουν αναπτύξει μια μακρόχρονη οικονομική συνεργασία με τη Ρωσία, ιδίως στον τομέα του φυσικού αερίου, η οποία συνήθως καταλήγει στην εποχή της Σοβιετικής Ένωσης. Στις χώρες αυτές, υπάρχει έντονο ενδιαφέρον για την περαιτέρω διεύρυνση των οικονομικών σχέσεων και την ανάπτυξη δεσμών πολιτικής συνεργασίας με τη Ρωσία. Αντίστοιχα, σημαντικοί πολιτικοί παράγοντες στην Τσεχία, την Ουγγαρία και τη Σλοβακία έχουν δώσει έμφαση στους οικονομικούς δεσμούς και τη συνεργασία με τη Ρωσία. Οι σχέσεις Ρωσίας και ΕΕ γνώρισαν μια σύντομη περίοδο άνθησης μετά τον πόλεμο στο Ιράκ, οπότε υπήρξε μια πρόσκαιρη σύμπτωση μεταξύ του πολύπολικού διεθνούς προσανατολισμού της ρωσικής κυβέρνησης και των βασικών κυβερνήσεων της ΕΕ (Σιράκ στη Γαλλία, Σρέντερ στη Γερμανία). Οι χώρες εκείνες, οι οποίες ήταν υπέρ της συνεργασίας με τη Ρωσία δεν επερώτησαν την ισχυρή προσήλωση της ΕΕ στις διαπραγματεύσεις των Συμφωνιών Σύνδεσης με τις μετασοβιετικές χώρες.

Οι χώρες της Ανατολικής Εταιρικής Σχέσης αποτελούσαν μέρος της Σοβιετικής Ένωσης και συχνά διατηρούν ισχυρούς οικονομικούς δεσμούς με τη Ρωσία. Μόνο στην περίπτωση του Αζερμπαϊτζάν και της Μολδαβίας, η ΕΕ κατέχει πολλές φορές ακόμη και το 50% του εξαγωγικού εμπορίου. Στις άλλες χώρες, το μερίδιο της ΕΕ στο εξαγωγικό εμπόριο κυμαίνεται στο ένα τέταρτο με ένα τρίτο και από την αρχή της κρίσης έχει σημειώσει μια σταθερή πτωτική τάση. Η ΕΕ παραμένει ένας σημαντικός αλλά όχι κυρίαρχος εμπορικός εταίρος.

Η ρωσική κυβέρνηση αντιμετώπισε τις προτεινόμενες Συμφωνίες Σύνδεσης με τη δική της περιφερειακή πρωτοβουλία ολοκλήρωσης, την Ευρασιατική Οικονομική Ένωση. Όπως υπογραμμίζει και ο Σαντόφσκι, τα δύο σχέδια είναι αλληλοαποκλειόμενα.⁵⁶ Η ρωσική πρόταση παρέχει έναν υψηλότερο βαθμό προστασίας προς τις υπάρχουσες βιομηχανίες απ' ότι οι προτεινόμενες Συμφωνίες με την ΕΕ. Οι Συμφωνίες με την ΕΕ, με την έμφαση που δίνουν στο ελεύθερο εμπόριο δεν λαμβάνουν υπόψη τις μακροχρόνιες συνέπειες της ύφεσης που ακολούθησε την αλλαγή καθεστώτος – στη Γεωργία, τη Μολδαβία και την Ουκρανία, το 2008, το πραγματικό ΑΕΠ ήταν χαμηλότερο κατά 30% με 45% απ' ότι το ΑΕΠ του 1989- καθώς και τη μεγάλη απόσταση μεταξύ του κατά κεφαλήν ΑΕΠ των χωρών της ΕΕ και αυτού των μετασοβιετικών χωρών. Στη Λευκορωσία, το 2012, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην ισοτιμία της αγοραστικής δύναμης πλησίασε το 50% του αντίστοιχου της ΕΕ. Στο Αζερμπαϊτζάν, το οποίο είναι παραγωγός πετρελαίου, το ποσοστό αυτό ανήλθε σε 33%, στην Ουκρανία στο 24%, στην Αρμενία και τη Γεωργία στο 18% και στη Μολδαβία ένα ισχνό 11%. Στις χώρες αυτές, η αναδιάρθρωση των παραγωγικών δυνατοτήτων θα έπρεπε να αποτελεί προτεραιότητα. Το ερώτημα αυτό δεν απαντάται σε βάθος στην πολιτική γειτονίας της ΕΕ.

Το Αζερμπαϊτζάν, του οποίου η οικονομία βασίζεται στην εξαγωγή πετρελαίου, δεν έχει δείξει ενδιαφέρον στη σύναψη μιας Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΕ και έχει διατηρήσει μια απόσταση και από τα δύο σχέδια. Η Λευκορωσία, με την αναπτυγμένο κατασκευαστικό τομέα ενδιαφερόταν για μια τεχνική και οικονομική συνεργασία με την ΕΕ, αλλά όχι μέσω μιας Συμφωνίας Σύνδεσης. Από κοινού με τη Ρωσία και το Καζακστάν, έχει σχηματίσει τον πυρήνα της Ευρασιατικής Ένωσης. Η Αρμενία, κυρίως για γεωπολιτικούς λόγους –στενές πολιτικές σχέσεις με τη Μόσχα και εξαιρετικά επισφαλείς με το Αζερμπαϊτζάν- έχει απόσχει από την υπογραφή Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΕ και πρόσφατα υπέβαλε αίτημα συμμετοχής στην Ευρασιατική Οικονομική Ένωση. Αντίστοιχα, για γεωπολιτικούς λόγους, η γεωργιανή κυβέρνηση (η οποία έχει επισφαλείς σχέσεις με τη

56. Rafał Sadowski, *Partnerstwo in czasach kryzysu. Wyzwania dla integracji europejskiej państw Europy Wschodniej*, OSW Punkt Widzenia,, Warsaw, 2013, p.13.

Ρωσία) επέλεξε την υπογραφή μιας Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΕ. Στη Μολδαβία και την Ουκρανία, η συζήτηση σχετικά με τη Συμφωνία Σύνδεσης έχει υπάρξει ιδιαίτερα αντιφατική. Η Μολδαβία υπέγραψε τη Συμφωνία στα τέλη του 2013.

Επιλέγοντας (αμφιλεγόμενους) εταίρους στη Μεσόγειο

Το ισοζύγιο της μεσογειακής πλευράς της Πολιτικής Γειτονίας της ΕΕ είναι κάπως καλύτερο. Στη νότια πλευρά της Μεσογείου, η ΕΕ αρχικά στήριξε τις κυβερνήσεις της Αιγύπτου και της Τυνησίας ως πυλώνες της περιφερειακής της πολιτικής. Θεωρούσε τις δύο κυβερνήσεις ως επιτυχημένες περιπτώσεις νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων. Ωστόσο, η άποψη του τοπικού πληθυσμού ήταν διαφορετική. Η διάχυτη δυσαρέσκεια προς τον αυταρχικό χαρακτήρα των καθεστώτων, ο πελατειακός χαρακτήρας του εθνικού καπιταλισμού και η κακή κοινωνική κατάσταση οδήγησε σε μεγάλες διαδηλώσεις που κατέληξαν στην ανατροπή των δύο κυβερνήσεων στις αρχές του 2011. Οι διαδηλώσεις εξαπλώθηκαν και σε άλλες αραβικές χώρες.

Οι εξεγέρσεις αυτές θα μπορούσαν να δώσουν στην ΕΕ την ευκαιρία να αναθεωρήσει τη Μεσογειακή Πολιτική Γειτονίας. Ωστόσο, δε συνέβη έτσι. Η ΕΕ έδωσε κάποια σημασία στις «πολιτικές μεταρρυθμίσεις», όμως η έμφαση στο ελεύθερο εμπόριο και την εξαγωγή των οικονομικών ρυθμιστικών κανόνων διατηρήθηκε. Στο τέλος του 2011, ξεκίνησε βήματα στην κατεύθυνση της σύναψης Σφαιρικής και σε Βάθος Συμφωνίας Ελεύθερων Συναλλαγών με την Αίγυπτο, το Μαρόκο, την Τυνησία και την Ιορδανία. Από τη στιγμή που οι Σφαιρικές και σε Βάθος Συμφωνίες Ελεύθερων Συναλλαγών άρχισαν να θεωρούνται ως εγχειρήματα μακροπρόθεσμου χαρακτήρα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή άρχισε να προωθεί και πιο περιορισμένου εύρους εμπορικές συμφωνίες. Στόχος της Επιτροπής ήταν η άρση των φραγμών που εμποδίζουν την επέκταση των δυτικοευρωπαϊκών επιχειρήσεων στην περιοχή. Για τις προβληματικές τοπικές επιχειρήσεις, η πολιτική της ΕΕ τείνει στο να επιδεινώσει τα υφιστάμενα προβλήματα. Ακόμη και υπέρμαχοι της πολιτικής του ελεύθερου εμπορίου, όπως οι Άννα Μαρία και Ευγενία Φεραγκίνα, θεωρούν ότι χρειάζεται τροποποίηση της πολιτικής της ΕΕ: «Η Ευρώπη μπορεί να ξανακερδίσει την αξιοπιστία της ως πολιτικός

και οικονομικός συνομιλητής μέσω της υπέρβασης της ευρωκεντρικής προσέγγισης, αποδεχόμενη ότι το κοινοτικό κεκτημένο αντιπροσωπεύει τη μοναδική οδό για την οικονομική και πολιτική μετάβαση της νότιας και ανατολικής πλευράς της Μεσογείου.⁵⁷

Ωστόσο, τα κράτη του πυρήνα της ΕΕ, δεν έμειναν αδιάφορα απέναντι στις κοινωνικές εξεγέρσεις στις αραβικές χώρες. Θεώρησαν τη στιγμή ως ευκαιρία για να απαλλαγούν από κυβερνήσεις τις οποίες δεν θεωρούσαν αρκούντως φιλοδυτικές στο διεθνή τους προσανατολισμό. Στη Λιβύη, η κλιμακούμενη εσωτερική ένταση αξιοποιήθηκε ως πρόφαση για άμεση στρατιωτική παρέμβαση από τη Βρετανία και τη Γαλλία (με τη Γερμανία να κρατά μια πιο επιφυλακτική στάση), η οποία δικαιολογήθηκε επισήμως από ανθρωπιστικές ανησυχίες. Όπως παρατηρεί ο Μοντσέφ Τζαζίρι, ο ανθρωπιστικός λόγος κάλυψε διαφορετικές ανησυχίες. «Όπως στο Ιρακ, ο πόλεμος που εξαπολύθηκε στο καθεστώς Καντάφι και υπέρ της δημοκρατίας ήταν στην πραγματικότητα ένας πόλεμος για τον έλεγχο των ενεργειακών πόρων στο πλαίσιο μιας αυξανόμενης σπανιότητάς τους.»⁵⁸ Η Γαλλία, η Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες ματαίωσαν τις προσπάθειες της Αφρικανικής Ένωσης να διαπραγματευτεί μια ειρηνική μετάβαση στη Λιβύη. Όπως συνέβη και στο Ιρακ, η παρέμβαση κατέληξε σε έναν διαμελισμό του κράτους και σε μια διαρκή σύγκρουση μεταξύ των αντίπαλων ομάδων. Ο λιβυκός πόλεμος είχε de facto επίπτωση στο Μάλι όπου ένας συνασπισμός αποτελούμενος από ισλαμιστικές εξτρεμιστικές ομάδες μέχρι και Τουαρέγκ πήρε τον έλεγχο της χώρας – προκαλώντας άλλη μία εξωτερική επέμβαση από τη Γαλλία.

Στη Συρία με τη μεγάλη της γεωπολιτική σπουδαιότητα για ολόκληρη την (πλούσια σε πετρέλαιο) Μέση Ανατολή, οι δυτικές κυβερνήσεις ήταν πιο προσεκτικές από ό,τι στη Λιβύη. Τελικά, πήραν το μέρος των αντιπολιτευόμενων ομάδων, οι οποίες κινήθηκαν προς μία μιλιταριστική

57. Anna Marian Ferragina and Eugenia Ferragina, ‘Europa e Mediterraneo: le potenzialità di integrazione e le strategie di rilancio della politica euro mediterranea’ in Eugenia Ferragina and Paolo Malanima (eds.), *Rapporto sulle economie del Mediterraneo. Edizione 2014*. Bologna, p. 89.

58. Moncef Djaziri, ‘Natura e sfide della transizione democratica in Libia’, in Massimo Campanini (ed.), *Le rivolte arabe e l'Islam. La transizione incompiuta*. Bologna, 2014, p. 88.

στρατηγική εναντίον του βαθιά αυταρχικού καθεστώτος . Οι ομάδες αυτές συνδέονται με τάσεις της σουνιτικής θρησκευτικής δεξιάς, η οποία θεωρείται από τους δυτικούς φιλελεύθερους σχολιαστές ως αντιπρόσωποι του «μετριοπαθούς» πολιτικού Ισλάμ. Οι περιφερειακές δυνάμεις, όπως η Τουρκία, το Κατάρ και η Σαουδική Αραβία, αναμείχθηκαν έντονα, υποστηρίζοντας αντιπολιτευόμενες (σουνιτικές) πολιτικοστρατιωτικές ομάδες, ενώ το Ιράν και η λιβανέζικη Χεζμπολάχ υποστήριξαν την κυβέρνηση, η οποία είχε αναπτύξει μια μακρόχρονη στενή πολιτική και στρατιωτική συνεργασία με τη Ρωσία (και παλιότερα με τη Σοβιετική Ένωση). Τότε, ξέσπασε ένας εξαιρετικά βίαιος πόλεμος που οδήγησε στο de facto διαμελισμό της συριακής περιοχής σε τμήματα τα οποία ελέγχονται είτε από την κυβέρνηση είτε από την κυβέρνηση είτε από δεξιές θρησκευτικές δυνάμεις ή αριστερούς Κούρδους. Σταδιακά, πολύ ακραίες σουνιτικές δυνάμεις, οι οποίες διατείνονταν ότι αντιπροσωπεύουν το «Ισλαμικό Κράτος» απέκτησαν τον έλεγχο σε περιοχές του Ιράκ και της Συρίας. Ανησυχώντας από τις ανεπιθύμητες επιπτώσεις των επεμβάσεών τους, οι δυτικές δυνάμεις αύξησαν τη στρατιωτική τους ανάμιξη στο Ιράκ και τη Συρία το 2014. Η αμερικανική κυβέρνηση προχώρησε στο βομβαρδισμό των θέσεων του Ισλαμικού Κράτους, με τη Γαλλία και τη Βρετανία να ακολουθούν.

6.3 Η ανάγκη για διαφορετικές πολιτικές γειτονίας

Η Πολιτική Γειτονίας της ΕΕ δεν είναι κατάλληλη για την ενδυνάμωση της διάρθρωσης της παραγωγής στις οικονομίες των μετασοβιετικών χωρών και της Μεσογείου ούτε για την επίτευξη μεγαλύτερης συμμετρίας στις οικονομικές σχέσεις. Αντίθετα, θα οδηγήσει σε μερική αποβιομηχάνιση και ακόμη εντονότερες δομικές ασυμμετρίες. Στην Ουκρανία, η Ανατολική Εταιρική Σχέση επέτεινε τις προϋπάρχουσες αντιπαραθέσεις για τον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας, καθώς και τους περιφερειακούς ανταγωνισμούς. Η συνακόλουθη τμηματική προσαρμογή στο κοινοτικό κεκτημένο οδήγησε σε de facto διάσπαση στην Ουκρανία, με τη Ρωσία να υποστηρίζει διασπαστικές (ή έστω αυτονομιστικές) τάσεις του ρωσόφωνου πληθυσμού. Στις αραβικές χώρες, όπως στη Λιβύη, τη Συρία και το Ιράκ, η

στρατιωτική επέμβαση ή έστω ισχυρή υποστήριξη συγκεκριμένων πολιτικό-θρησκευτικών ομάδων από τις ΗΠΑ, τη Βρετανία και εν μέρει από τη Γαλλία (και κάποια άλλα κράτη μέλη της ΕΕ) οδήγησε σε μια παρατεταμένη διαδικασία διάσπασης.

Τα πενιχρά αποτελέσματα της Πολιτικής Γειτονίας της ΕΕ καθιστούν σαφή την ανάγκη για έναν εκ βάθρων αναπροσανατολισμό της προσέγγισης της ΕΕ. Τρία πολύ σημαντικά ζητήματα είναι τα εξής:

1. Οι Σφαιρικές και σε Βάθος Εμπορικές Συμφωνίες αντανακλούν το γενικό νεομερκαντιλιστικό προσανατολισμό της ΕΕ. Θα πρέπει να ανακαταληφθούν υπέρ μιας πολιτικής συνεργασίας που θα απορρίπτει την εξαγωγή του κανονιστικού πλαισίου της ΕΕ στις γειτονικές και συνήθως (ημι)περιφερειακές οικονομίες, συνεισφέροντας στην ενδυνάμωση των παραγωγικών δομών τους και διατηρώντας πολιτικό χώρο για τις γείτονες χώρες. Μια τέτοια προσέγγιση θα καταστήσει τουλάχιστον πιθανή την ανάπτυξη παραγωγικών δυνατοτήτων στην εξωτερική περιφέρεια της ΕΕ και θα μειώσει τους περιφερειακούς ανταγωνισμούς. Ένας τέτοιος αναπροσανατολισμός θα μπορούσε να διευκολυνθεί από μια αντίστοιχη αναπτυξιακή στρατηγική της ΕΕ.
2. Η ενέργεια –φυσικό αέριο και πετρέλαιο- παίζει σημαντικό ρόλο στην επεκτατική προσέγγιση της ΕΕ και των κρατών μελών. Η διάρθρωση της παραγωγής και της κατανάλωσης στην ΕΕ είναι έντασης ενέργειας, ενώ παρουσιάζει υψηλή εξάρτηση από τις εισαγωγές ορυκτών καυσίμων. Η εξάρτηση από τις εισαγωγές θα πρέπει να αντικατασταθεί συστηματικά από τη μεταβολή στο μείγμα της χρησιμοποιούμενης ενέργειας και από τη μείωση της ενεργειακής έντασης της παραγωγής και της κατανάλωσης, περιλαμβανομένης και της έντασης μεταφορών των παραγωγικών συστημάτων. Κάτι τέτοιο απαιτεί τη στενότερη σύνδεση των παραγωγικών και καταναλωτικών δομών.
3. Η σύγκρουση στην Ουκρανία έχει οδηγήσει σε μια στενότερη αλληλεπίδραση μεταξύ ΕΕ και NATO. Παρατηρείται η τάση για μια στρατιωτικοποίηση της εξωτερικής πολιτικής, η οποία πρέπει να αντιστραφεί. Οι δυνατότητες και οι διεθνείς θεσμικές ρυθμίσεις που συμβάλλουν στην ειρηνική επίλυση των συγκρούσεων πρέπει να ενισχυθούν.

Στοιχεία επικοινωνίας των μελών της Συντονιστικής Επιτροπής των Ευρωπαίων Οικονομολόγων για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη (EuroMemoGroup):

Marija Bartl, Amsterdam (M.Bartl@uva.nl); Joachim Becker, Vienna (Joachim.Becker@wu.ac.at); Marcella Corsi, Rome (marcella.corsi@uniroma1.it); Włodzimierz Dymarski, Poznan(włodzimierz.dymarski@ue.poznan.pl); Trevor Evans, Berlin (evans@hwr-berlin.de); Marica Frangakis, Athens (frangaki@otenet.gr); John Grahl, London (j.grahl@mdx.ac.uk); Peter Herrmann, Rome (herrmann@esosc.eu); Jeremy Leaman, Loughborough (J.Leaman@lboro.ac.uk); Jacques Mazier, Paris (mazier@univ-paris13.fr); Mahmood Messkoub, The Hague (messkoub@iss.nl); Ronan O'Brien, Brussels (ronanob@skynet.be); Werner Raza, Vienna (w.raza@oefse. at); Catherine Sifakis, Grenoble (sifakiscatherine@gmail.com); Achim Truger, Berlin (achim.truger@hwr-berlin.de).

Ευρωπαίοι Οικονομολόγοι για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη

- EuroMemo Group -

**Ποιο μέλλον για την Ευρωπαϊκή Ένωση;
Στασιμότητα και πόλωση ή επαναθεμελίωση;**

**- Υπόμνημα 2015 -
Λίστα Υπογραφών (μέχρι τον Απρίλιο του 2015)**

1. Adelantado Gimeno Jose Βαρκελώνη Ισπανία
2. Alioti Gianna Ρόμη Ιταλία
3. Altvater Elmar Βερολίνο Γερμανία
4. Alvarez Peralta Nacho Βαγιαδολίδ Ισπανία
5. Amoroso Bruno Κοπεγχάγη Δανία
6. Antunes Margarida Κόμιπρα Πορτογαλία
7. Appelqvist Orjan Στοκχόλμη Σουηδία
8. Bange Ulrich Έσσεν Γερμανία
9. Bartel Rainer Λίντς Αυστρία
10. Bartl Marija Άμστερνταμ Ολλανδία
11. Battran Hagen Γερμανία
12. Bauer Jochen Έρηνη Γερμανία
13. Bauer Rudolph Βρέμη Γερμανία
14. Baum Josef Πουρκερσντορφ Αυστρία
15. Becker Johannes M. Μάρμπουργκ Γερμανία
16. Becker Joachim Βιέννη Αυστρία
17. Beine Theodore W. Ισσελμπουργκ Γερμανία
18. Bellofiore Riccardo Μπέργκαμο Ιταλία
19. Benyik Matyas Βουδαπέστη Ουγγαρία
20. Biagioli Mario Πάρμα Ιταλία | 21. Bieler Andreas Νόττινχαμ Αγγλία
22. Bieling Hans-Jurgen Τύμπιγκεν Γερμανία
23. Birg Thomas Χάτιγκεν Γερμανία
24. Bischoff Joachim Αμβούργο Γερμανία
25. Blaas Wolfgang Βιέννη Αυστρία
26. Blankenburg Stephanie Λονδίνο Βρετανία
27. Bobkov Vyacheslav Μόσχα Ρωσία
28. Bomer Hermann Ντόρτμουντ Γερμανία
29. Brana Pino Francisco Javier Σαλαμάνκα Ισπανία
30. Brandt Ulrich Βιέννη Αυστρία
31. Brandst Peter Βερολίνο Γερμανία
32. Breathnach Proinnsias Μαίνουνθ Ιρλανδία
33. Brix Karl-Heinz Τύτεντορφ Γερμανία
34. Buchegger Reiner Λίντς Αυστρία
35. Buchholz Jochen Βόνη Γερμανία
36. Burkert Sylvie Ντίσελντορφ Γερμανία
37. Ceipek Stefan Βιέννη Αυστρία
38. Cesen Tanja Λέσσε Σλοβενία
39. Chernykh Ekaterina Μόσχα Ρωσία
40. Choudhury Mufeedh 'Ολντ Άμπερντεν Βρετανία |
|--|--|

41. Christen Christian Βερολίνο Γερμανία
42. Cirillo Valeria Ρόμη Ιταλία
43. Clarke Linda Λονδίνο Βρετανία
44. Colom Agustí Βαρκελώνη Ισπανία
45. Corsi Marcella Ρόμη
46. Orsola Constantini Μπέργκαμο Ιταλία
47. Csoba Judit Ντεμπρέσεν Ουγγαρία
48. Csoka Bettina Λίντς Αυστρία
49. Custers Peter Λάιντεν Ολλανδία
50. Czeskleba-Dupont Róldor Ρόσκιλντ Δανία
51. De Angelis Marina Ρόμη Ιταλία
52. de la Cámara Carmen Βαρκελώνη Ισπανία
53. De Masi Fabio Αμβούργο Γερμανία
54. della Porta Donatella Φασίολε Ιταλία
55. Dellheim Judith Βερολίνο Γερμανία
56. Deppe-Wortmann Friedel Μπόχουμ Γερμανία
57. Detje Richard Άχρενσμπουργκ Γερμανία
58. Deutschmann Christoph Τίμπινγκεν Γερμανία
59. DeVillé Philippe Λουβαίν Βέλγιο
60. Devine Pat Μάντσεστερ Βρετανία
61. Devrim Mecit Nurkalp Βρυξέλλες Βέλγιο
62. Diercks-O'Brien Gabi Μπάρινγκαουζεν Γερμανία
63. Dierckx Sacha Γάνδη Βέλγιο
64. Di Martino Daniela Καστέλ Σαν Πιέτρο Τέρμε Ιταλία
65. Dohmen Florian Ντύσμπουργκ Γερμανία
66. Dolata Ulrich Στουγκάρδη Γερμανία
67. Dressel Dieter Βερολίνο Γερμανία
68. Dufresne Anne Λουβαίν Βέλγιο
69. Dymarski Włodzimierz Πόζναν Πολωνία
70. Dymski Gary Λίντς Βρετανία
71. Edelmüller Wolfgang Βιέννη Αυστρία
72. Elsner Wolfram Βρέμη Γερμανία
73. Ernst Joachim Βρέμη Γερμανία
74. Etxezarreta Miren Βαρκελώνη Ισπανία
75. Evans Trevor Βερολίνο Γερμανία
76. Falkenstein Jürgen Γκόπινγκεν Γερμανία
77. Farkas Péter Βουδαπέστη Ουγγαρία
78. Fiedler Ulrich Βερολίνο Γερμανία
79. Filipenko Anton Κίεβο Ουκρανία
80. Finnerty Joe Κορκ Ιρλανδία
81. Flacher David Βιλετανέζ Γαλλία
82. Fleissner Peter Βιέννη Αυστρία
83. Forges Davanzati Guglielmo Λέτσε Ιταλία
84. Frangakis Marica Αθήνα Ελλάδα
85. Fricke Werner Ρέστεντ Γερμανία
86. Fubini Lia Τορίνο Ιταλία
87. Galbraith James K. Όστιν Τέξας
88. Garcia Rosa Βαρκελώνη Ισπανία
89. Garcia-Arias Jorge Λεόν Ισπανία
90. Gauthier Elisabeth Κοριπέγι-Λεόν Γαλλία
91. Genereux Jacques Παρίσι Γαλλία
92. Gensicke Holger Λάντενσμπέργκεν Γερμανία
93. Giannone Carlo Μπενεβέντο Ιταλία
94. Gindis David Χάτφιλντ Βρετανία
95. Glawe Heiko Βερολίνο Γερμανία
96. Graff Michael Βρέμη Γερμανία
97. Grahl John Λονδίνο Βρετανία
98. Halicioglu Ferda Κωσταντινούπολη Τουρκία
99. Hammer Andreas Όστριγκεν Γερμανία
100. Händel Thomas
101. Harcourt Geoff C. Σύδνεϋ Αυστραλία
102. Harde Christian Τίμπινγκεν Γερμανία
103. Heil Andreas Ντόρτμουντ Γερμανία
104. Hein Eckhard Βερολίνο Γερμανία
105. Heise Arne Αμβούργο Γερμανία
106. Helmedag Fritz Χέμνιτς Γερμανία
107. Henscheid Renate Έσσεν Γερμανία

108. Henschke Ulf Βαδ Λάερ Γερμανία
109. Hermann Christoph Βιέννη Αυστρία
110. Herr Hansjörg Βερολίνο Γερμανία
111. Herrmann Peter Ρόμη Ιταλία
112. Hesse Horst Λίπτζικ Γερμανία
113. Himmelweit Susan Μύλτον Κένις Βρετανία
114. Hofmann Julia Λιντς Αυστρία
115. Holland Stuart Κόμπρα Πορτογαλία
116. Horn Laura Ροσκίλντε Δανία
117. Hovorka Gerhard Βιέννη Αυστρία
118. Hudson Paul Λονδίνο Αγγλία
119. Husar Jaroslav Μπρατισλάβα Σλοβακία
120. Hyman Richard Λονδίνο Αγγλία
121. Ietto-Gillies Grazia Λονδίνο Αγγλία
122. Ilbuga Tamer Αντάλνα Τουρκία
123. Ioannidis Yiorgos Αθήνα Ελλάδα
124. Irvin George Λονδίνο Αγγλία
125. Jäger Johannes Βιέννη Αυστρία
126. Janssen Joern Λονδίνο Αγγλία
127. Janssen Siebo M.H. Βόννη Γερμανία
128. Jessop Bob Λάνκαστερ Αγγλία
129. Jones Sian Βρυξέλλες Βέλγιο
130. Jung Michael Αμβούργο Γερμανία
131. Kapeller Jakob Λιντς Αυστρία
132. Karanikolas Pavlos Αθήνα Ελλάδα
133. Karasavvoglou Tasos Καβάλα Ελλάδα
134. King John Γκρήνσμπορου Αυστραλία
135. Kisker Klaus Peter Βερολίνο Γερμανία
136. Klei Manfred Βαδ Σαλτζούφλεν Γερμανία
137. Kleiner Diethelm Μπαϊρόιτ Γερμανία
138. Kloss Oliver Λειψία Γερμανία
139. Knoch Peter Μόναχο Γερμανία
140. Koch Max Λούντ Σουηδία
141. Kocken Michael Γκόπινγκεν Γερμανία
142. Koratzanis Athanasios Αθήνα Ελλάδα
143. Korošec Valerija Λουμπλιάνα Σλοβενία
144. Koskoletos Sotiris Αθήνα Ελλάδα
145. Krämer Ralf Βερολίνο Γερμανία
146. Krause Jürgen Ερφούρτη Γερμανία
147. Kreft Stefan Έσσεν Γερμανία
148. Kreimer-de Fries Joachim Βερολίνο Γερμανία
149. Krügel Martin Αννόβερο Γερμανία
150. Krumme Bernd, Κάσσελ, Γερμανία
151. Krumscheid Thomas Χερζόγκενραθ Γερμανία
152. Kühlböck Karin Βιέννη Αυστρία
153. Kulke Roland Βρυξέλλες Βέλγιο
154. Kümmel Stefanie Νότις Γερμανία
155. Kurtzke Wilfried Φρανκφούρτη Γερμανία
156. Lang Dany Βιλεστανέζ Γαλλία
157. Laukkonen Erkki Ελσίνκι Φιλανδία
158. Leaman Jeremy Λόουνμπορο Αγγλία
159. Lehndorff Steffen Ντίσμπουργκ Γερμανία
160. Lesay Ivan Μπρατισλάβα Σλοβακία
161. Lieber Christoph Αμβούργο Γερμανία
162. Lindemann Beate Ρουγκένς Γερμανία
163. Loer Barbara Βρέμη Γερμανία
164. Lopes Luís Κόμπρα Πορτογαλία
165. López-Pina Antonio Μαδρίτη Ισπανία
166. Lorant Karoly Βουδαπέστη Ουγγαρία
167. Louçã Francisco Λισσαβόνα Πορτογαλία
168. Lucarelli Bill Πένριθ Αυστραλία
169. Lucarelli Stefano Μπέργκαμο Ιταλία
170. Madotto Paolino Ρόμη Ιταλία
171. Mahnkopf Birgit Βερολίνο Γερμανία
172. Mañé-Estrada Aurelia Βαρκελώνη Ισπανία
173. Marcher Brigitte Όφ Αυστρία
174. Marchl Gerhard Βιέννη Αυστρία
175. Mariño Gonzalez Jose Ramon Μπιλμπάο Ισπανία

176. Martin Cynthia Ντάλγκετου Μπαίν Αγγλία
177. Martin Carretero Jose Moises Μαδρίτη Ισπανία
178. Massulli Ignazio Μπολόνια Ιταλία
179. Mazier Jacques Βιλτανέζ Γαλλία
180. Mencinger Jože Λουμπλιάνα Σλοβενία
181. Mensch Beate Φρανκφούρτη Γερμανία
182. Merten Marco Πάντερνμπορν Γερμανία
183. Messkoub Mahmood Χάγη Ολλανδία
184. Michie Jonathan Οξφόρδη Αγγλία
185. Miess Michael Βίεννη Αυστρία
186. Mittelbach Hans Βερολίνο Γερμανία
187. Mönnich Ernst Βρέμη Γερμανία
188. Monni Salvatore Ρόμη Ιταλία
189. Morva Tamás Βουδαπέστη Ουγγαρία
190. Moses Jonathon W. Τρόντχαιμ Νορβηγία
191. Mota Júlio Marques, Κοϊμπρα Πορτογαλία
192. Müller Bernhard Αμβούργο Γερμανία
193. Muñoz-de-Bustillo Rafael Σαλαμάνκα Ισπανία
194. Nees Martin Κολονία Γερμανία
195. Nicaise Ides Λουβαίν Βέλγιο
196. Nielsen Peter M. Δανία
197. Novy Andreas Βιέννη Αυστρία
198. Nowak Jürgen Βερολίνο Γερμανία
199. O'Brien Ronan Βρυξέλλες Βέλγιο
200. Oehlke Paul Κολωνία Γερμανία
201. Ó'hAdhmaill Féilim Κόρκ Ιρλανδία
202. Ötsch Walter Otto Λίντς Αυστρία
203. Onaran Ozlem Λονδίνο Βρετανία
204. Papadopoulou Elena Αθήνα Ελλάδα
205. Pashkoff Susan Λονδίνο Βρετανία
206. Patomäki Heikki Ελσίνκι Φινλανδία
207. Paust-Lassen Pia Βερολίνο Γερμανία
208. Pellegrini Lorenzo Ντε Χέτγκ Ολλανδία
209. Perraton Jonathan Σέφιλντ Βρετανία
210. Peter Emanuel Ρότενμπεργκ Γερμανία
211. Petit Pascal Παρίσι Γαλλία
212. Pettini Anna Φλωρεντία Ιταλία
213. Pfeiffer Wolfram Γκρόϊσβαλτ Γερμανία
214. Piacentini Paolo Ρόμη Ιταλία
215. Pianta Mario Ουρμπίνο Ιταλία
216. Picciotto Sol Λίμινγκτον Βρετανία
217. Plank Leonhard Βιέννη Αυστρία
218. Planken Adriaan Ζάϊστ Ολλανδία
219. Plaschke Henrik Άλμποργκ Δανία
220. Plihon Dominique Παρίσι Γαλλία
221. Podkaminer Leon Βιέννη Αυστρία
222. Powell Jeff Λονδίνο Βρετανία
223. Puig-Gómez Albert Βαρκελώνη Ισπανία
224. Quaiber Gunter Φρανκφούρτη Γερμανία
225. Ramaux Christophe Παρίσι Γαλλία
226. Ramazzotti Paolo Ματσεράτα Ιταλία
227. Raza Werner Βιέννη Αυστρία
228. Redak Vanessa Βιέννη Αυστρία
229. Reimann Hans-Joachim Βρέμη Γερμανία
230. Reiner Sabine Βερολίνο Γερμανία
231. Reitzig Jörg Λουντβιγκσάφεν Γερμανία
232. Reuter Norbert Βερολίνο Γερμανία
233. Ricceri Marco Ρόμη Ιταλία
234. Romão João Φάρο Πορτογαλία
235. Rompeltien Bärbel Σουντβάλντε Γερμανία
236. Roßbach Uwe Έρφουρτ Γερμανία
237. Rossi Sergio Φράϊμπουργκ Ελβετία
238. Rossilli Mariagrazia Ρόμη Ιταλία
239. Rossman Bruno Βιέννη Αυστρία
240. Roumpakis Antonios Γιόρκ Βρετανία
241. Runje Jacqueline Ντόρτμουντ Γερμανία
242. Salanti Andrea Μπέργκαμο Ιταλία
243. Sander Bernhard Βούπερταλ Γερμανία

244. Sandoval Véronique Παρίσι Γαλλία
245. Sauer Thomas Γίνα Γερμανία
246. Sawyer Malcolm Λίντς Βρετανία
247. Scherrer Christoph Κάσελ Γερμανία
248. Scheunemann Egbert Αμβούργο Γερμανία
249. Schlager Christa Αυστρία
250. Schmelzer Stefan Βιέννη Αυστρία
251. Schmidt Gudrun Φρανκφούρτη Γερμανία
252. Scholz Stefanie Marie Βερολίνο Γερμανία
253. Schui Herbert Μπούχολτς Γερμανία
254. Schulten Thorsten Ντίσελντορφ Γερμανία
255. Schumm-Garling Ursula Βερολίνο Γερμανία
256. Schunter-Kleemann Susanne Βρέμη Γερμανία
257. Schustereder Herbert Λίντς Αυστρία
258. Sendelbeck Friedrich Νυρεμβέργη Γερμανία
259. Setterfield Mark Νέα Υόρκη Η.Π.Α
260. Siebecke Gerd Αμβούργο Γερμανία
261. Sifakis Catherine Ζιέρ Γαλλία
262. Snellman Maarit Καρίνα Φινλανδία
263. So Alvin Y. Χόνγκ Κόνγκ Κίνα
264. Soldevila Lafon Victoria Ρέους Ισπανία
265. Sorg Thomas Άλτμπαχ Γερμανία
266. Sorg Richard Αμβούργο Γερμανία
267. Spyros Lapatsioras Κρήτη Ελλάδα
268. Staritz Cornelia Βιέννη Αυστρία
269. Steinitz Klaus Βερολίνο Γερμανία
270. Sterpis Yiannis Αθήνα Ελλάδα
271. Stigendal Mikael Μάλμο Σουηδία
272. Stockhammer Engelbert Κίνγκστον/Τάμεσης Βρετανία
273. Stosch Regina Βερολίνο Γερμανία
274. Sulejewicz Aleksander Βαρσοβία Πολωνία
275. Supinska Jolanta Βαρσοβία Πολωνία
276. Švihlíková Ilona Πράγα Τσεχία
277. Swyngedouw Erik Μάντσεστερ Βρετανία
278. Széll György Οσναύμπρουκ Γερμανία
279. Tanweer Ali Πράγα Τσεχία
280. Tasiran Ali C. Λονδίνο Βρετανία
281. Theocarakis Nicholas Αθήνα Ελλάδα
282. Thomasberger Claus Βερολίνο Γερμανία
283. Tiberi Mario Ρόμη Ιταλία
284. Tölke Hannelore Ντόρτμουντ Γερμανία
285. Tomidajewicz Janusz Πόζναν Πολωνία
286. Toporowski Jan Λονδίνο Βρετανία
287. Troost Axel Λάιπτςιχ Γερμανία
288. Truger Achim Βερολίνο Γερμανία
289. Tsakalotos Euclid Αθήνα Ελλάδα
290. Ulbrich Roland Μπάντ Φέσλου Αυστρία
291. Urban Hans-Jürgen Φρανφούρτη Γερμανία
292. van der Pijl Kees Ναϊμέχεν Ολλανδία
293. van Maasakker Henry Ναϊμέχεν Ολλανδία
294. Vassiliadis Vasilis Αθήνα Ελλάδα
295. Vence Xavier Σαντιάγο ντε Κομποστέλα Ισπανία
296. Veneziani Roberto Λονδίνο Βρετανία
297. Vergés Joaquim Σερντανιόλα Ισπανία
298. Vertova Giovanna Μπέργκαμο Ιταλία
299. Vinokur Annie Παρίσι Γαλλία
300. Walther Rolf Ντεσόου-Ρόσλου Ηρμανία
301. Weeks John Λονδίνο Βρετανία
302. Wegener Johannes Μπίλεφελντ Γερμανία
303. Wehlau Diana Βρέμη Γερμανία
304. Weissenbacher Rudy Βιέννη Αυστρία
305. Wendl Michael Μόναχο Γερμανία
306. Young Brigitte Βερολίνο Γερμανία

**ΔΙΟΡΘΩΣΗ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ
Σωτήρης Κοσκολέτος**

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Ελευθερία Γερολυμάτου, Βαγγέλης Δαρούσος, Κατερίνα Ιωάννου,
Κυριακή Κολιαράκη, Αιμιλία Κουκούμα, Μαρία Μπουρμπάκη,
Ορφέας Ξανθούλης, Ιάσονας Ρουσσόπουλος

**ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Γραφικές Τέχνες Ύψιλον**

**ΕΚΤΥΠΩΣΗ
Λύχνος ΕΠΕ**

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ
Σαρρή 14, 105 53, Αθήνα
τηλ: 210 3217745, φαξ: 210 3212531
email: info@poulantzias.gr
www.poulantzias.gr

ΕΚΔΟΣΕΙΣ νήσος – Π. ΚΑΠΟΛΑ
Σαρρή 14, 105 53, Αθήνα
τηλ./φαξ: 210 3250058
email: info@nissos.gr

ISBN: 978-960-9535-90-8